

Vibeke Opheim

Kostbar kunnskap

Fordeling og tilbakebetaling av studielån etter inntekt,
utdanning og sosial bakgrunn

NIFU skriftserie nr. 16/2002

NIFU – Norsk institutt for studier
av forskning og utdanning
Hegdehaugsveien 31
0352 Oslo

ISSN 0808-4572

Forord

Hver fjerde person mellom 15 og 64 år er i dag kunde i Statens lånekasse for utdanning (Lånekassen), og nesten en halv million personer er i gang med å nedbetale studielånet sitt. Samlet sett har disse et lån på over 47 milliarder kroner. Vi har lite kunnskap om hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike utdanninger eller mellom studenter fra ulike deler av landet, i hvilken grad tilbakebetalingen av studielånet er problematisk, og eventuelt hvilke studentgrupper som har de største vanskelighetene med dette. Med hensyn til det beløp som årlig brukes til studiefinansiering, er det et tankekors at kunnskapen om fordelingen av disse ressursene er så begrenset.

Hensikten med denne rapporten er å øke innsikten og kunnskapen om slike forhold. Rapporten inngår i prosjektet “Studentøkonomi og studiefinansiering”, finansiert av Utdannings- og forskningsdepartementet. Prosjektet er en oppfølging av et tidligere studiefinansieringsprosjekt som NIFU gjennomførte i forbindelse med Lånekassens 50 års jubileum i 1997. I dette oppfølgingsprosjektet har vi gått mer detaljert inn i sammenhenger som kan avdekke forhold av betydning for hvordan studiefinansieringen fungerer for ulike studentgrupper i samfunnet. I denne rapporten ser vi særlig på hvordan studielånet er fordelt mellom ulike studentgrupper og vi undersøker hvem som har problemer med å tilbakebetale studielånet.

Rapporten er utarbeidet av Vibeke Opheim som også har vært prosjektleder. Resultater og tidlige utkast har vært presentert på fagseminarer i seksjon for studier av studieforhold og studiegjennomstrømning ved NIFU der flere av medarbeiderne har gitt nyttige innspill. Liv Anne Støren, Sverre Try og Per Olaf Aamodt har gitt kommentarer til tidligere versjoner av rapporten.

Oslo, august 2002

Petter Aasen
Direktør

Liv Anne Støren
Seksjonsleder

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning og bakgrunn	10
1.1 Hovedtrekk ved studiefinansieringen	11
1.1.1 Endringer i støtteregele	12
1.1.2 Hva blir effektene av endringene?	13
1.2 Rapportens oppbygging	13
2 Hva vet vi om studielån og betalingsproblemer?.....	14
2.1 Innledning.....	14
2.2 Hva styrer opptak av studielån?	14
2.2.1 Kunnskapskapitalteori.....	15
2.2.2 Sammenheng mellom inntekt og studielån?	16
2.2.3 Forskjell mellom kvinner og menn?	16
2.2.4 Sammenheng mellom sosial bakgrunn og opptak av studielån	17
2.2.5 Har bosted betydning?	19
2.3 Ulikt nedbetalingsmønster?.....	19
2.4 Hvem får betalingsproblemer?	20
2.4.1 Har sosial bakgrunn betydning?.....	21
2.4.2 Eller er det forskjell mellom kvinner og menn?	22
2.5 Erfaringer fra andre land	22
3 Data og analysemodell.....	24
3.1 Data	24
3.2 Variabler som inngår i analysene	24
3.2.1 Inntekt og betalingsproblemer	24
3.2.2 Studielånet.....	25
3.2.3 Sosial bakgrunn.....	26
3.2.4 Alder og bosted	26
3.2.5 Utdanningsnivå og fagområde	26
3.3 Kjennetegn ved tilbakebetalerne	27
4 Fordeling av studielån.....	31
4.1 Sosial bakgrunn	31
4.1.1 Studielån blant de yngste tilbakebetalerne.....	33
4.2 År i tilbakebetaling	34
4.3 Studielån og utdanning	37
4.3.1 Studielån blant 1999-kullet	39
4.3.2 Inntektsforskjeller mellom fagområder.....	41
4.4 Sammenheng mellom studielån og inntekt	42
4.5 Multivariat analyse av studielån.....	44

5	Hvem får lånet sendt til inkasso?.....	50
5.1	Sosial bakgrunn.....	50
5.1.1	År i tilbakebetaling	52
5.2	Studielån og utdanning.....	53
5.3	Studielån og inntekt.....	55
5.4	Multivariat analyse av inkasso.....	56
6	Oppsummering og avsluttende kommentarer.....	64
6.1	Hovedresultater	64
6.1.1	Hvilke forhold har betydning for størrelsen på studielånet?	64
6.1.2	Hvem har fått lånet sendt til inkasso?.....	66
6.1.3	Hvem er med i analysene?.....	67
6.2	Effekter av endringer i støtteregelele	68
6.3	Videre analyser.....	68
	Referanser	71

Sammendrag

Hensikten med denne rapporten er å øke innsikten og kunnskapen om hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike utdanninger eller mellom studenter fra ulike deler av landet, i hvilken grad tilbakebetalingen av studielånet er problematisk, og eventuelt hvilke studentgrupper som har de største vanskelighetene med dette. I særlig grad vil vi undersøke betydningen av inntekt, utdanning og sosial bakgrunn. Hvilke sammenhenger kan vi forvente å finne i forhold til hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike grupper? Hvem har betalingsproblemer og har fått lånet sendt til inkasso?

For å belyse problemstillingene i rapporten er det opprettet et anonymisert datamateriale basert på en kobling av data fra Statens lånekasse for utdanning (Lånekassen) og Statistisk sentralbyrå (SSB). Datasettet består av Lånekassens fil over alle tilbakebetalere av studielån (om lag 440 000 personer), tilkoblet opplysninger fra SSBs utdanningsregister (gjelder opplysninger om både studentenes egen utdanning og foreldrenes høyeste utdanning) og inntektsregister (egen brutto inntekt). Med unntak av en datakobling Lånekassen foretok på slutten av 1970-tallet (av egne data til SSBs utdanningsregister), er dette første gang det er opprettet en slik sammenstilling av data fra ulike kilder. Det er også første gang informasjon fra Lånekassen ses i sammenheng med låntakernes inntekt og sosiale bakgrunn.

Hvilke forhold har betydning for størrelsen på studielånet?

Det er en rekke forhold som påvirker hvor stort studielån man ender opp med etter fullført utdanning, og som har betydning for nedbetalingen av lånet. Vi finner naturlig nok store forskjeller mellom ulike utdanninger. Mye skyldes utdanningenes lengde, jo lengre utdanning, desto høyere blir studielånet.

Utdanning betyr mye...

Når vi sammenligner størrelsen på studielånet blant de som startet tilbakebetalingen i 1999, finner vi at gjennomsnittlig studielån blant de med kort høyere utdanning (opp til 4 år) er på 160 000 kroner, mens de med lengre utdanning i snitt har 220 000 kroner i studielån. De med videregående opplæring som høyeste fullførte utdanning har betydelig lavere lån, gjennomsnittlig 72 000 kroner. Men også mellom like lange utdanninger er det betydelige forskjeller. En mulig forklaring på dette kunne være at studentene tilpasset låneopptaket til forventet inntekt. Dermed skulle vi finne de høyeste studielånene blant de med utdanning som vanligvis gir godt betalte jobber, eller vi skulle finne at de som har høyest inntekt også har høyest studielån. Dette stemmer bare delvis med resultatene. For eksempel har personer med medisnutdanning og andre helsefaglige utdanninger av tilsvarende lengde, gjennomsnittlig både de høyeste studielånene og de høyeste inntektene, når vi sammenligner ulike fagområder i høyere utdanning. Innenfor andre fagområder, for eksempel humaniora, finner vi imidlertid ingen sammenheng mellom studielån og inntekt.

...men sosial bakgrunn har også betydning

Når vi sammenligner grupper med ulik sosial bakgrunn finner vi en klar sammenheng mellom foreldrenes utdanning og størrelsen på studielånet. Personer med høyere utdanning på hovedfagsnivå og med foreldre med lang høyere utdanning, har i gjennomsnitt 160 000 kroner i studielån. Dette er nærmere 35 000 kroner mer enn gjennomsnittlig studielån til de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå. Blant de med videregående skole som høyeste registrerte utdanning finner vi tilnærmet samme forskjell. Mens de med foreldre med utdanning på grunnskolenivå gjennomsnittlig har 50 000 kroner i studielån, sitter de med foreldre med lang høyere utdanning med vel 80 000 kroner i studielån. Mye av denne forskjellen skyldes at vi sammenligner grupper med ulik alder og som har kommet ulikt i tilbakebetalingen av studielånet. Ettersom utdanningsnivået i hele befolkningen stadig stiger, vil andelen som har foreldre med høyere utdanning være høyere blant de yngste som nylig startet å nedbetale studielånet enn blant de som allerede har nedbetalt store deler av studielånet. Dersom vi sammenligner forskjeller i størrelsen på studielånet mellom de som startet nedbetalingen samme år, med likt utdanningsnivå og fagområde, lik alder, kjønn, sosial bakgrunn, inntekt, og bosatt i samme landsdel, reduseres forskjellene betraktelig. Men selv da har foreldrenes utdanning betydning for størrelsen på studielånet. De med foreldre med høyere utdanning har om lag 16 000 kroner mer i studielån enn de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå, alt annet likt. Dette er for øvrig omtrent tilsvarende forskjell som vi finner når vi sammenligner studielånet blant de med høyere utdanning som startet nedbetalingen i 1999.

Hvem har fått lånet sendt til inkasso?

I undersøkelsen av betalingsproblemer har vi benyttet en streng definisjon. Å få lånet sendt til inkasso er et drastisk skritt for Lånekassen, og skjer først etter flere purringer og varsel om påkrav. Det skyldes ikke bare sommel og forsinkelser i betaling av avdrag. Vi finner at slike betalingsproblemer i betydelig grad henger sammen med lav inntekt.

Først og fremst de med lav inntekt og lavt utdanningsnivå...

Blant de med videregående utdanning som høyeste fullførte utdanning og under 100 000 kroner i inntekt, har nærmere en fjerdedel fått lånet sendt til inkasso. Andelen synker til under 20 prosent blant de som har 200 000 i inntekt, og under 10 prosent blant de med inntekt over 400 000 kroner. Selv blant de med relativt høye inntekter er likevel andelen som får lånet sendt til inkasso betydelig høyere blant de med kun videregående utdanning enn blant de med høyere utdanning. Betalingsproblemer skyldes med andre ord ikke bare lav inntekt. Også andre forhold som alder, familiesituasjon og annen gjeld vil ha betydning for den økonomiske situasjonen. Derimot er det ikke slik at høyt studielån øker risikoen for betalingsproblemer. Det er først og fremst personer med lave studielån og lavt utdanningsnivå som havner blant inkassosakene.

...i tillegg til de med lav sosial bakgrunn

En klar overvekt av de som får lånet sendt til inkasso har altså videregående opplæring som høyeste fullførte utdanning. Likevel finner vi selv når vi sammenligner personer med lik inntekt og lik størrelse på studielånet, at foreldrenes utdanningsnivå har betydning. De som har foreldre med lav utdanning har større sannsynlighet enn andre for å få lånet sendt til inkasso. Forskjellene etter sosial bakgrunn består selv når vi sammenligner personer med like demografiske, økonomiske og utdanningsmessige kjennetegn.

Hva skyldes dette?

Hva skyldes disse forskjellene? Foreldre som selv har høyere utdanning har trolig god kjennskap til utdanningssystemet, noe som kan være en fordel både når det gjelder å gi råd og veiledning om utdanningsvalg, samt økonomisk støtte i studietiden. At dette gir en trygghet som minsker risikoen ved å ta opp studielån, er rimelig å forvente. Tidligere studier har også funnet at ungdom med høy sosial bakgrunn (enten i form av foreldre med høy utdanning eller høy posisjon på arbeidsmarkedet) tar opp mer i studielån enn ungdom fra lavere sosiale lag (Hansen og Rogg 1991, Berg 1997, Bækken 1997, Fekjær 2000). Når våre resultater viser at også betalingsproblemer har sammenheng med sosial bakgrunn, kan dette indikere at studenter med lav sosial bakgrunn har en reell høyere risiko forbundet med å ta opp studielån. Riktignok er ikke de sosiale forskjellene store. Det er likevel verdt å merke seg at de finnes.

Tatt i betraktning at studiefinansieringen er ment å være et middel til å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller i utdanningssystemet er det et tankekors at det er ungdom fra lavere sosiale lag som i størst grad får betalingsproblemer. Denne gruppen tar opp relativt lavere studielån, og får dermed mindre indirekte studiestøtte i form av subsidiert rente, sammenlignet med ungdom fra høyere sosiale lag. Allikevel har denne gruppen større problemer med å håndtere lånet. Det er ingen tvil om at studiefinansieringen er et sentralt virkemiddel for å oppnå lik rett til utdanning for alle grupper i samfunnet. Ut i fra våre resultater, kan det likevel synes som om dagens studiefinansiering ikke i tilstrekkelig grad er tilpasset de gruppene den først og fremst er ment for. Man kan også sette spørsmålsteget ved den omfordelingen av midler som rentefrie studielån innebærer.

1 Innledning og bakgrunn

Formålet med studiefinansieringen er å sikre tilstrekkelig tilgang på utdannet arbeidskraft i samfunnet og å sikre at valg av utdanning ikke hemmes av økonomiske ressurser, men i størst mulig grad styres av interesse og evner. Utfordringene for studiefinansieringen er – innenfor gitte økonomiske rammer – å bidra til at studentene har en økonomi i studietiden som gjør det mulig for dem å kunne konsentrere seg om studiene, samtidig som belastningen ved tilbakebetalingen av studielånet ikke blir for stor. Høy belastning av studielån kan både bidra til å svekke rekrutteringen til høyere utdanning, samt å svekke studiegjennomføringen.

Vi har lite kunnskap om hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike utdanninger eller mellom studenter fra ulike deler av landet, i hvilken grad tilbakebetalingen av studielånet er problematisk, og eventuelt hvilke studentgrupper som har de største vanskelighetene med dette. Med hensyn til det beløpet som årlig brukes til studiefinansiering, er det et tankekors at kunnskapen om fordelingen av disse ressursene er så begrenset.

Hensikten med denne rapporten er å øke innsikten og kunnskapen om slike forhold. I særlig grad vil vi undersøke betydningen av inntekt, utdanning og sosial bakgrunn. Hvilke forhold har betydning for hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike grupper? Hvem har betalingsproblemer og har fått lånet sendt til inkasso?

Til å belyse problemstillingene er det opprettet et anonymisert datamateriale basert på en kobling av data fra Statens lånekasse for utdanning (Lånekassen) og Statistisk sentralbyrå (SSB). Datasettet består av Lånekassens fil over alle tilbakebetalere av studielån (om lag 440 000 personer) per 31/12 1999, tilkoblet opplysninger fra SSBs utdanningsregister (gjelder opplysninger om både studentenes egen utdanning og foreldrenes høyeste utdanning) og inntektsregister (egen brutto inntekt). Med unntak av en datakobling Lånekassen foretok på slutten av 1970-tallet (av egne data til SSBs utdanningsregister), er dette første gang det er opprettet en slik sammenstilling av data fra ulike kilder. Det er også første gang informasjon fra Lånekassen ses i sammenheng med låntakernes inntekt og sosiale bakgrunn.

Med utgangspunkt i dette datamaterialet vil vi nå ha mulighet til å belyse en rekke forhold som vi ikke før har hatt kunnskap om. En gjennomgående studie av disse dataene vil gi et langt rikere og nyansert bilde av utnyttelsen og fordelingen av studielånet blant studenter i Norge. Ved å undersøke de økonomiske konsekvensene ved tilbakebetaling av studielån vil vi få kunnskap som har betydning i forhold til rekruttering og studiegjennomføring. Dersom studentene opparbeider seg et studielån som medfører økonomiske problemer, vil dette i neste omgang påvirke hvem som har råd til å ta høyere utdanning og hvordan studiene finansieres. Å arbeide ved siden av studiene kan redusere samlet studielån, men kan samtidig medføre forsinket progresjon og dermed kostnader for både den enkelte student og for samfunnet.

Studiefinansieringen påvirker studentenes låneatferd, noe som igjen har betydning for studieatferden.

1.1 Hovedtrekk ved studiefinansieringen

Studiestøtten gis i form av lån og stipend gjennom Lånekassen. Det gis støtte både til videregående opplæring og høyere utdanning som er offentlig godkjent i Norge, og til utdanning i utlandet som er godkjent av Lånekassen. Hvor mye stipend og lån man kan få, er blant annet avhengig av om man er under eller over 19 år, bor sammen med foreldre eller for seg selv, tar videregående opplæring eller høyere utdanning, har inntekt i studietiden, har høy formue selv eller har en ektefelle med høy formue, og om man har barn. Støtten blir med andre ord behovprøvd mot egen inntekt og formue, samt eventuelt ektefelles formue. Derimot behovprøves ikke støtten mot foreldrenes inntekt og formue. Unntaket fra denne regelen er for elever som er under 19 år og mottar støtte for å ta videregående opplæring.

Det blir ikke regnet renter på studielånet så lenge man får utdanningsstøtte fra Lånekassen til fulltidsutdanning. Dersom man bor sammen med foreldrene sine, gis all studiestøtte som lån. For de som har flyttet hjemmefra (borteboende studenter) gis en del av støtten som stipend. Utdanningsstipend er hovedformen for stipend. Man behøver ikke søke om lån for å få stipend, og stipendet er heller ikke avhengig av hvor stort lån man søker. Per i dag ligger stipendandelen på 30 prosent av samlet støttebeløp, forutsatt at støtten ikke reduseres pga høy inntekt, formue eller annet. Fra og med høsten 2002 vil studiefinansieringen endres og stipendandelen økes for borteboende studenter. Les mer om dette i boks 1.1.

Lånekassen er en av Norges største banker, både målt i forvaltningskapital og antall personkunder. I året 2000 lå Lånekassen forvaltningskapital på 66 milliarder kroner. Antall støttemottakere var drøyt 228 000 og antallet tilbakebetalere om lag 455 000. Nå er det selvsagt en del som skiller Lånekassen fra vanlig bank. Dette gjelder både rentenivået og grunnlaget for å få lån. Til forskjell fra andre banker, trenger ikke Lånekassens kunder å gi noen økonomisk garanti for å motta lån. Mens renten i Lånekassen tidligere ble politisk bestemt, er renten i dag markedsstyrt og blir fastsatt for et kvartal om gangen. Lånekassen har til forskjell fra andre banker også regler og muligheter for å få utsatt eller redusert terminbeløpene ved tilbakebetaling ved for eksempel barselpermisjon, arbeidsledighet, avtjening av verneplikt, sykdom, eller dersom man av andre årsaker har redusert inntekt.

Når man er ferdig med utdanningen, har sluttet eller ikke lenger får stipend eller lån, blir det regnet renter fra første månedsskifte. Man får en betalingspause på ca. sju måneder etter at utdanningen er avsluttet (kan utvides til ti måneder). Rentene løper i denne perioden. Man kan velge mellom flytende rente som blir fastsatt for tre måneder om gangen, eller fast rente for en avtalt periode. Overgang fra flytende til fast rente må låntakeren selv bestille. Lånet er et annuitetslån (like terminbeløp hele perioden) med en nedbetalingstid som varierer med

størrelsen på lånet. For alle lån større enn kr 194 000 blir nedbetalingstiden 20 år (Lånekassen 2002).

1.1.1 Endringer i støtteregele

Det har i løpet av 1990-tallet skjedd en del endringer i støtteregele i Lånekassen. I perioden fra 1994 til 1999 steg stipendandelen for borteboende studenter fra om lag 14 prosent til 30 prosent. Ettersom summen av lån og stipend ble holdt relativt konstant, sank dermed samlet lånebeløp. En annen betydelig endring som kom på slutten av 1990-tallet var innførelsen av fast og flytende rente. Fra våren 1999 ble det mulig å binde lånet til en fast rente for en treårsperiode. Stortinget har nå vedtatt en ny studiefinansiering. I boks 1.1 er noen av de viktigste punktene samlet.

Boks 1.1 *Kommende endringer i studiefinansieringen (fra Lånekassens websider).*

Mer penger fra Lånekassen

Du kan få en basisstøtte på 8 000 kroner til å leve og bo for i løpet av en måned, dvs. 80 000 kroner per studieår. Du kan få fullt lån uavhengig av hvor mye du tjener.

Hvor mye kan du tjene?

Du kan tjene 100 000 kroner per år uten trekk i stipendet. Det spiller ingen rolle om pengene er tjent i sommerferien eller i undervisningsåret.

Stipendet blir behovsprøvd

Stipendet skal kontrolleres mot inntekt og formue, men først på etterskudd, når likningsdata foreligger. Det betyr at det stipendet du har fått, kan bli omgjort til lån dersom du har tjent mer enn 100 000 kroner.

Utbetaling hver måned

Pengene vil bli utbetalt månedlig. Et større beløp blir utbetalt ved semesterstart sammen med et eventuelt lån til skolepenger. Studenter i utlandet får fortsatt halvårlig utbetaling.

Utdanningsstipend – bare delvis utbetalt

Månedssummen på 8 000 kroner består av et utdanningsstipend og et lån, vel å merke hvis du er borteboer. Studenter som bor sammen med foreldre, får ikke stipend. De får alt som lån, dvs. maksimalt 8 000 kroner per måned. Stipendet utgjør totalt 40 prosent av basisstøtten på 80 000 kroner. 25 prosent blir utbetalt som stipend ved studiestart. De siste 15 prosentene blir gitt som stipend dersom eksamen er bestått. Disse 15 prosentene omgjøres fra allerede tildelt lån til stipend. Den nye ordningen gjelder fra 1. november 2002. Det betyr at stipendet blir litt mindre høsten 2002 enn våren 2003.

Lån til skolepenger

Skolepenger opp til 20 860 kroner per studieår blir gitt som lån.

1.1.2 Hva blir effektene av endringene?

Fra studentenes ståsted vil de nye reglene medføre positive endringer blant annet ved at det samlede støttebeløpet øker og det blir større mulighet til arbeid ved siden av studiene. På den negative siden kommer imidlertid usikkerheten knyttet til at all støtte i utgangspunktet blir gitt som lån, mens deler av lånet omgjøres til stipend ved bestått eksamen. Fra myndighetenes side er hensikten med omleggingen å øke gjennomstrømmningen i utdanningssystemet ved å sikre at studentene fullfører den utdanningen de har påbegynt og fått støtte til å ta. For den enkelte student kan regelendringene oppfattes som en økning i den økonomiske usikkerheten knyttet til kostnadene ved å ta utdanning. En student som i utgangspunktet er skeptisk til å ta opp lån for å finansiere utdanningen, vil kunne vurdere sitt utdanningsvalg med forsterket skepsis. Det er for tidlig å si noe om hvilke konsekvenser de nye reglene vil få for studierekruttering og studieatferd. I diskusjon og oppsummering av hovedresultater kommer vi tilbake til eventuelle effekter dette kan i forhold til studentenes bruk av studiefinansieringen og rekruttering til høyere utdanning.

1.2 Rapportens oppbygging

Rapporten er delt inn i 6 kapitler. I kapittel 2 diskuteres hva vi vet om studenters opptak av studielån og tilbakebetaling av lånet. Med utgangspunkt i tidligere undersøkelser drøfter vi betydningen av inntekt, sosial bakgrunn, kjønn, bosted og utdanningsmessige forhold med hensyn til fordeling av studiestøtten. I kapittel 3 presenteres datamaterialet og konstruksjon av sentrale variabler som inngår i analysen. I kapittel 4 undersøker vi fordelingen av studielån mellom ulike grupper tilbakebetalere. Vi undersøker hvilken betydning inntekt, sosial bakgrunn og valg av utdanning har for størrelsen på studielånet. I noen analyser ser vi særlig på de med nylig fullført utdanning og som nettopp har startet nedbetalingen av lånet. I siste del av kapitlet gjøres en lineær regresjon for å undersøke hvor stor relativ betydning demografiske forhold har for størrelsen på studielånet, i forhold til utdanningsmessige og økonomiske forhold. I kapittel 5 undersøker vi hvilke grupper som har betalingsproblemer og får studielånet sendt til inkasso. Vi studerer betydningen av inntekt, sosial bakgrunn og utdanning i forhold til betalingsproblemer. Her brukes logistisk regresjon for å undersøke hvilke forhold som i størst grad har sammenheng med det å få lånet sendt til inkasso. I siste kapittel oppsummeres og drøftes hovedfunnene. Avslutningsvis peker vi på noen politiske implikasjoner på bakgrunn av resultatene, samt behov for videre analyser.

2 Hva vet vi om studielån og betalingsproblemer?

2.1 Innledning

Det er i årene etter fullførte studier at studielånet tilbakebetales. Dermed sier det seg selv at de som har studielån er relativt unge mennesker. Sett i et livsløpsperspektiv er studielånet som regel den første gjelden man pådrar seg (Opheim 2000). I tillegg til å være en gjeld som både opparbeides og nedbetales relativt tidlig i livet, er det en gjeld som sjelden opptrer alene.

Dette henger naturlig nok også sammen med gangen i livsløpet. Tiden etter fullførte studier er gjerne også tiden for boligkjøp og familieetablering, det vil si en tid med høye utgifter.

Ettersom de fleste samtidig er nykommere på arbeidsmarkedet er dette samtidig en periode der inntekten er relativt lav. En betydelig andel av de som betaler ned studielånet er dermed i en livsfase med relativt høye utgifter og lave inntekter.

Størrelsen på studielånet vil både henge sammen med hvor mye man har tatt opp i studielån og hvor mye man har nedbetalt. Opptak av studielån henger i høy grad sammen med hvilken utdanning man har tatt, ved at de som har tatt lange utdanninger også har de høyeste lånene. Men det er også andre forhold som kan spille inn. I dette kapitlet gjennomgår vi først hva vi vet om forhold som har betydning for opptak av studielån. Vi drøfter ulike teorier i forhold til betydningen av inntekt, sosial bakgrunn og utdanning, i tillegg til kjønn, alder og bosted. Deretter ser vi på hva som har betydning for nedbetaling av studielånet. Etter dette diskuterer vi sammenhengene mellom studielån og betalingsproblemer.

2.2 Hva styrer opptak av studielån?

De fleste studenter tar opp studielån i løpet av studietiden (Lyngstad og Øyangen 1999). Hvor mye studielån man ender opp med etter ferdig utdanning, er først og fremst avhengig av hvor lang utdanning man tar. Studenter som har tatt de lengste utdanningene, enten hovedfagsutdanning eller profesjonsutdanninger som jus og medisin, har generelt også de høyeste studielånene. I tillegg til utdanningens lengde vil det også være forskjeller etter hvor lang tid man har brukt på utdanningen og kostnader knyttet til utdanningen. Studenter som har blitt forsinket i utdanningen og som har tatt opp fullt lån hele studietiden, vil naturlig nok ha et høyere studielån enn de som har fullført utdanningen på normert tid. For å dekke utgiftene til skolepenger, vil studenter som tar utdanning ved private høgskoler ha mulighet for å ta opp mer studielån enn studenter ved offentlige universitet og høgskoler. Videre vil studenter som tar utdanning i utlandet også kunne ta opp mer studielån enn studenter ved norske læresteder¹. Det vil si at selv når vi sammenligner studenter som har tatt like lange utdanninger, vil vi kunne finne forskjeller i opptak av studielån som skyldes reglene for tildeling av studielån.

Sett i lys av studiestøttens utforming er det slett ikke uventet at de fleste studenter tar opp lån. Studielånet er rentefritt i studietiden. Det vil si at staten dekker rentekostnadene ved studielånet mens man studerer. Den subsidierte lånerenten kan betraktes som en del av studiestøtten (Johnstone 1986, NOU 1999/33). Fordi det ikke koster studenten noe å ha studielån så lenge man studerer (og har rett til støtte fra Lånekassen), vil det være økonomisk lønnsomt å ta opp mest mulig lån, uansett om man har behov for lånet eller ikke. Ved å spare eller investere det lånet man ikke bruker, vil man maksimere fordelene av den subsidierte renten. Ut i fra reglene om støtte vil det dermed alltid lønne seg å ta opp maksimalt lånebeløp. Vi skulle dermed forvente at alle tar opp fullt studielån. De forskjellene vi observerer skulle dermed skyldes ulik studieprogresjon og ulike regler for tildeling av lån ved ulike utdanninger. Likevel er det en del som velger å redusere låneopptaket. Hva skyldes dette? Kjenner ikke studentene til regelverket for tildeling av studielån? Stoler de ikke på sin evne til å kontrollere forbruket sitt og ikke bruke opp alle av tilgjengelige ressurser? Nedenfor drøfter vi noen årsaker til at en del studenter velger å *ikke* ta opp (fullt) studielån.

2.2.1 Kunnskapskapitalteori

Grunnlaget for å ta opp studielån for å finansiere utdanningen er først og fremst at utdanningen forventes å gi en personlig økonomisk gevinst i form av høyere inntekt i arbeidsmarkedet. Uttrykt med økonomisk terminologi, kan vi si at utdanning er en investering for å øke individets produktivitet på arbeidsmarkedet. Dette er hovedinnholdet i kunnskapskapitalteorien (human capital) (Becker 1975). Utdanning gir en økonomisk avkastning både for individet og for samfunnet. Dermed er det også rimelig å fordele utgiftene ved å ta utdanning, ved at individet dekker en del av kostnadene. Ved siden av indirekte utgifter i form av tapt inntekt i studietiden, omfatter dette direkte utgifter til livsopphold og skolemateriell. De fleste studenter lever på lånte penger i studietiden og nedbetaling av studielånet er en utbredt utgift i årene etter fullført utdanning. Samfunnet, på sin side, er avhengig av å ha tilstrekkelig tilgang på utdannet arbeidskraft og må også bidra for å oppnå dette. I Norge består bidragene av en studiefinansiering som gir stipend og rentefritt lån i studietiden, samt tilnærmet gratis utdanning (ved de offentlige utdanningsinstitusjonene).

Følger vi den økonomiske terminologien videre, kan man si at utdanning er en investering uten garantert utbytte. Utbytte av utdanningen avhenger blant annet av situasjonen på arbeidsmarkedet. Dermed innebærer det å investere i utdanning et element av risiko. I hvilken grad man oppfatter dette som en risiko, og i hvilken grad man er risikounnvikende eller -aksepterende, kan ha sammenheng med både personlige egenskaper og demografiske kjennetegn som sosial bakgrunn, alder, kjønn og bosted. Dette kommer vi tilbake til. Valg av utdanning er imidlertid mer enn en økonomisk investering. Flere studier har vist at det som først og fremst påvirker ungdommens utdanningsvalg, uansett hva man velger, er å få utløp for interesser og evner både i studiet og i en framtidig jobb (Edvardsen 1995, Aamodt 1996,

¹ Studenter ved utenlandske læresteder som er godkjent av Lånekassen kan få reisetillegg i form av lån og stipend (Lånekassen 2002).

Støren 2000). I tillegg gir utdanning gjerne utbytte som ikke er direkte økonomisk målbart, deriblant større trygghet og tilfredshet i arbeidssituasjonen.

2.2.2 Sammenheng mellom inntekt og studielån?

Ut i fra kunnskapskapitalteorien kan vi forvente at opptak av studielån styres av studentenes forventninger til fremtidig inntekt (Berg 1997, Bækken 1997, Aamodt 1997). Hvis dette er tilfelle, og studentenes forventninger stemmer med virkeligheten, skulle vi forvente å finne de høyeste studielånene blant de med høyest inntekt. Dersom studentenes låneopptak styres av forventet inntekt, skulle vi også finne sammenheng mellom valg av utdanning og størrelsen på studielånet ved at de som har valgt utdanninger som generelt gir høye inntekter, også har de største studielånene. Tidligere studier gir til en viss grad støtte til denne hypotesen (Berg 1997, Bækken 1997, Fekjær 2000). Mye av forskjellene i studielån skyldes likevel at utdanningene har ulik lengde. De lengste utdanningene er gjerne de som gir høyest inntekt, men også de høyeste studielånene.

Dersom det ikke er en slik sammenheng mellom inntekt og studielån kan dette, med utgangspunkt i kunnskapskapitalteorien, skyldes at studentenes forventninger til inntekt ikke stemmer. Det kan fremdeles være slik at studentenes låneopptak er tilpasset forventet inntekt, men at den inntekten man oppnår på arbeidsmarkedet ikke stemmer med forventningene. I så fall skulle vi likevel finne de største studielånene blant de som nylig har fullført en utdanning som generelt gir høyt utbytte i arbeidsmarkedet. På den annen side kan det være at forventet inntekt har liten betydning for opptak av studielån. Tidligere undersøkelser har pekt på en rekke andre forhold som kan påvirke låneopptak, deriblant kjønn, alder, bosted, sosial bakgrunn og valg av utdanning (Hansen og Rogg 1991, Berg 1997, Bækken 1997, Aamodt 1997, Fekjær 2000). Her vil vi undersøke sammenhengen mellom utdanning, inntekt og størrelsen på studielånet. I disse analysene vil det være særlig viktig å sammenligne tilbakebetalere i like aldersgrupper, for å unngå å sammenligne ulike kohorter og grupper i ulike livsfaser. Se for øvrig mer om dette i neste kapittel, der vi beskriver datasettet og analysemodellene.

2.2.3 Forskjell mellom kvinner og menn?

Tidligere studier har funnet forskjeller mellom kjønnene i bruk av studiefinansieringen (Hansen og Rogg 1991, Berg 1997, Fekjær 2000). Kvinner tar opp mindre studielån enn menn, og de er i større grad bekymret for fremtidig tilbakebetaling av studielånet.

Disse forskjellene har gjerne blitt forklart med utgangspunkt i kunnskapskapitalteorien (Becker 1975). Kvinner kan forvente å tjene mindre enn menn. Dette har først og fremst sammenheng med at kvinner jobber mindre enn menn fordi de har flere avbrekk i yrkeskarrieren som følge av barnefødsler og omsorgspermisjon. Ut i fra kunnskapskapitalteorien skyldes lønnsforskjellen mellom kjønnene at kvinner generelt har kortere yrkeserfaring enn menn og dermed er mindre produktive (på arbeidsplassen) fordi de

oftere enn menn har avbrudd i yrkesdeltakelsen eller jobber i redusert stilling (Berg 1997). Men en rekke studier har vist at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn ikke bare skyldes forskjeller i kunnskapskapital eller produktivitsrelaterte forskjeller. Lønnsforskjellen skyldes delvis kjønnsforskjeller i valg av yrke, sektor og arbeidsområder, men også innenfor grupper med lik utdanning, har kvinner gjennomsnittlig lavere inntekt enn menn (Arnesen og Bækken 1997). Ulike jobbpreferanser og kjønnsdiskriminering i arbeidsmarkedet er forhold som også kan forklare lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Kvinner har med andre ord gode grunner til å ha lavere forventninger til sin økonomiske fremtid sammenlignet med sine mannlige kolleger.

2.2.4 Sammenheng mellom sosial bakgrunn og opptak av studielån

Flere undersøkelser har funnet en sammenheng mellom sosial bakgrunn og størrelsen på studielånet (Hansen og Rogg 1991, Bækken 1997, Berg 1997, Fekjær 2000). Selv om det er ungdom fra lavere sosiale lag som er mest avhengig av studiestøtten, er det ungdom fra høyere sosiale lag som tar opp mest lån (NOU 1999/33). Dette virker i utgangspunktet ulogisk, ettersom man skulle forvente at ungdom med høy sosial bakgrunn hadde større muligheter til å få økonomisk støtte hjemmefra og dermed mindre behov for å ta opp studielån. Undersøkelser viser også at foreldre med høy inntekt gir mer i økonomisk støtte i studietiden enn foreldre med lav inntekt (Løwe 1995). Hvor mye studielån man tar opp må imidlertid ses i lys av studiestøttens utforming. Fordi studielånet er rentefritt i studietiden, vil det være økonomisk lønnsomt å ta opp mest mulig lån, uansett hvor mye man har behov for. Opptak av studielån trenger ikke å være styrt av økonomisk behov, men kan vel så mye være et spørsmål om hvor mye man har mulighet til å låne.

En forklaring på de sosiale forskjellene i opptak av studielån, kan dermed være at ungdom med lav sosial bakgrunn i mindre grad utnytter fordelene av de rentefrie studielånene ved å ta opp fullt lån, uavhengig om man trenger det eller ikke. Nå viser riktignok undersøkelser av studentenes økonomi at det er relativt få som ikke har behov for studielånet (Lyngstad og Øyangen 1999). Det er lite som tyder på at studenter flest har råd til å investere studielånet uten å bruke det meste av lånet. De fleste studenter oppgir også Lånekassens støtte som helt avgjørende for om man har råd til å studere eller ikke (Berg 1997). Likevel er det altså slik at en del nedbetaler hele eller deler av lånet like etter fullført utdanning (Bækken 1997). Det kan være at det primært er studenter med ressurssterke foreldre som har råd til å foreta slik ekstraordinær innbetaling av studielån.

De sosiale forskjellene i opptak av studielån har blitt forklart ut i fra større skepsis mot å ta opp studielån blant ungdom fra lavere sosiale lag enn blant ungdom med høyere sosial bakgrunn (Berg 1997, Bækken 1997, Fekjær 2000). Det å ta høyere utdanning kan fortone seg som et valg mellom *hvilken* utdanning man skal ta, framfor valget om man skal ta høyere utdanning eller ikke. Men det kan også oppleves som et stort skritt ut i ukjent terreng. Dette henger sammen med hvor god kjennskap man har til utdanningssystemet, noe man gjerne får

via foreldre. De sosiale forskjellene i utdanningsvalg er både velkjente og stabile, og forklares ut i fra en rekke teorier om blant annet sosiale forskjeller i verdier, kulturer og holdninger, ulik informasjon og kjennskap til utdanningssystemet, og ulik vurdering av risiko (Boudon 1974, Bourdieu og Passeron 1977, Aamodt 1982, Erikson og Jonsson 1996, Hansen 1999). For ungdom med lav sosial bakgrunn kan det å ta høyere utdanning oppleves som et mer risikofylt valg. Dette kan ha betydning både for hvor villig man er til å studere, men også for hvor villig man er til å ta opp studielån. Villigheten til å investere er gjerne knyttet til risikonivå og størrelsen på utbyttet. Dersom man vurderer risikonivået ved å ta høyere utdanning som høyt og utbyttet av utdanningen som relativt lavt, vil villigheten til å studere og til å ta opp studielån, være lav. De som har foreldre med økonomisk mulighet til å tre støttende til dersom det skulle bli nødvendig, kan føle det som en mindre risiko å ta opp lån for å finansiere studiene. Denne følelsen kan være velbegrunnet. Studenter med økonomisk ressurssterke foreldre mottar mer i økonomisk støtte enn andre i studietiden (Løwe 1995). Studenter med høy sosial bakgrunn kan dermed ha et "økonomisk sikkerhetsnett" som reduserer risikoen for å havne i gjeldsproblemer ved å ta opp studielån. Hvor mye studielån man pådrar seg i løpet av studietiden kan altså ha sammenheng med hvordan man vurderer risikoen knyttet til å ta høyere utdanning og til å ta opp studielån, og i hvilken grad man har tilgang på et økonomisk "sikkerhetsnett".

Ut i fra kunnskapskapitalteorien kunne man forklare sosiale forskjeller i låneopptak med at personer med ulik sosial bakgrunn har ulike forventninger til fremtidig inntekt. Dersom personer med høy sosial bakgrunn oppnår høyere inntekt enn de med lav sosial bakgrunn selv når de har lik utdanning, vil det kunne påvirke opptak av studielån. Undersøkelser har også funnet slike sammenhenger mellom sosial bakgrunn og utbytte av utdanningen (Erikson og Johnson 1998, Hansen 2001). Dette har blant annet blitt forklart ved ulikheter i ambisjonsnivå, jobbpreferanser og sosialt nettverk. Dersom ungdom med høy sosial bakgrunn generelt har bedre tilgang på jobber med høy inntekt gjennom egne eller foreldrenes sosiale nettverk, og i tillegg har et høyt ambisjonsnivå som gjør at de søker seg til slike stillinger, kan det medføre inntektsforskjeller mellom grupper med lik utdanning, men ulik sosial bakgrunn. Det kan også være at arbeidsgivere har en tendens til å foretrekke arbeidstakere med høy sosial bakgrunn. Enten fordi sosial bakgrunn har betydning for produktiviteten, eller fordi arbeidsgivere foretrekker arbeidstakere som ligner dem selv (Erikson og Johnson 1998, Hansen 2001). Imidlertid kan man spørre seg om dette er forhold det er sannsynlig at studentene er klar over og vurderer når de tar opp studielån. Med hensyn til den sosiale seleksjonen man finner i utdanningssystemet, utgjør ungdom fra lavere sosiale lag som velger å ta en lengre høyere utdanning en relativt selektert gruppe. Dermed skulle man tro at denne gruppen har høy grad av motivasjon og ambisjoner i forhold til egne evner og arbeidsvilje. Vi vil her undersøke sammenhengen mellom størrelsen på studielånet for grupper med ulik sosial bakgrunn, i tillegg til å undersøke nedbetalingsmønsteret til de ulike gruppene.

2.2.5 Har bosted betydning?

Hvor i landet man kommer fra kan ha betydning for hvor stort studielån man opparbeider seg i løpet av studiene. Selv om alle fylker i landet tilbyr høyere utdanning, er ikke utdanningstilbudet like bredt over alt og mange velger (eller er nødt til) å flytte for å studere. Ut i fra kostnadsbehov, kan man forvente at studenter som flytter for å studere, har et større behov for økonomisk støtte enn studenter som studerer ved hjemstedet. Studenter som kan bli boende ved hjemstedet kan ha (økonomiske) fordeler av å ha foreldre i nærheten, i tillegg til bedre kjennskap til tilbud og muligheter i nærmiljøet. En undersøkelse av studie- og låneatferd blant studenter (i hovedsak) ved Universitetet i Oslo viste at studenter som hadde flyttet til Oslo for å studere oppga noe større bekymring i forhold til fremtidig økonomisk situasjon og tilbakebetaling av studielånet (Berg 1997). Selv om det ikke er gitt at resultatene herfra kan generaliseres til også å gjelde resten av landet, kan dette indikere at bosted har betydning for opptak av studielån.

Et annet forhold som kan ha betydning er kostnadsnivået på lærestedet. Levekostnadene er generelt høyere i de større byene enn i mindre urbane strøk av landet, noe som kan ha betydning for hvor mye studielån man tar opp. Vi vet at studenter i storbyer har høyere studielån enn studenter på mindre tettsteder (Lyngstad og Øyangen 1999). Dette skyldes trolig først og fremst forskjeller i studielengde. Storparten av storbystudentene studerer ved et universitet og har relativ lang studietid, sammenlignet med studenter ved statlige høyskoler. I tillegg arbeider studenter i storbyer mer ved siden av studiene. Forskjellene kan være uttrykk for høyere forbruk og/eller høyere utgiftsnivå blant disse studentene, sammenlignet med studenter på mindre tettsteder.

Ettersom vi ikke har opplysninger om hvor tilbakebetalingene bodde før de begynte å studere eller hvor de bodde i studietiden, har vi ingen mulighet til å analysere sammenheng mellom geografisk bakgrunn og studielån i detalj. Det vi kan undersøke er om det er sammenheng mellom bosted etter studiene og størrelsen på studielånet. Lånekassen har regler som gjør at vi kan forvente geografiske forskjeller i størrelsen på studielånet. Man kan få ettergitt 10% av opprinnelig lån, maksimalt kr 16 500 per år, hvis man bor og arbeider i Finnmark eller Nord-Troms (Lånekassen 2002). Vi kan også undersøke om andelene som havner i inkasso varierer mellom ulike landsdeler. For å unngå at eventuelle forskjeller mellom ulike grupper av studenter skyldes hvor i landet man bor, vil vi i de kommende analysene inkludere bosted når vi undersøker sammenhenger mellom størrelsen på lånet og demografiske, økonomiske og utdanningsmessige forhold.

2.3 Ulikt nedbetalingsmønster?

Ettersom vi her ser på tilbakebetalere i alle stadier av nedbetalingen, er det ikke nødvendigvis slik at de som tok opp mest lån i løpet av studietiden også har de største lånene i tiden etterpå. Det er naturlig nok store forskjeller mellom tilbakebetalingene som nylig har fullført

utdanningen og de som fullførte for flere år siden både med hensyn til størrelsen på studielånet og inntekt. Det kan tvert i mot være slik at de som har høy inntekt har lave studielån, fordi de har hatt økonomisk mulighet til å nedbetale lånet raskere enn nødvendig (ekstraordinær tilbakebetaling). Eller det kan være at personer med høy inntekt i mindre grad har behov for betalingsutsettelse og nedsatt tilbakebetaling. Dersom personer med lav inntekt bruker lenger tid på å nedbetale studielånet, vil dermed inntekt ha betydning for tilbakebetaling og størrelsen på studielånet som ikke skyldes raskere nedbetaling blant de med høy inntekt, men derimot *tregere* tilbakebetaling blant de med lav inntekt.

Fordi ekstraordinær nedbetaling gjerne har sammenheng med andre forhold enn inntekt, som for eksempel rentenivået på studielånet i forhold til andre lån, er det likevel ikke gitt at de som har økonomisk mulighet til det velger å nedbetale lånet raskere enn nødvendig. Studielånet er normalt et lån man har i tillegg til andre lån, for eksempel boliglån (Gulbrandsen 1997, Opheim 2000). Alternativet til å ha studielån er som regel ikke å være gjeldfri, men heller å vurdere hvor mye og hvor mange lån man kan ha. Forholdet mellom renten på studielånet og det generelle rentenivået (på boliglån og lignende) har variert over årene. Likevel har det særlig de senere årene vært gunstig rente på studielånet i forhold til andre lån, i tillegg har studielånet også en rekke andre fordeler, deriblant muligheter for rentefritak og betalingsutsettelse (Opheim 2000, Lånekassen 2001). Det er derfor ikke sikkert at høy inntekt medfører lave studielån som skyldes ekstraordinær tilbakebetaling, men det kan være at lav inntekt forsinker nedbetalingen av lånet. For å undersøke sammenhengen mellom inntekt og studielån, er det derfor vesentlig å skille mellom tilbakebetalere med både kort og lang nedbetalingstid.

2.4 Hvem får betalingsproblemer?

Selv om studielånet er rentefritt i studietiden, kommer det en dag da lånet skal betales tilbake. Dette er noe de fleste studenter bør være inneforstått med. Likevel tyder flere undersøkelser på at de økonomiske konsekvensene av å ta opp studielån i liten grad vurderes på forhånd (Berg 1997). Dette understøttes av Lånekassens egne undersøkelser som blant annet viser at tilbakebetalerne mener Lånekassen bør bli bedre til å tydeliggjøre kostnadene ved å ta opp lån (Lånekassen 2002). Mens mange av tilbakebetalerne nok kunne ønske å slippe å betale tilbake studielånet, betaler de fleste regningene som kommer fra Lånekassen. Noen klarer imidlertid ikke å betale regningene sine. Hvem er dette? Og hva er årsakene til at man får betalingsproblemer?

I utgangspunktet er det rimelig å forvente at det primært er personer med lav inntekt som har problemer med å nedbetale studielånet. Lånekassens statistikk viser at det særlig er en gruppe som har problemer med tilbakebetalingen av studielånet; de som har videregående skole som høyeste fullførte utdanning. Denne kategorien rommer flere grupper, heriblant ungdom under 18 år som har fått behovsprøvd lån til å ta videregående opplæring (allmennfag eller yrkesfag). En annen gruppe er de som har tatt videregående opplæring i voksen alder, uten å

fortsette til høyere utdanning. Det er i tillegg en del personer som har avbrutt en høyere utdanning og dermed sitter igjen med lån uten fullført utdanning. Gruppen som helhet kjennetegnes ved at de er unge og har tatt opp relativt lave lån (under 50 000 kr). Det er rimelig å knytte årsakene til deres betalingsproblemer til økonomiske forhold. Fordi videregående opplæring ikke gir samme økonomiske gevinst på arbeidsmarkedet som høyere utdanning, er dette en gruppe som har tatt opp lån uten å kunne forvente høy lønn som følge av utdanningen. Med lav inntekt kan det dermed bli vanskelig å betjene selv et lite lån. Imidlertid kjenner vi ikke inntektsfordelingen i denne gruppen, og vi vet heller ikke i hvilken grad lav inntekt er årsaken til betalingsproblemene. Dette skal vi her undersøke nærmere. Her undersøkes også gruppens sammensetning med hensyn til sosial bakgrunn. Ettersom lån til ungdom under 18 år er behovsprøvd i forhold til foreldrenes inntekt, er låneopptaket for denne yngste gruppen konsentrert rundt familier med de laveste nettoinntektene (NOU 1999:33). Vi kan dermed forvente at denne gruppen har en relativt høy andel av ungdom fra lavere sosiale lag. Hensikten med disse studielånene er å øke utdanningsmulighetene for denne gruppen ved å sikre at familiens økonomi ikke skal hindre ungdom i å ta videregående opplæring. Dersom denne gruppen dermed blir sittende med lån de ikke klarer å betjene, kan det være liten tvil om at ordningen ikke virker etter sin hensikt.

2.4.1 Har sosial bakgrunn betydning?

Tidligere i kapitlet drøftet vi opptak av studielån i forhold til opplevelse av risiko. Det kan være at personer med økonomisk støtte i familien opplever det som en mindre risiko å ta opp studielån, fordi foreldrenes ressurser gir dem et økonomisk "sikkerhetsnett". Men er dette kun en oppfatning - et "teoretisk sikkerhetsnett" - eller er det også slik at ungdom med lav sosial bakgrunn har en høyere sannsynlighet for å få problemer med å nedbetale studielånet? Dersom betalingsproblemer først og fremst har sammenheng med egen inntekt, skulle ikke sosial bakgrunn ha noen betydning når vi sammenligner personer med lik inntekt. Dersom sosial bakgrunn likevel har betydning for betalingsproblemer når vi sammenligner personer med lik inntekt, kan det indikere at familiens ressurser også har en betydning for om man får betalingsproblemer. I så fall kan det tyde på at ungdom fra lavere sosiale lag har en reell høyere risiko for å få problemer med tilbakebetalingen av studielånet.

Det er flere grunner til *ikke* å forvente sammenheng mellom inkassoproblemer og foreldrenes utdanningsnivå. Tilbakerbetalernes alder er et forhold; man kan anta at de fleste er voksne personer som lever sosialt og økonomisk uavhengig av sine foreldre. Selv om en del har mottatt økonomisk støtte fra sine foreldre i løpet av studietiden, er det ikke gitt at dette vedvarer etter fullført utdanning. I tillegg til å være i en alder hvor det er naturlig å være økonomisk uavhengig av sine foreldre, er dette også en gruppe som med sin utdanning bør ha mulighet til å oppnå tilstrekkelig inntekt til å forsørge seg selv og sin gjeld. Når vi undersøker hvem som får studielånet sendt til inkasso blant de som har høyere utdanning, undersøker vi med andre ord en gruppe som generelt har mulighet til å oppnå relativ god økonomisk avkastning på arbeidsmarkedet.

2.4.2 Eller er det forskjell mellom kvinner og menn?

Dersom vi antar at betalingsproblemer først og fremst skyldes lav inntekt, og at kvinner tjener mindre enn menn, skulle vi kunne forvente at kvinnene opplevde slike problemer hyppigere enn menn. Ved å sammenligne kvinner og menn med lik inntekt skulle imidlertid forskjellene forsvinne. Hvis vi derimot antar at det er forskjeller i risikovillighet som forklarer ulikhetene mellom kjønnene, og at kvinner er mer økonomisk forsiktige enn menn, kan vi tvert i mot forvente hyppigere problemer med tilbakebetalingen blant menn. Ser vi på studier av betalingspraksis finner i liten grad forskjeller mellom kvinner og menn (Gulbrandsen 1997, 1999). I disse studiene er det imidlertid ikke betalingsproblemer som er hovedtema, men i hvilken grad man betaler regninger til rett tid eller ikke. Dette henger til en viss grad sammen, ved at en av årsakene til forsinket betaling av regninger kan være trang økonomi. Nå viser likevel disse undersøkelsen at inntekt bare i liten grad forklarer forskjellene i betalingspraksis, noe som tyder på at betalingsvilje har større betydning enn betalingsevne (Gulbrandsen 1999). Det å få lånet sendt til inkasso er likevel noe ganske annet enn å betale regninger for sent. Ved å undersøke sannsynligheten for å få lånet sendt til inkasso, både når vi holder inntekt og størrelsen på studielånet konstant, kan vi undersøke om betalingsproblemer er ulikt fordelt mellom kvinner og menn, og i hvilken grad forskjellene skyldes økonomiske forskjeller mellom kjønnene.

2.5 Erfaringer fra andre land

De fleste land med et utviklet utdanningsystem har ordninger for studiestøtte som ofte omfatter både lån og stipend (se for eksempel Eurydice 1999). Den utstrakte bruk av studielån er likevel et særtrekk ved de nordiske utdanningsystemene. Omfanget av studielån har steget de senere årene, blant annet som en følge av at andelen som tar høyere utdanning har steget og dermed har de statlige kostnadene til utdanning også steget. Å tilby studielån er gjerne en rimeligere studiefinansiering enn å tilby stipend. Dette forutsetter imidlertid at studentene betaler tilbake studielånet etter fullført utdanning. Slik er det ikke alltid. Både i Norge og internasjonalt er mislighold av studielån et problem.

I USA er det gjort en rekke studier av studiefinansiering generelt, der problematikken rundt mislighold av studielån har vært spesielt fokusert. Omfanget av mislighold er langt høyere enn i Norge, noe som kan ha sammenheng med hvilke grupper av studenter som har studielån. Studiefinansieringen i USA er i hovedsak behovsprøvd mot foreldrenes inntekt, og det er først og fremst studenter fra lavere sosiale lag som tar opp studielån. Mye av forskningen på studiefinansiering har gått ut på å finne årsaker til mislighold av studielån, og hva som må til for å redusere problemet. Studier har tatt i bruk institusjonelle, demografiske, sosiologiske og økonomiske forklaringer (for en oversikt, se for eksempel Flint 1998). Resultatene tyder på at forhold som rase og sosial bakgrunn har relativ stor betydning for sannsynligheten for mislighold av studielån. Tatt i betraktning reglene for tildeling av studielån, er dette kanskje ikke så overraskende. I USA er spørsmål om familieinntekt i høy grad et spørsmål om

raseforskjeller, ettersom afro- og spanskamerikanere har langt lavere medianinntekt enn hvite og asiatiske amerikanere (Heller 1997). Mye av årsaken til mislighold av studielån skyldes trolig at dette er grupper som i utgangspunktet tilhører en ressurs svak del av befolkningen. Blant tiltak for å redusere andelen som ikke betaler tilbake studielånet, fokuseres det i stor grad på forebyggende arbeid. Dette omfatter blant annet finansiell rådgivning til studentene, informasjon og oppfølging fra lærestedene om kostnader ved studielån og regler for tilbakebetaling, fokus fra lærestedene på studenter som ikke fullfører studiene, og informasjon om muligheter for alternativ tilbakebetaling (betalingsutsettelse etc.).

Mislighold av studielån kan imidlertid også ha sammenheng med strengere regler for tilbakebetaling og alvorligere konsekvenser av mislighold av lån her til lands enn i en del andre land. I tillegg må omfanget av mislighold av studielån ses i sammenheng med hvor lett eller vanskelig det er å finne frem til låntakerne og kreve inn utestående gjeld. Norge er et lite land med vel utviklede personregistre og adressesystem, noe som gjør det relativt lett for kreditorer å finne frem til låntakerne. Også blant Lånekassens kunder er det en høyere andel inkassosaker blant de som er bosatt i utlandet enn blant de som bor i Norge. En forklaring på dette er trolig at de som er bosatt i utlandet, er vanskeligere å komme i kontakt med.

Et annet forhold er den historiske utviklingen av studiestøtten. I Norge har studiestøtten helt siden opprettelsen av Lånekassen i 1947, vært sammensatt av lån og stipend. Det er dermed lang tradisjon for å ta opp studielån i Norge, sammenlignet med en del andre land. Studiestøtten ble også tidlig universell, uten behovsprøving i forhold til foreldrenes inntekt. Det at de fleste har studielån, uansett sosial bakgrunn, kan bidra til å øke studielånets legitimitet og minske den stigmatiseringen som kan ligge i behovsprøvde lån. Selv om studier fra USA i liten grad kan overføres til norske forhold, kan det likevel finnes likheter mellom landene med hensyn til hvilke forhold som har betydning for størrelsen på studielånene og hvem som har problemer med tilbakebetalingen.

3 Data og analysemodell

I dette kapitlet presenteres datamaterialet som brukes i analysene. Deretter beskrives innhold og konstruksjon av de sentrale variablene. I siste del av kapitlet undersøkes kjennetegn ved tilbakebetalerne ved å se på fordeling og gjennomsnitt for variabler som inngår i analysene.

3.1 Data

Datasettet som benyttes består av alle som var registrert som tilbakebetalere av studielån hos Lånekassen innen utgangen av år 1999. Dette er koblet sammen med opplysninger fra utdannings- og inntektsregistre fra Statistisk sentralbyrå (SSB). Analysene inneholder kun personer over 18 år som er i tilbakebetalingsfasen. Det vil si at for eksempel deltidsstudenter som både er i tildelings og tilbakebetalingsfasen er utelatt fra analysene. Totalt inneholder datamaterialet opplysninger om 441 722 personer.

Ved siden av demografiske opplysninger som kjønn, alder, bosted, sosial bakgrunn og statsborgerskap inneholder tilbakebetalingsfilen informasjon om lånets størrelse, tidspunkt for overgang fra tildeling til tilbakebetaling, forventet dato for innfrielse av lånet, informasjon om lånet er sendt til inkasso, informasjon om betalingsvilkår og rentefritak, opprinnelig saldo, samt saldo over eventuelle påløpte gebyrer. Fra SSB har vi koblet på opplysninger om brutto inntekt i 1999, høyeste fullførte utdanning og foreldrenes utdanning. En nærmere beskrivelse av de enkelte variablene som inngår i analysene følger i neste avsnitt.

3.2 Variabler som inngår i analysene

3.2.1 Inntekt og betalingsproblemer

Vi bruker årlig brutto inntekt som uttrykk for personlig inntekt i analysene. Det vil si samlet inntekt før skatt, basert på tall fra selvangivelsen for året 1999. Bruttoinntekt er summen av lønn, pensjon, næringsinntekter og kapitalinntekter (SSB 2002).

Som uttrykk for betalingsproblemer brukes det å ha fått studielånet sendt til inkasso. Inkassosaker der det ikke har skjedd noen vesentlig framgang i innkrevingsarbeidet i mer enn tre år etter at lånet er sagt opp, blir permanent overført til Statens innkrevingsentral (Lånekassen 2001). Da er det ikke lenger Lånekassen som har ansvaret for innkreving av gjeld og disse er dermed ikke med i dataregisteret. En del kunder som får lånet sendt til inkasso kommer senere tilbake i en normal tilbakebetalingsordning, eventuelt får betalingsutsettelse på lånet. Disse vil ikke lenger være registrert som inkassosaker, men som vanlige tilbakebetalere.

Tidligere studier viser at inntekten har begrenset betydning i forhold til sjansen for å betale gjelden for sent (Gulbrandsen 1997, 1999). Dette kan ha sammenheng med at det å betale for sent i større grad er uttrykk for lav betalingsmoral framfor økonomiske problemer. Når vi vil undersøke hvem som har problemer med tilbakebetalingen av studielånet, er det derfor ikke tilstrekkelig å skille ut de som har mottatt purringer på låneavdragene. Dette gjelder svært mange flere enn den gruppen som ikke har økonomisk mulighet til å betjene lånet sitt. Den gruppen som får lånet sitt sagt opp og sendt til inkasso kan vi derimot være temmelig sikre på at har økonomiske problemer med tilbakebetalingen. Dette skjer etter at lånetakeren har mottatt tre purringer, varsel om påkrav og deretter varsel om inkasso. Da har det gått relativ lang tid, og påløpt forholdsvis høye gebyrer.

3.2.2 Studielånet

Når vi undersøker sammenhengen mellom studielån og andre forhold, kan størrelsen på studielånet uttrykkes på ulike måter. Lånekassen registrerer både hvor mye man har i nåværende (gjenværende) studielån, samt hvor mye man hadde i opprinnelig lån og eventuelt påløpte renter og gebyrer. Opprinnelig lån vil si størrelsen (saldoen) på studielånet ved overgang fra tildeling til tilbakebetaling. For de fleste er dette tidspunktet for fullført utdanning. Ved å legge sammen nåværende saldo på studielånet, og alle påløpte renter og gebyrer (rentesaldo, gebyrsaldo, omkostningssaldo), får vi et uttrykk for samlet utestående gjeld i Lånekassen.

Naturlig nok vil de som nylig startet tilbakebetalingen ha et større gjenværende studielån enn de som startet nedbetalingen tidligere på 1990-tallet. De som nylig startet tilbakebetalingen vil ha kommet kortere i nedbetalingen av lånet, og de vil også i snitt ha større opprinnelige lån. Dette er delvis en følge av inflasjon, ved at kroneverdien endrer seg (synker) over tid. Lånerammene stiger (mer eller mindre) i takt med inflasjonen slik at de som nylig startet nedbetalingen av studielånet har hatt mulighet til å ta opp de høyeste lånebeløpene. Økningen i samlet studielån har for øvrig blitt bremsset av økt stipendandel i løpet av 1990-tallet. Fra 1993 til 1998 steg stipendandelen fra 13 til 30 prosent for studenter i høyere utdanning (Lånekassen 2002). I tillegg har studentenes varighet i utdanningssystemet økt over tid, blant annet som følge av at en del utdanninger har blitt lengre og at studenter velger lengre utdanninger (Try 2000). De som nylig startet nedbetalingen av studielånet kan generelt ha studert lengre enn studenter fra tidligere kull, noe som også kan føre til høyere samlet studielån. Både størrelsen på opprinnelig studielån og nåværende lån vil dermed henge sammen med hvor lenge man har vært i tilbakebetaling.

Her tar vi hovedsakelig utgangspunkt i nåværende studielån. Fordelen med å se på nåværende studielån sammenlignet med opprinnelig studielån er blant annet at vi får et uttrykk for størrelsen på studielånet, uten å justere for ulik kroneverdi (inflasjon). Ulempen kan være at størrelsen på det nåværende studielån både skyldes nedbetalingsmønster og hvor mye man hadde i opprinnelig studielån. Ved å skille mellom grupper som har nylig har startet å

nedbetale lånet, og de som har vært lengre tid i tilbakebetaling, kan vi likevel undersøke forskjeller i størrelsen på studielånet som skyldes tid i nedbetaling og opptak av studielån. I enkelte analyser vil også opprinnelig studielån og samlet gjeld bli undersøkt.

3.2.3 Sosial bakgrunn

Foreldrenes utdanningsnivå brukes som uttrykk for sosial bakgrunn. Med utgangspunkt i Norsk utdanningsstandard fra 2000 (NUS2000) skilles det mellom fire nivåer; grunnskole, videregående, kort høyere utdanning og lang høyere utdanning. Å ha lang høyere utdanning vil si å ha fullført en høyere utdanning av en varighet på mer enn fire år, mens de med kort høyere utdanning har fullført en høyere utdanning av en varighet på fire år eller mindre. Utdanningsnivået bestemmes av den av foreldrene med den høyeste utdanningen, uavhengig om dette er far eller mor. Å ha foreldre med utdanning på grunnskolenivå innebærer dermed at ingen av foreldrene har utdanning utover dette nivået. Å ha foreldre med utdanning på høyere nivåer vil si at enten mor, far eller begge har utdanning på dette nivået. I de tilfellene der vi kun har opplysninger om utdanningsnivået til den ene av foreldrene, vil denne brukes som uttrykk for foreldrenes utdanningsnivå.

3.2.4 Alder og bosted

Alder uttrykkes som løpende variabel i de multivariate analysene. Nullpunkt er de som er født i 1981 og dermed var 18 år i 1999. Alder i annen potens inngår som kontrollvariabel i enkelte regresjonsanalyser, for å undersøke en eventuell kurveformet sammenheng mellom alder og avhengig variabel.

I analysene skilles det mellom bosted etter hvilken landsdel man er bosatt i på registreringstidspunktet (ved utgangen av 1999). Datamaterialet kan dermed ikke brukes til å undersøke økonomiske forskjeller mellom studenter som har flyttet for å ta utdanning og de som har blitt boende på hjemstedet. Det vi kan undersøke er det er forskjeller i størrelsen på studielånet mellom personer som er bosatt i ulike deler av landet. Vi kan også undersøke om det er sammenheng mellom bosetningsmønster og betalingsproblemer. Ved siden av å kontrollere for hvilken landsdel man er bosatt i, skiller vi mellom personer bosatt i Norge og i utlandet. Vi skiller også mellom personer med og uten norsk statsborgerskap.

3.2.5 Utdanningsnivå og fagområde

I analysene skiller vi mellom personer som har utdanning av ulik lengde og type, det vil si ulikt utdanningsnivå og fagområde. Med utgangspunkt i “Norsk standard for utdanningsgruppering 2000” (NUS2000), er utdanningslengde inndelt i fire nivåer. Dette er utdanning på videregående nivå, kort høyere utdanning (opp til 4 år), lang høyere utdanning (mer enn 4 år) og utdanning på forskernivå, det vil si doktorgradsutdanning. Inndeling av fagområde i høyere utdanning er basert på andre siffer i utdanningskoden. NUS2000 har 8 fagfelt. De åtte fagområdene er 1) Humaniora og estetikk, 2) Undervisning, 3)

Samfunnsvitenskap og juridiske fag (jus), 4) Administrasjon og økonomi, 5) Naturvitenskap og teknikk, 6) Helse, sosial og idrett, 7) Primærnæringsfag, 8) Samferdsel- og sikkerhetsfag og andre servicefag (se tabell 3.1).

3.3 Kjennetegn ved tilbakebetalerne

Tabell 3.1 viser fordeling og gjennomsnitt for de variablene som inngår i analysene. Dette omfatter alder, kjønn, bosted, statsborgerskap, sosial bakgrunn, utdanning (nivå og fagfelt), størrelsen på lånet (opprinnelig, nåværende og total saldo), inntekt, tidspunkt for overgang fra tildeling til tilbakebetaling, og om lånet er sendt til inkasso.

Tabell 3.1 Fordeling av variabler som inngår i analysene.

Variabler	Gjennomsnitt	Standardavvik
Inntekt* (N=434534)	256 207	242 291
Opprinnelig lånesaldo (N=441722)	123 910	78 781
Nåværende lånesaldo (N=441722)	100 416	76 990
Samlet lån** (N=441722)	106 920	83 029
Alder (N=441722)	32	7,7
	Frekvens	Prosent
Kjønn		
Mann	221626	50,2
Kvinne	220096	49,8
Sum	441722	100,0
Foreldrenes utdanning		
Lang høyere utdanning	45792	10,4
Kort høyere utdanning	112376	25,4
Videregående utdanning	212408	48,1
Max. Grunnskole	50333	11,4
Uoppgitt	20813	4,7
Sum	441722	100,0
Utdanningsnivå		
Videregående nivå (Utd. nivå 4 og 5 i nus2000)	177305	40,3
Kort høyere utd. (Utd. nivå 6 i nus2000)	200203	45,5
Lang høyere utd. (Utd. nivå 7 i nus2000)	59826	13,6
Doktorgrads utd. (Utd. nivå 8 i nus2000)	2952	0,7
Sum	440286	100,0
Fagområde i høyere utdanning***		
Humaniora og estetikk	35035	12,7
Undervisning	49318	17,9

Variabler	Gjennomsnitt	Standardavvik
Samfunnsvitenskap og juridiske fag	27034	9,8
Administrasjon og økonomi	40883	14,8
Naturvitenskap og teknikk	51380	18,6
Helse, sosial og idrett	48989	17,7
Primærnæringsfag	4727	1,7
Samferdsel, sikkerhet og andre servicefag	18709	6,8
Sum	276075	100,0
Bosted		
Oslo/Akershus	128852	29,2
Hedmark/Oppland	24662	5,6
Sør-Østlandet	66411	15,0
Agder/Rogaland	50588	11,5
Vestlandet	73912	16,7
Trøndelag	38642	8,7
Nord-Norge	49186	11,1
Utlandet	9469	2,1
Sum	441722	100,0
Statsborgerskap		
Norsk	424198	96,0
Utenlandsk	17524	4,0
Sum	441722	100,0
Lån sendt til inkasso		
Ja	45408	10,3
Nei	396314	89,7
Sum	441722	100,0
Tidspunkt for overgang til tilbakebetaling		
Før 1990	115463	26,1
1991	20078	4,5
1992	24012	5,4
1993	28496	6,5
1994	32754	7,4
1995	35242	8,0
1996	38737	8,8
1997	41967	9,5
1998	48135	10,9
1999	56838	12,9
Sum	441722	100,0

* For å redusere inntektsspredningen er personer med svært høy inntekt (over 100 mill.) utelatt.

** Samlet lån er summen av lånesaldo, rentesaldo, gebyrsaldo, omkostningssaldo og ufordelt saldo.

*** Det mangler opplysninger om spesifisert fagområde for 4474 personer (ca. 1 %). Uspesifisert fagområde inkluderer interfakultær cand.mag.-grad.(nivå 6).

Ser vi på det gjennomsnittlige inntektsnivået ligger dette på om lag 250 000 kroner for hele gruppen. Her er det rimeligvis store variasjoner, da vi ikke skiller mellom grupper med ulike tilknytning til arbeidsmarkedet (heltid, deltid, arbeidsledighet, etc.). Naturlig nok er det også betydelig variasjon mellom ulike aldersgrupper, og grupper med ulik utdanning. Dette kommer vi tilbake til i neste kapittel. Gjennomsnittlig ligger opprinnelig lånesaldo på nesten 124 000 kroner, mens nåværende lån gjennomsnittlig er i overkant av 100 000 kroner. Dette er et gjennomsnitt for alle, uansett hvor lenge man har vært i tilbakebetaling. En undersøkelse

av de som nylig avsluttet studiene viser naturlig nok både langt høyere lån i denne gruppen, og mindre forskjell mellom opprinnelig og nåværende lån. I neste kapittel ser vi også nærmere på hvordan størrelsen på lånet fordeler seg mellom ulike grupper.

Aldersmessig befinner hoveddelen av tilbakebetalerne seg fra midten av 20-årene til midten av 30-årene. Ettersom nedbetalingen av studielånet gjerne strekker seg over mange år, vil også alderen på tilbakebetalerne variere fra de yngste på 18 år til eldstemann/kvinne på over 60 år. Ved å dele inn i aldersgrupper, finner vi at 44 prosent av tilbakebetalerne er i alderen 19-29 år, 38 prosent er 30-39 år, mens de over 40 år utgjør de resterende 18 prosent.

Halvparten har foreldre med utdanning på videregående nivå, mens totalt 36 prosent har foreldre hvor minst én har høyere utdanning. Her er det for øvrig store variasjoner etter eget utdanningsnivå. Blant gruppen med utdanning på videregående nivå, 40 prosent, er det betydelig lavere andeler som har foreldre med høyere utdanning enn blant de som selv har tatt høyere utdanning. Foreldrenes utdanning har også sammenheng med tilbakebetalerens alder. Blant de yngste er det vanligere å ha foreldre med høyere utdanning enn blant de eldste, noe som gjenspeiler det stigende utdanningsnivået i befolkningen som helhet. Manglende informasjon om foreldrenes utdanning er generelt et lite problem, dette gjelder under 5 prosent, men andelen er ikke likt fordelt i alle grupper. Den er særlig høy blant utenlandske statsborgere, og også de som bor i utlandet (her er det overlapp) og blant eldre tilbakebetalere. Blant utenlandske statsborgere som startet tilbakebetaling av studielånet i 1999 var andelen hvor foreldrenes utdanning var uoppgitt 52 prosent (1170 personer).

Hele 40 prosent har utdanning på videregående nivå. Nå er det neppe slik at hele denne gruppen har tatt opp lån til å ta videregående opplæring. Som tidligere nevnt, vil denne gruppen også inneholde de som har påbegynt en høyere utdanning uten å fullføre. Med tanke på at studiefinansieringen primært er utformet for å gi støtte til studenter i høyere utdanning, virker denne andelen likevel høy. De resterende 60 prosentene har altså utdanning på høyere nivå. Ser vi nærmere på fordelingen av fagområde finner vi at naturvitenskap og teknikk er det største fagområdet med 19 prosent. Tett opptil følger områdene undervisning og helse, sosial og idrett, begge med 18 prosent. Den minste gruppen er de med utdanning innenfor primærnæringsfag, disse utgjør 2 prosent. I fordelingen av fagområder vil det selvsagt også være store variasjoner mellom gruppene, etter blant annet kjønn og alder. Eksempelvis har fagområdet samfunnsvitenskap og jus hatt en stigende rekruttering i løpet av 1990-tallet, som betyr at andelen tilbakebetalere innenfor dette fagområde vil være høyere blant de som nylig har startet nedbetalingen av studielånet enn blant de som fullførte utdanningen for en del år tilbake.

Ser vi på hvordan tilbakebetalerne fordeler seg etter bosted, finner vi ikke overraskede at en høy andel er bosatt i Oslo og Akershus. Dette er både et uttrykk for det generelle bosetningsmønsteret i Norge, men skyldes også at dette området har en høy tetthet av personer med høyere utdanning, og følgelig tilbakebetalere av studielån (SSB 2001). For

Øvrig er det en relativt beskjeden andel av tilbakebetalere som er bosatt i utlandet, 2 prosent. Denne andelen er noe lavere enn andelen som har utenlandsk statsborgerskap, 4 prosent.

Ved å skille mellom grupper som har vært ulikt antall år i tilbakebetaling, ser vi at 13 prosent startet å nedbetale lånet i 1999, og dermed har vært 0 år i tilbakebetaling. Etter dette blir andelen tilbakebetalere gradvis lavere for hvert år. Fem prosent av alle de som var tilbakebetalere i 1999, startet nedbetalingen i 1991. Den synkende andelen skyldes både økningen i antallet studenter i løpet av 1990-tallet, men det skyldes også at en del av de som startet nedbetalingen flere år tilbake har betalt ned hele lånet og dermed er ute av statistikken. En fjerdedel av tilbakebetalerne hadde startet tilbakebetalingen i 1990 eller tidligere.

I neste kapittel ser vi nærmere på hvordan størrelsen på studielånet varierer etter ulike økonomiske og demografiske forhold. Vi undersøker særlig tilbakebetalerens inntekt, foreldrenes utdanning og egen utdanning. I tillegg undersøkes progresjonen i nedbetalingen av studielånet, ved å sammenligne størrelsen på lånet etter hvor mange år man har vært i tilbakebetaling.

4 Fordeling av studielån

I dette kapitlet undersøker vi hvordan studielånet fordeler seg mellom ulike grupper tilbakebetalere. Vi tar utgangspunkt i gjenværende lån og begynner med å sammenligne grupper med ulik sosial bakgrunn, uttrykt ved foreldrenes utdanningsnivå. Deretter undersøker vi hvordan størrelsen på lånet henger sammen med hvor lenge man har nedbetalt studielånet. Mens noen nettopp har begynt nedbetalingen av studielånet, har andre mange år i tilbakebetaling bak seg. Dette har selvsagt betydning for størrelsen på studielånet. I tillegg kan det være at noen grupper nedbetaler lånet raskere enn andre. Etter at utdanningen er fullført er ikke studielånet lenger rentefritt, kan være at de som har mulighet til det, vil nedbetale lånet så raskt som mulig. Etter dette undersøker vi hvordan studielånet fordeler seg mellom personer med ulik utdanning. I utgangspunktet skulle vi forvente at det først og fremst er *lengden* på utdanningen som avgjør hvor stort studielån man opparbeider seg i løpet av studiene. Ved å sammenligne studielån mellom ulike fagområder i høyere utdanning, undersøker vi om det også er forskjeller mellom ulike *typer* utdanninger. Imidlertid kan forskjeller mellom fagområdene skyldes en rekke andre årsaker enn at studenter innenfor ulike fagområder tar opp ulik mengde lån. For eksempel kan noen fagområder ha hatt en stigning i studenter de senere årene slik at andelen som nylig startet nedbetaling av studielånet, er høy. Andre fagområder kan derimot ha en hovedvekt av personer som har vært i tilbakebetaling i flere år. For å se nærmere på forskjeller mellom fagområdene i studielån rett etter fullført utdanning, ser vi derfor i neste avsnitt nærmere på de som startet å nedbetale studielånet i 1999.

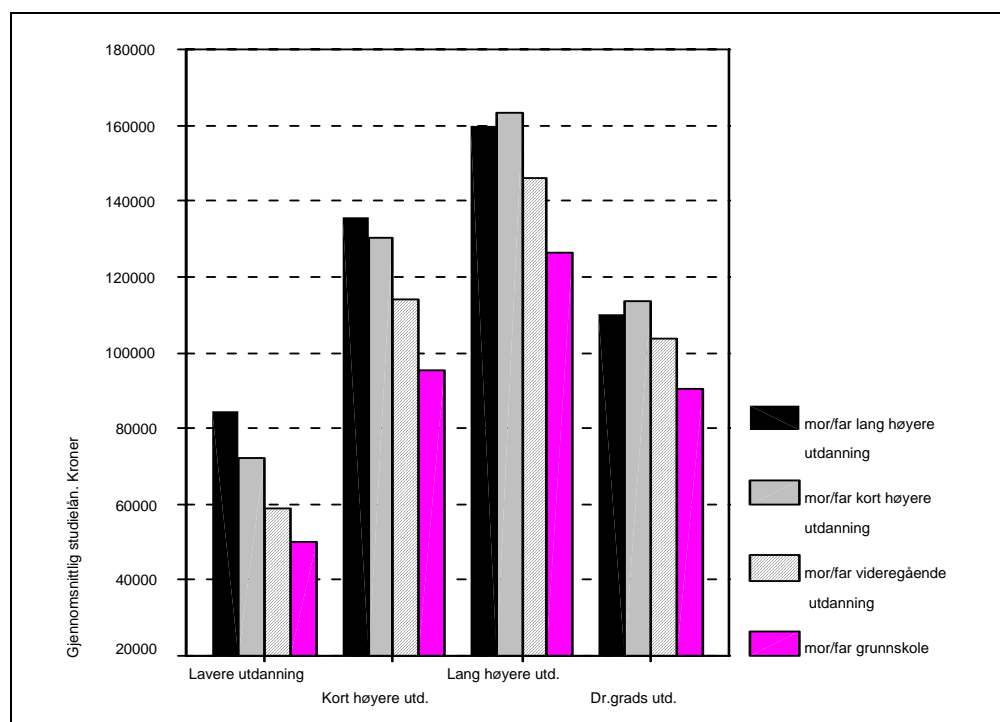
En årsak til forskjeller i størrelsen på studielånet kan være inntektsforskjeller. Er det for eksempel slik at de som har de høyeste inntektene også har de høyeste studielånene? I neste del av kapitlet undersøker vi hvordan studielånet fordeler seg blant tilbakebetalere med lav og høy inntekt. Vi undersøker også hvordan inntekten varierer i grupper med utdanning innenfor ulike fagområder. Er det slik at fagområder der studielånene i snitt er høye også har høy inntekt? Til slutt i kapitlet gjør vi en multivariat analyse der vi ser de ulike demografiske, økonomiske og utdanningsmessige forhold i sammenheng. Her undersøker vi hva som påvirker størrelsen på studielånet. Til dette brukes lineær regresjon.

4.1 Sosial bakgrunn

I utgangspunktet er studielånet hovedsakelig ment å være en økonomisk støtte til ungdom som ellers ikke ville hatt råd til å studere. Vi skulle derfor forvente at behovet for å ta opp studielån var størst blant ungdom med lav sosial bakgrunn, og at det var denne gruppen som hadde de høyeste lånene å tilbakebetale. Som vi tidligere har vært inne på, vil det være lønnsomt å ta opp mest mulig lån, ettersom studielånet er rentefritt i studietiden. Det er derfor ikke nødvendigvis samsvar mellom behov og låneopptak. Selv om det er ungdom fra lavere sosiale lag som uttrykker størst behov for studiestøtte, er det ungdom fra høyere lag som tar

opp mest i studielån (NOU 1999/33). Dersom vi forventer lik sosial fordelingen av studielånet blant tilbakebetalerne som blant studentene, kan vi dermed forvente at de med høy sosial bakgrunn har de høyeste gjenværende lånene. Men det kan også være motsatt. Dersom personer med høy sosial bakgrunn har hatt større mulighet til å nedbetale lånet raskere enn betalingsplanen kreve kan vi forvente at denne gruppen tvert i mot har lavere lån enn de med lavere sosial bakgrunn og mindre økonomisk frihet. Figur 4.1 viser gjennomsnittlig studielån etter foreldrenes utdanning og eget utdanningsnivå.

Figur 4.1 Gjennomsnittlig samlet studielån etter eget utdanningsnivå og foreldrenes utdanningsnivå. Alle tilbakebetalere av studielån 1999.

Figuren viser variasjoner i gjennomsnittlig studielån både etter eget utdanningsnivå og foreldrenes utdanning. Det er rimelig at studielånet øker ettersom utdanningsnivået og dermed antall år i utdanningssystemet øker. Ettersom årene går, akkumuleres summen av studielån. Mens de som har tatt lavere utdanning i snitt har 68 000 kroner i studiegjeld, har de med lang høyere utdanning i gjennomsnitt en studiegjeld på drøye 160 000 kr. De som har utdanning på doktorgradsnivå, har noe lavere samlet studielån, gjennomsnittlig i underkant av 120 000 kr, noe som først og fremst er uttrykk for at denne gruppen har nedbetalt deler av lånene sine ettersom man ikke mottar studiestøtte (men ordinær lønn) som doktorgradsstudent.

Figur 4.1 tyder også på en sammenheng mellom sosial bakgrunn og størrelsen på studielånet. Generelt er det de som har foreldre med høyere utdanning som har de høyeste studielånene, mens studenter med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå generelt har lavere

studielån. Resultatene er i tråd med tidligere studier, som nevnt overfor, der sammenhengen mellom sosial bakgrunn og opptak av studielån går i samme retning. En forklaring på dette kan være at personer med lav sosial bakgrunn er mer tilbakeholdne med å ta opp studielån (Berg 1997, Fekjær 2000). Det er med andre ord lite som tyder på at de med høy sosial bakgrunn har *lavere* studielån enn andre.

Det er interessant å merke seg at sammenhengen mellom sosial bakgrunn og studielån gjelder både blant de som har tatt høyere utdanning, men også blant de med videregående skole som høyeste registrerte utdanning. Ettersom studielån til ungdom i videregående opplæring er behovsprøvd ut i fra foreldrenes inntekt, skulle vi forvente at sammenhengen gikk i motsatt retning for denne gruppen. Slik er det ikke, også innenfor gruppen med videregående utdanning er det de med høy sosial bakgrunn som har de høyeste studielånene. Dette må ses i sammenheng med at denne gruppen består av både de som har fått studielån behovsprøvd mot foreldrenes inntekt, men også andre grupper, deriblant de som har tatt videregående opplæring i voksen alder og de som har startet på en høyere utdanning uten å fullføre. En forklaring på disse forskjellene kan være sammensetning med hensyn til alder og tidspunkt for fullført utdanning blant de med videregående skole som høyeste fullførte utdanning. Dersom de som har foreldre uten utdanning utover grunnskolen i snitt er eldre og har nedbetalt studielånet i lengre tid enn de som har foreldre med høyere utdanning, kan dette forklare de tilsynelatende forskjellene mellom grupper med ulik sosial bakgrunn. Disse forskjellene vil imidlertid skyldes at vi sammenligner ulike kohorter og ikke at gruppene har ulik sosial bakgrunn.

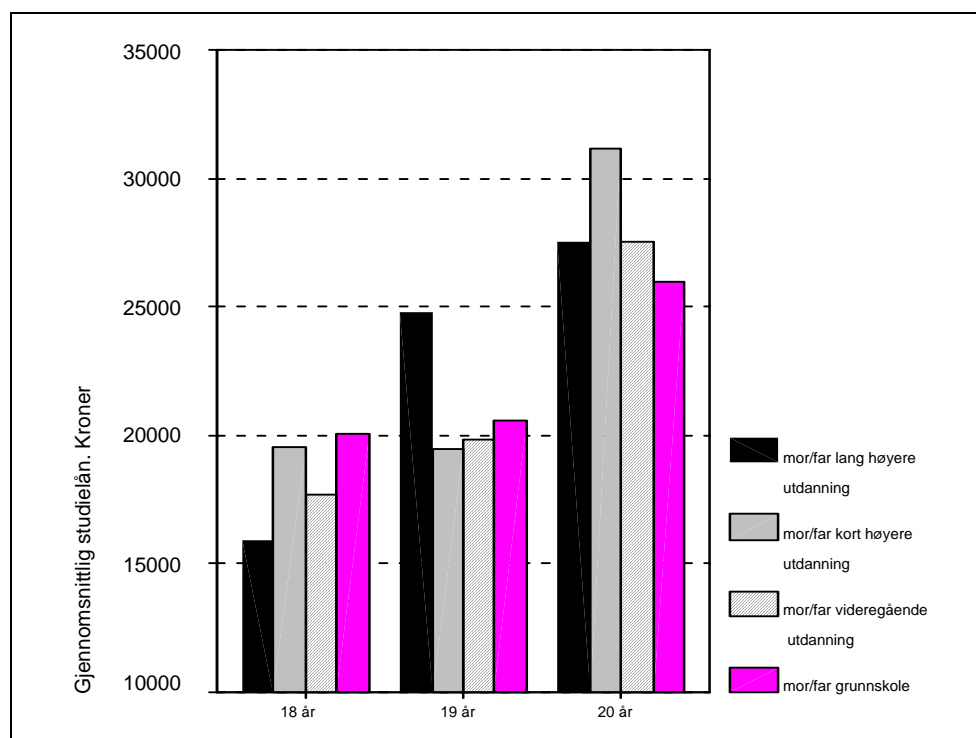
4.1.1 Studielån blant de yngste tilbakebetalerne

Dersom vi skiller ut de yngste tilbakebetalerne, som har tatt opp lån for å finansiere videregående opplæring, reduserer vi problemet med sammenblanding av ulike kohorter. Da nærmer vi oss også trolig en gruppe hvor mange har fått studielån behovsprøvd mot foreldrenes inntekt. Figur 4.2 viser gjennomsnittlig studielån blant 18-, 19- og 20-åringene med allmennfaglig studieretning fra videregående skole som høyeste fullførte utdanning.

Alle gruppene i figur 4.2 har relativt lave studielån, mellom 15 og 30 000 kroner, noe som er naturlig ettersom dette er unge tilbakebetalere. Figuren gir et mindre entydig bilde av sammenhengen mellom sosial bakgrunn og studielån enn figur 4.1. Blant 18-åringene, der det er de som har foreldre med lav utdanning som har de relativt høyeste lånene, i snitt 20 000 kroner. Dette er vel 4000 kroner mer i lån enn de med foreldre med lang høyere utdanning, en forskjell som sannsynligvis kan knyttes til ordningen med behovsprøvede lån for ungdom under 19 år. Selv blant de yngste tilbakebetalerne er det likevel ingen klare tendenser til at det er ungdom med lav sosial bakgrunn som har de største studielånene. Ungdom med foreldre uten høyere utdanning utgjør imidlertid et *klart flertall* blant de yngste tilbakebetalerne, på vel 80 prosent. Det vil si at det kun er et fåtall av ungdom med foreldre med høyere utdanning som tar opp lån for å finansiere videregående opplæring. Tall fra Lånekassen viser også at det først er fremst er ungdom med foreldre med lav inntekt som tar opp lån for å finansiere

videregående opplæring, mens et fåtall har foreldre med høy inntekt (NOU 1999:33). Lånetildelingen til familier med middels og høy inntekt består i hovedsak av skolepenger ved private skoler og enkeltsaker der en av sosiale grunner har sett bort i fra foreldrenes økonomi (ibid, s.125). Figur 4.2 inneholder kun personer som har startet tilbakebetalingen av studielånet, og ikke de som fremdeles befinner seg i utdanningssystemet og dermed fortsatt mottar studiestøtte fra Lånekassen. En del av de som har tatt opp lån for å finansiere videregående opplæring har gått videre til høyere utdanning og er derfor ikke er med her. En del av dem som har opparbeidet seg studielån i løpet av videregående opplæring kan også velge å ikke ta høyere utdanning fordi de ikke ønsker å ta opp mer studielån, noe som kan være en forklaring på den relativt høye andelen ungdom med lavere sosial bakgrunn blant de yngste tilbakebetalerne.

Figur 4.2 Gjennomsnittlig samlet studielån etter foreldrenes utdanning blant de med allmennfaglig studieretning fra videregående skole. Alle tilbakebetalere av studielån 1999 født i 1979, 1980 og 1981 (N=7028).

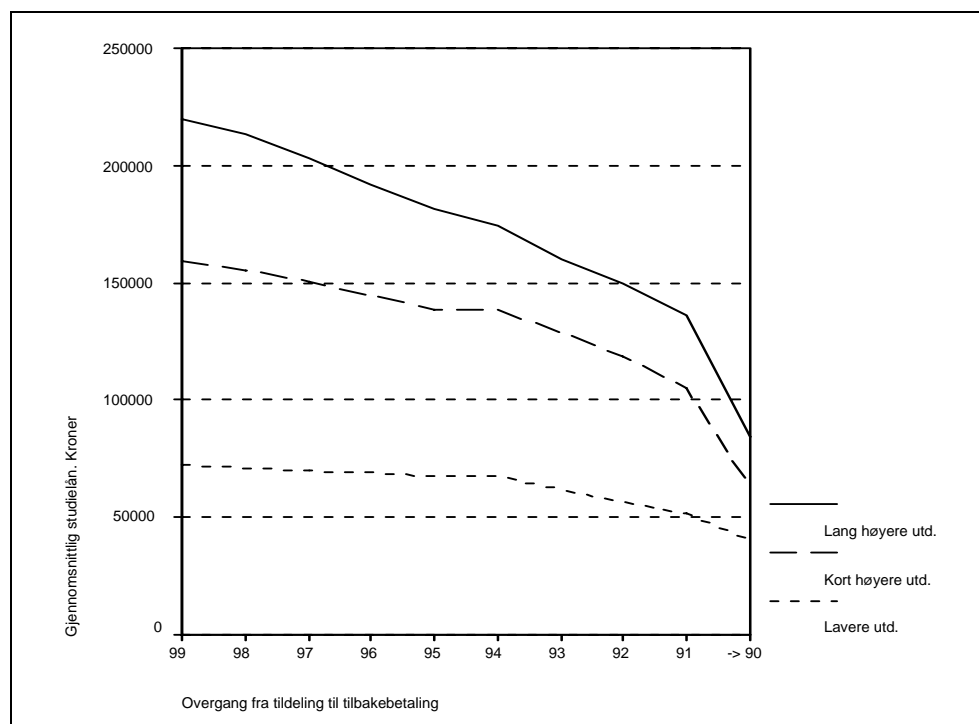

4.2 År i tilbakebetaling

For de fleste vil størrelsen på studielånet avta ettersom årene går og man nedbetaler lånet. Dersom alle følger Lånekassens nedbetalingsplan, skulle man ikke forvente særlige forskjeller. Slik er det ikke. Mens noen utsetter eller utelater å betale avdragene, betaler andre ned lånet raskere enn nødvendig. Med andre ord varierer tempoet i nedbetalingen. Her undersøker vi først størrelsen på gjenværende studielån blant personer med ulikt utdanningsnivå og ulikt antall år i tilbakebetaling. Deretter sammenligner vi gjenværende

studielån blant grupper med ulik sosial bakgrunn og ulikt antall år i tilbakebetaling. Figur 4.3 viser gjennomsnittlig studielån etter utdanningsnivå og tidspunkt for overgang fra tildeling til tilbakebetaling.

Figur 4.3 Gjennomsnittlig samlet studielån etter utdanningsnivå og antall år i tilbakebetaling. Alle tilbakebetalere av studielån 1999².

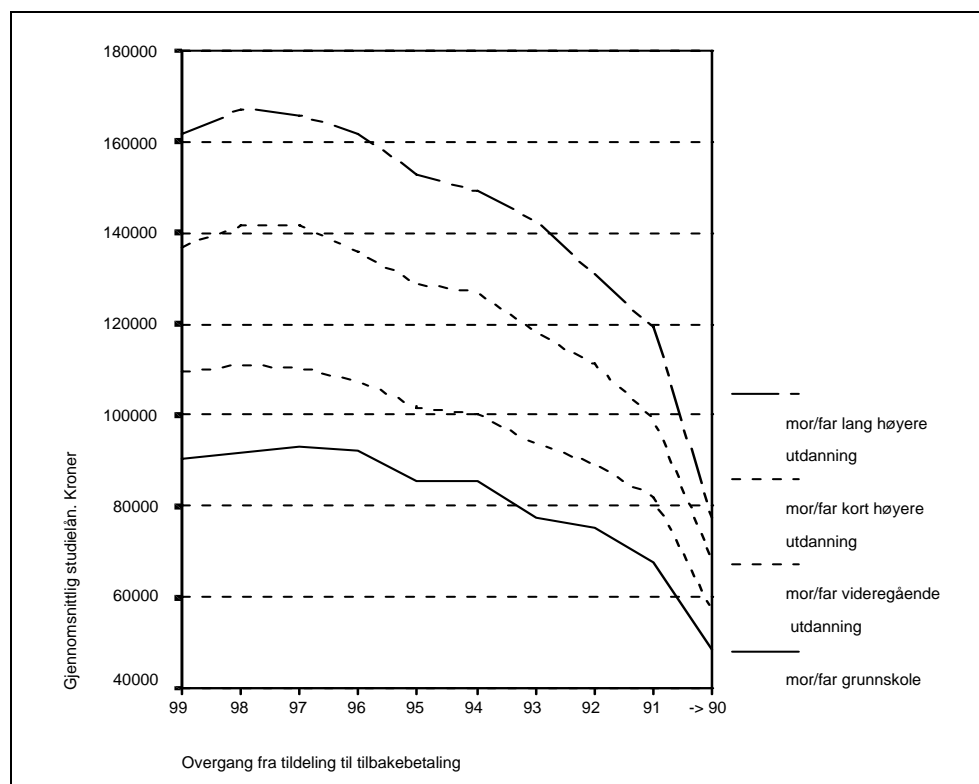
Som rimelig er, ser vi av figuren en tendens til lavere lån ettersom antall år i tilbakebetaling øker. Gruppen med høyere utdanning på hovedfagsnivå som begynte tilbakebetalingen i 1999 har eksempelvis godt og vel 220 000 kr. i studielån, mens de som har nedbetalt lånet siden 1990 (eller tidligere) har i snitt under 100 000 kr. i gjeld. Dette skyldes både at de har nedbetalt deler av lånet, og at størrelsen på deres opprinnelige studielån var lavere (pga inflasjon og endring i kroneverdien). I tillegg har de som nylig startet nedbetalingen trolig hatt lengre studieløp, også innenfor hver av gruppene i høyere utdanning (Try 2000). Imidlertid er ikke forskjellen i lånebeløpet like stor når vi ser på gruppen uten høyere utdanning. Mens de som begynte tilbakebetalingen i 1999 har om lag 75 000 kr. i studielån, har de som har nedbetalt lånet siden 1990 (eller tidligere) i snitt om lag 50 000 kr. i gjenstående gjeld. En forklaring på dette kan være at de som startet tilbakebetalingen tidlig på 1990-tallet hadde relativt høye lån, og dermed ikke har rukket å nedbetale mer. En nærmere undersøkelse av differansen mellom nåværende og opprinnelig studielån, viser imidlertid at dette ikke er

² Det er brudd i tidsaksen, ved at de som startet tilbakebetalingen i 1990 og tidligere er slått sammen til en gruppe.

tilfelle. Målt i kroner har gruppen uten høyere utdanning betalt ned mindre av studielånet sammenlignet med de med høyere utdanning. Hvor fort man nedbetaler låner, henger delvis sammen med størrelsen på lånet, ved at høyere lån har høyere avdrag (terminbeløp). Men nedbetalingen kan også henge sammen med låntakerens økonomi. Utsettelse av lånevdrag eller inntektsavhengig tilbakebetaling (nedsatte terminbeløp) vil for eksempel medføre en forsinkelse i nedbetalingen av studielånet. Figur 4.3 kan dermed indikere at gruppen som ikke har høyere utdanning i mindre grad enn andre har fulgt normal betalingsplan for nedbetaling av lånet. I hvilken grad de med lavere utdanning også har lavere inntekt kommer vi tilbake til litt senere i kapitlet. (Personer med utdanning på doktorgradsnivå er utelatt fra figuren, pga. lavt antall).

I figur 4.1 så vi at størrelsen på studielånet økte med foreldrenes utdanning. En forklaring på dette kunne være at denne gruppen er overrepresentert blant de som nylig fullførte utdanningen. Dersom dette er tilfelle, vil forskjellen mellom de med foreldre med lav og høy utdanning, være størst blant de som nylig fullførte studiene. For å undersøke dette, sammenligner vi hvordan størrelsen på studielånet varierer etter hvor lenge man har vært i tilbakebetaling. Figur 4.4 viser gjennomsnittlig størrelse på studielånet etter foreldrenes utdanningsnivå og antall år i tilbakebetaling.

Figur 4.4 Gjennomsnittlig samlet studielån etter foreldrenes utdanningsnivå og antall år i tilbakebetaling. Alle tilbakebetalere av studielån i 1999.

De med foreldre med høyere utdanning har de høyeste studielånene uansett når i tilbakebetalingen man befinner seg. Dette viser at kohortforklaringen ikke fjerner de sosiale forskjellene. Det kan indikere at det ikke er slik at denne gruppen nedbetaler lånet raskere enn andre og dermed har lave lån etter en periode i nedbetalingen. Riktignok vet vi ikke hvor mange som har innfridd lånet rett etter fullført utdanning. Dersom hele lånet innfries, vil man ikke lenger være registrert som kunde i Lånekassen. Det er imidlertid verdt å merke seg at figur 4.4 ikke skiller mellom personer med ulik utdanningslengde. En del av forskjellene mellom gruppene skyldes at de med høy sosial bakgrunn i gjennomsnitt har tatt de lengste utdanningene, og dermed har opparbeidet seg de største studielånene. Like fullt ser vi at forskjellen mellom de med foreldre med høy og lav utdanning holder seg over tilbakebetalingen. Både blant de som nylig startet å nedbetale studielånet, og blant de som har nedbetalt lånet i noen år, er det de med foreldre med høy sosial bakgrunn som har de høyeste studielånene.

4.3 Studielån og utdanning

Hvordan fordeler størrelsen på studielånet seg mellom grupper med ulik utdanning?

Vi kan forvente å finne betydelige forskjeller mellom utdanninger av ulik lengde, ettersom utdanningslengden avgjør hvor lenge man har hatt rett til studiestøtte. De som har tatt de lengste utdanningene har dermed hatt flest år med mulighet for låneopptak. Men også mellom utdanninger innenfor ulike fagfelt kan det være forskjeller. Dette kan ha sammenheng med at behovet for studielån kan variere i ulike utdanninger, eller at studentene ved ulike utdanninger varierer med hensyn til alder, kjønn, tidligere arbeidserfaring eller andre forhold. Forsinkelser i studiene vil også ha betydning for hvor mye man får i samlet studielån. Forskjeller mellom fagområdene i størrelsen på studielånet kan med andre ord henge sammen med kjennetegn ved studentene og kjennetegn ved studiene.

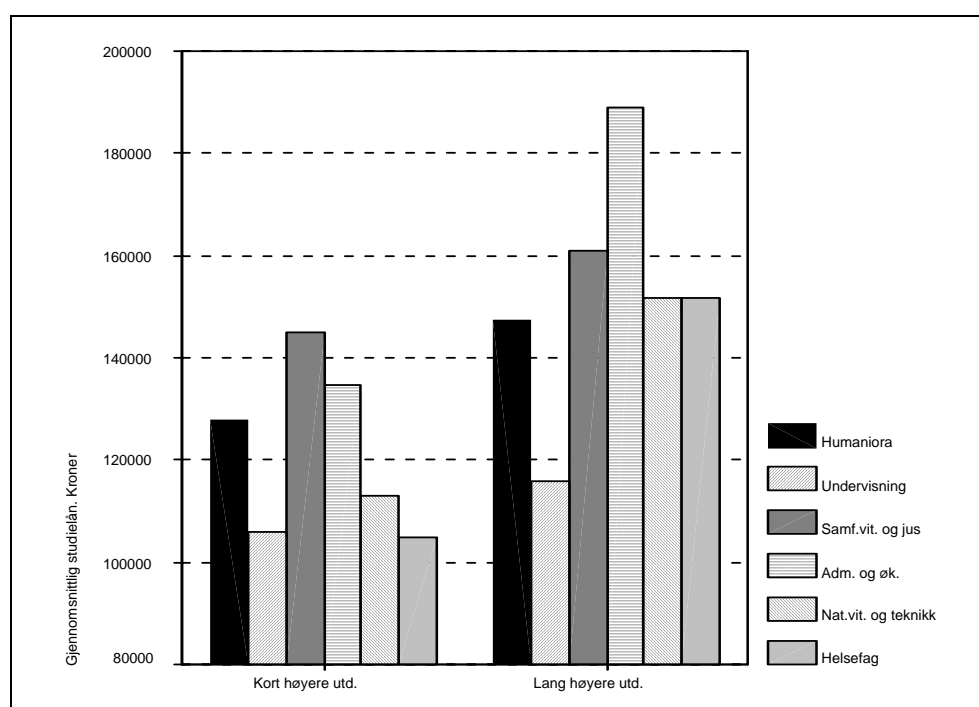
Forskjeller mellom fagområder kan også ha sammenheng med forventet utbytte av utdanningen. Det kan være at opptak av studielån er tilpasset hvor mye man forventer å tjene etter at utdanningen er fullført. I så fall skulle vi forvente at de som har tatt utdanninger som generelt gir høyt utbytte på arbeidsmarkedet har tatt opp mer studielån enn andre. Her undersøker vi hvordan størrelsen på studielånene varierer mellom fagområdene. Figur 4.5 viser gjennomsnittlig studielån i ulike fagområder³.

Figuren viser stor variasjon mellom fagområdene i gjennomsnittlig størrelse på studielånet. Generelt for alle fagområdene, ser vi at størrelsen på studielånet er høyere blant de som har utdanning på hovedfagsnivå, sammenlignet med de som har kortere høyere utdanning. Dette er en naturlig forskjell, tatt i betraktning den ulike lengden på utdanningene. Mens gjennomsnittlig studielån er i underkant av 120 000 kr blant de med kortere høyere utdanning,

³ Inndelingen i fagområder er basert på NUS2000, se kapittel 3 for nærmere beskrivelse.

har de med utdanning på hovedfagsnivå i snitt vel 150 000 kr i studielån. Unntaket er de med utdanning innenfor fagområdet undervisning. Særlig blant de med lengre høyere utdanning skiller denne gruppen seg ut med lavere studielån, i snitt 124 000 kr. Også de med kort utdanning innenfor fagområdet undervisning har generelt lave studielån (111 000 kr). En mulig forklaring på dette kan være kjennetegn ved studentene og en høyere andel etterutdanning innenfor denne gruppen. Dersom en del har arbeidserfaring fra før, og kanskje har vært delvis sysselsatt i studietiden, er det rimelig at dette gir lave studielån. En nærmere undersøkelse av kjønnsfordelingen på de ulike fagområdene viser for øvrig at kvinneandelen innenfor fagområdet undervisning ligger på vel 70 prosent, mens den til sammenligning er kun 39 prosent når vi ser på alle med utdanning på hovedfagsnivå.

Figur 4.5 Gjennomsnittlig samlet studielån etter utdanningstype og -nivå. Alle med studielån i 1999⁴.

De høyeste studielånene finner vi blant de med utdanning innenfor administrasjon og økonomi. Deretter kommer gruppene humaniora, samfunnsvitenskap og jus. Gruppen med utdanning innenfor administrasjon og økonomi på hovedfagsnivå har i snitt 192 000 kr i studielån, drøyt 22 000 kr mer enn gruppen bestående av samfunnsvitere og jurister, og 28 000 kr mer enn humanistene. En årsak til høye studielån kan være at disse utdanningsgruppene har en høyere andel personer som har tatt utdanning i utlandet.

⁴ Av hensyn til oversiktighet viser figuren kun de største fagområdene. Områdene primærnæringsfag og samferdsel, sikkerhet og andre servicefag er derfor utelatt. Disse fagområdene vil imidlertid være med i den multivariate analysen i siste del av kapitlet.

Lånekassens statistikk viser at en betydelig andel av utenlandsstudentene studerer merkantile fag, det vil si utdanninger innenfor fagområdet administrasjon og økonomi (Lånekassen 2002)⁵. Ser vi på gjennomsnittlig studielån blant de med kortere høyere utdanninger er det de samme tre utdanningsgruppene som troner øverst. Her er det fagområdet samfunnsvitenskap og jus som har de høyeste studielånene (154 000 kr), mens gruppen administrasjon og økonomi og humaniora følger med henholdsvis 140 000 og 138 000 kr i gjennomsnittlig studielån.

Dersom vi skulle se størrelsen på studielånet i forhold til forventet utbytte av utdanningen, er det lite i figur 4.5 som støtter hypotesen om at låneopptaket styres av forventet inntekt. I så fall skulle vi ha forventet å finne høyere studielånene innenfor for eksempel fagområdet naturvitenskap og teknikk, der nyutdannede kandidater generelt oppnår relativt høye lønninger (NIFU 2001). Dette kan ha en rekke årsaker, og vi kommer tilbake til forholdet mellom inntekt og størrelsen på studielånet senere i kapitlet. En av årsakene kan imidlertid være at figur 4.5 viser gjennomsnittlig studielån for *alle*, uansett hvor lenge man har vært i tilbakebetaling. Forskjellene mellom fagområdene kan skyldes at personene har kommet ulikt i nedbetalingen av lånet. Det har for eksempel vært en større økning av kandidater innenfor fagområdet samfunnsvitenskap og jus enn innenfor en del andre fagområder i løpet av 1990-tallet. For å undersøke forskjeller i *låneopptak* er det derfor nødvendig å skille ut de som nylig startet tilbakebetalingen. Det gjør vi i neste avsnitt.

4.3.1 Studielån blant 1999-kullet

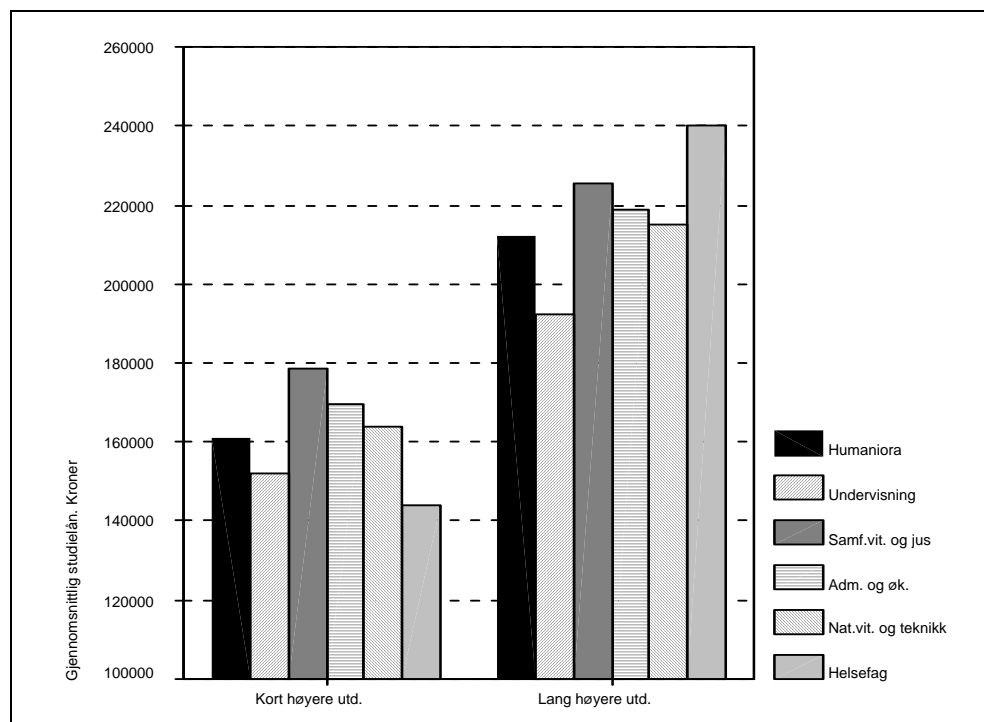
Om lag 29 000 personer med fullført høyere utdanning gikk over fra tildeling til tilbakebetaling av studielånet i løpet av 1999. Det vil si at rentene på lånet begynte å løpe og de mottok nedbetalingsplan fra Lånekassen. For å få et innblikk i hvordan størrelsen på lånene fordeler seg rett etter avsluttet utdanning, ser vi her nærmere på denne gruppen. Figur 4.6 viser gjennomsnittlig studielån etter utdanning og utdanningsnivå blant de med høyere utdanning som ble tilbakebetalere i 1999.

Figur 4.6 viser i likhet med figur 4.5, tydelige forskjeller mellom de som har kortere høyere utdanning (opptil 4 år) og de som har utdanning på hovedfagsnivå. Innenfor alle fagområder har personer med utdanning på hovedfagsnivå betydelig høyere lån enn de med kortere utdanning. Ser vi på de med kort høyere utdanning, er det innenfor fagområdet samfunnsvitenskap og jus vi finner de høyeste lånene, gjennomsnittlig i overkant av 175 000 kr. Dette fagområdet er også blant de med de høyeste studielånene blant de med lengre høyere utdanninger. Blant de med utdanning på hovedfagsnivå finner vi de største studielånene blant de med helsefaglig utdanning (helse, sosial og idrett). Det er også innenfor dette fagområdet at forskjellen mellom kort og lang høyere utdanning, er størst. Mens de med kort høyere

⁵ Nærmere analyser av våre data gir tilsvarende resultater. En høyere andel av dem som er utdannet innenfor fagområdet administrasjon og økonomi har studert ved et utenlandsk lærested sammenlignet med personer utdannet innenfor andre fagområder.

utdanning i snitt har lån i underkant av 150 000 kr.-, har de med lang høyere utdanning nærmere 100 000 kroner mer i studielån.

Figur 4.6 Gjennomsnittlig studielån etter utdanning og utdanningsnivå. Alle som startet tilbakebetalingen av studielånet i 1999.

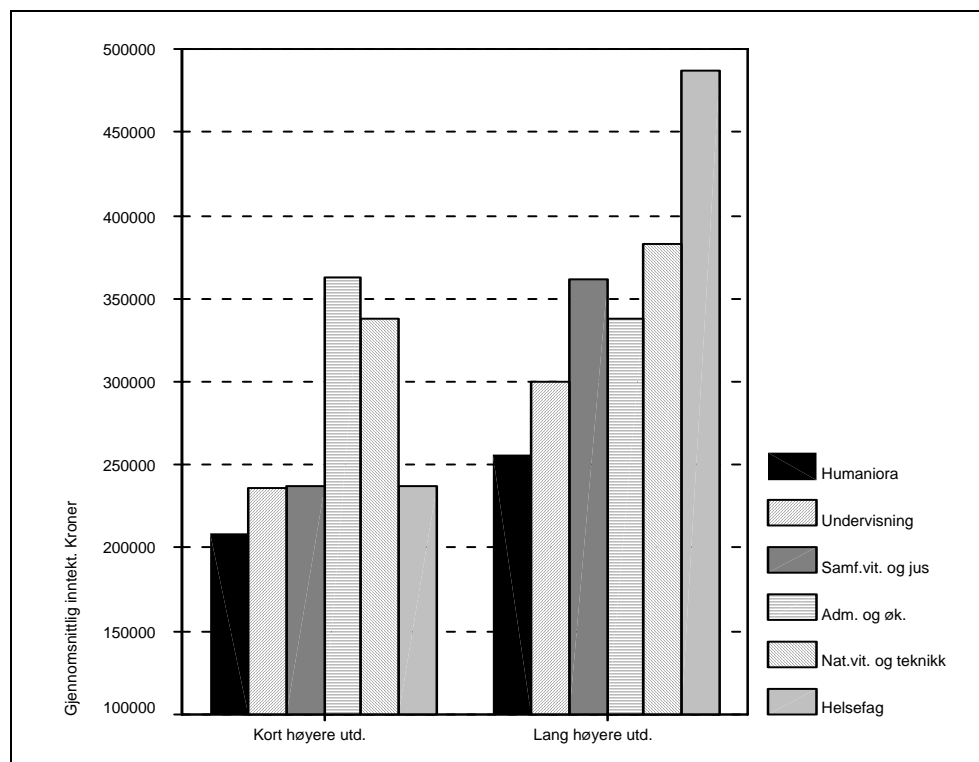

Sammenligner vi figur 4.6 med 4.5, ser vi to ting. Både at studielånene blant de som startet tilbakebetalingen i 1999 er høyere enn når vi ser alle tilbakebetalere under ett, og at forskjellen mellom fagområdene er mindre. At studielånene er høyere rett etter fullført utdanning enn etter flere år i tilbakebetaling er ingen overraskelse. Når vi kun ser på de som nylig startet tilbakebetalingen unngår vi både at grupper og personer har kommet ulikt i forhold til nedbetalingen av lånet, men vi reduserer også problemet med at gruppene er satt sammen av ulike kohorter. Det vil si at de som har vært ulik lengde i tilbakebetaling kan være ulike også med hensyn til andre forhold, for eksempel økonomi og alder eller andre demografiske forhold. Fremdeles vil det være store variasjoner både innenfor og mellom de ulike fagområdene i forhold til personlige kjennetegn, bosted, alder, kjønn og så videre. Det vil også være betydelige variasjoner i utdanningslengde innenfor de ulike gruppene med kort og lang høyere utdanning, ettersom kort høyere utdanning kan variere fra 1 til 4 år, mens lang høyere utdanning kan variere mellom 4,5 og 7 år. De som er forsinket i studiene kan ha enda lengre utdanningsløp. Den relativt større likheten i størrelsen på studielånet blant de som startet tilbakebetalingen i 1999, viser likevel at antall år i tilbakebetaling har betydning for hvordan studielånet varierer mellom fagområdene.

4.3.2 Inntektsforskjeller mellom fagområder

Som vi tidligere har vært inne på kan forskjeller mellom fagområdene i størrelsen på studielånet skyldes en rekke forhold. Vi har tidligere nevnt kjennetegn ved studentene og kjennetegn ved studiene. Men forskjellene kan også henge sammen med de forventninger man har om fremtidig utbytte av utdanningen. Det er betydelige variasjoner i gjennomsnittlig inntekt i ulike yrker, eksempelvis vil en som utdanner seg til lege eller sivilingeniør kunne forvente å tjene mer enn en som utdanner seg til lærer eller historiker, til tross for like lange utdanninger. Det kan være at låneopptaket i studietiden henger sammen med forventet utbytte i arbeidsmarkedet, ved at de som har lave forventninger til fremtidig inntekt begrenser opptaket av studielån i større grad enn de som har et mer optimistisk syn på fremtidens økonomiske situasjon. Dersom dette er tilfelle, skulle vi forvente å finne samsvar mellom gjennomsnittlig studielån og fagområde ved at de som har tatt utdanninger som generelt gir høyt utbytte på arbeidsmarkedet, også har de høyeste studielånene. Her vil vi se nærmere på hvordan gjennomsnittlig inntekt varierer i ulike fagområder. Er det slik at man tilpasser opptak av studielån etter forventet utbytte av utdanningen? I så fall skulle vi forvente at studenter med utdanninger som normalt gir høy avkastning i form av høy inntekt, også har tatt opp mest studielån. Figur 4.7 viser gjennomsnittlig inntekt for de ulike utdanningsgruppene.

Figur 4.7 Gjennomsnittlig inntekt i 1999 etter utdanning og utdanningsnivå. Alle tilbakebetalere av studielån i 1999.

Figur 4.7 viser tydelige forskjeller i inntektsnivå mellom ulike fagområder og ulike utdanningsnivå. Personer med utdanning på hovedfagsnivå har som regel høyere inntekt enn de med kortere utdanning. Unntaket er fagområdet administrasjon og økonomi der det er de med kortest utdanningsnivå som gjennomsnittlig har de høyeste inntektene. Det er særlig en gruppe som peker seg ut med høy gjennomsnittsinntekt. Personer med lengre helsefaglig utdanning tjener i snitt nærmere 500 000 kroner, om lag 100 000 kroner mer enn de med lengre utdanning innenfor naturvitenskapelige og tekniske fag, som er nest høyeste inntektsgruppe. Blant gruppene med de laveste inntektene finner vi helt nederst de med kortere utdanninger innenfor humaniora, gjennomsnittlig har disse så vidt over 200 000 kroner i brutto inntekt. Så følger gruppene med kortere utdanning innenfor fagområdene undervisning, samfunnsvitenskap og jus, og helsefag, med om lag 240 000 i inntekt.

En sammenligning av inntektsfordelingen og fordelingen av studielån slik vi så i figur 4.6, tyder på mindre samsvar mellom utdanningslengde og inntekt enn mellom utdanningslengde og studielån. Mens de lengste utdanningene generelt gir de høyeste studielånene, uavhengig av fagområde, er det ikke nødvendigvis slik at de lengste utdanningene også gir de høyeste inntektene. Det kan indikere at studielånet kan utgjøre en ulik økonomisk belastning avhengig av hvilket fagområde man har utdanning i⁶. At det er relativt store variasjoner i gjennomsnittlig inntekt innenfor de ulike fagområdene, er imidlertid ikke uventet. I tillegg til at inntektsnivået varierer mellom ulike sektorer og næringer, påvirkes inntekten av både arbeidstid og kjennetegn ved arbeidstakerne. Innenfor hver utdanningsgruppe vil vi finne en relativt sammensatt gruppe med hensyn til alder, tidspunkt for fullført utdanning, tidligere arbeidserfaring, etc. Inntektsforskjellene kan også skyldes at andelene fulltids- og deltidsansatte varierer mellom de ulike fagområdene.

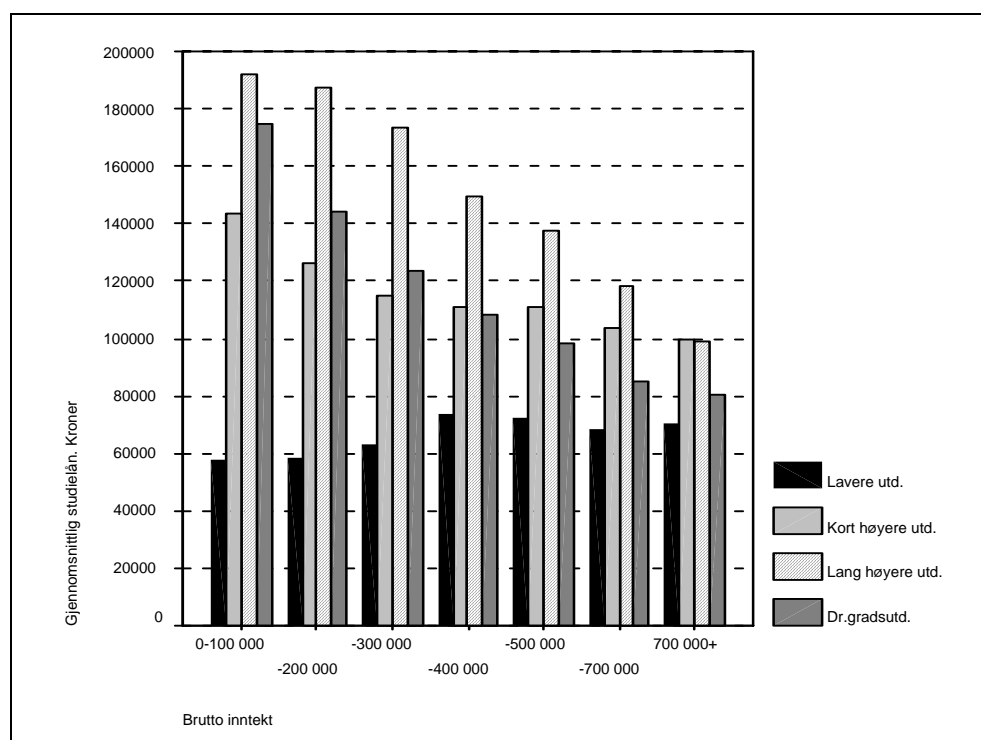
4.4 Sammenheng mellom studielån og inntekt

Foreløpig har vi sett på hvordan størrelsen på studielånet varierer i grupper med ulik sosial bakgrunn og ulik utdanning. Men det kan også være at størrelsen på lånet henger sammen med nåværende inntekt. Er det slik at de med høyest inntekt også har de høyeste studielånene? Eller er det tvert i mot slik at de med høyest inntekt kan betale ned lånet raskere og dermed sitter med de laveste lånene? Her undersøker vi sammenhengen mellom inntekt og størrelsen på nåværende studielån. Figur 4.8 viser hvordan studielånet fordeler seg i ulike inntektsgrupper blant personer med ulikt utdanningsnivå.

⁶ Blant nyutdannede kandidater har de fleste studielån. Ettersom årene går vil imidlertid stadig høyere andeler ha nedbetalt hele lånet, og dermed forsvinne ut av statistikken. Det er også en gruppe som innfrir hele lånet kort tid etter fullført utdanning, og som dermed heller ikke vil være med. Fordi vi her kun undersøker inntekt blant de som har studielån, er det med andre ord ikke gitt at figur 4.7 gir et korrekt bilde av inntektsnivået innenfor de forskjellige fagområdene.

Figur 4.8 kan tyde på at sammenheng mellom størrelsen på studielånet og brutto inntekt varierer mellom ulike utdanningsnivå. Blant de med høyere utdanning, og særlig de med utdanning på hovedfagsnivå, er det en klar tendens til at studielånet synker med stigende inntekt. Dette er mest trolig uttrykk for at inntekten øker med ansiennitet på arbeidsmarkedet, samtidig som studielånet gradvis nedbetales. Gruppen med de høyeste inntektene (over 700 000) består hovedsakelig av personer som både har opparbeidet seg høy lønn på arbeidsmarkedet, og har betalt ned en god del av studielånet. Blant de uten høyere utdanning, er derimot bildet annerledes. Her er det små forskjeller i størrelsen på studielånet mellom de ulike inntektsgruppene. Uansett inntekt har denne gruppen betraktelig lavere studielån enn de som har høyere utdanning, noe vi også har sett i tidligere figurer. Riktignok kan man spore en svak tendens til stigende studielån med stigende inntekt, men hovedbildet er at størrelsen på studielånet ikke har sammenheng med personlig inntekt.

Figur 4.8 Gjennomsnittlig samlet studielån etter brutto inntekt. Alle tilbakebetalere av studielån i 1999.

Når vi sammenligner størrelsen på studielånet mellom personer med ulik inntekt på denne måten, er det naturligvis en rekke andre forskjeller mellom grupper med ulik inntekt som spiller inn. Inntekten varierer gjerne sammen med alder, kjønn og en rekke andre demografiske forhold, i tillegg til å variere mellom ulike typer utdanninger og utdanningsnivå. For å gjøre en analyse av sammenhengen mellom størrelsen på studielånet og personlig inntekt, er det derfor nødvendig å holde disse forholdene adskilt. Det gjør vi i neste del av kapitlet.

4.5 Multivariat analyse av studielån

Foreløpig har vi sett hvordan størrelsen på studielånet varierer etter utdanning, inntekt og sosial bakgrunn. Den kan være en rekke bakenforliggende årsaker til de forskjellene vi observerer. Her vil vi undersøke om resultatene består også når vi holder demografiske, økonomiske og utdanningsmessige forhold konstant. Det kan for eksempel være slik at personer med ulike sosial bakgrunn tilsynelatende har forskjellig størrelse på studielånet, men at denne forskjellen skyldes at gruppene er ulike med hensyn til demografi. De som startet for flere år siden med å nedbetale lånet vil for eksempel ha lavere lån enn de som nylig har startet tilbakebetalingen. Ettersom befolkningens utdanningsnivå er stigende, er det sannsynligvis en høyere andel blant de som startet tilbakebetalingen i 1999 som har foreldre med høyere utdanning enn blant dem som startet nedbetalingen på begynnelsen av 1990-tallet. Ved å undersøke størrelsen på studielånet, kontrollert for antall år man har nedbetalt studielånet, reduserer vi effekten av slike kohortforskjeller. Vi kontrollerer i tillegg for alder, noe som også er med på å minske sannsynligheten for at resultatene skyldes forskjeller mellom ulike kohorter og ikke de faktiske demografiske forholdene som vi undersøker.

Tabell 4.1 viser resultatet av en lineær regresjon der størrelsen på studielånet er avhengig variabel⁷. I analysen kontrolleres det for foreldrenes utdanningsnivå, kjønn, alder, bosted, hvor lenge man har vært i tilbakebetaling, utdanningsnivå, fagområde i høyere utdanning og brutto inntekt. Modellen inkluderer også annengradsledd for alder og inntekt.

Ut i fra tabell 4.1 kan vi få et inntrykk av hvordan demografiske, økonomiske og utdanningsmessige forhold påvirker størrelsen på studielånet. Vi ser at foreldrenes utdanning har betydning for hvor stort studielån man har, alt annet likt. De som har foreldre med lang høyere utdanning har 16 000 kroner mer i studielån enn de med foreldre med grunnskoleutdanning. Forskjellene mellom personer med høy og lav sosial bakgrunn består også når vi sammenligner grupper med likt utdanningsnivå og likt fagområde⁸. Det er imidlertid verdt å merke seg at utdanningsnivå er et relativt grovt mål på utdanningslengde, ettersom utdanningslengden kan variere innenfor hvert utdanningsnivå.

⁷ Om lineær regresjon, se for eksempel Skog (1998).

⁸ Vi finner denne forskjellen både blant de som har tatt høyere utdanning og blant de med videregående opplæring som høyeste utdanning. En separat analyse av kun personer med høyere utdanning viser at de med foreldre med lang høyere utdanning gjennomsnittlig har 11 000 kroner mer i studielån enn de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå, alt annet likt.

Tabell 4.1 Lineær regresjon av størrelsen på studielånet. Alle tilbakebetalere 1999.

	Modell 1	
	(alle)	
	Koeffisient	St.f.
Foreldrenes utdanning (Lang høyere utdanning=0)		
Kort høyere utdanning	-2718***	(328)
Videregående utdanning	-11665***	(313)
Max. Grunnskole	-15798***	(397)
Uoppgitt	16591***	(659)
Alder (født i 1981=0)	10411***	(51)
Alder ²	-27918***	(131)
Kjønn (kvinne=1)	-8723***	(189)
Bosted (Oslo/Akershus=0)		
Hedmark/Oppland	-11809***	(408)
Sør-Østlandet	-10604***	(282)
Agder/Rogaland	-10279***	(308)
Vestlandet	-8119***	(273)
Trøndelag	-8804***	(341)
Nord-Norge	-12847***	(316)
Bosatt i utlandet (Norge=0)	11436***	(949)
Utenlandsk statsborger	-11525***	(604)
År i tilbakebetaling (ref=0 år)		
1	-8051***	(363)
2	-17505***	(382)
3	-26864***	(397)
4	-36355***	(415)
5	-40711***	(431)
6	-51766***	(457)
7	-62061***	(487)
8	-73213***	(521)
9 år eller mer	-105146***	(404)
Utdanningsnivå (Kort høyere utd.=0)		
Videregående nivå	-52498***	(362)
Lang høyere utd.	28472***	(315)
Doktorgradsutd.	6177***	(1117)
Fagområde i høyere utdanning 1) (Humaniora og estetikk=0)		
Undervisning	-4568***	(416)
Samfunnsvitenskap og jus	9696***	(482)
Administrasjon og økonomi	10103***	(436)
Naturvitenskap og teknikk	-4487***	(425)
Helse, sosial og idrett	-10011***	(414)
Primærnæringsfag	-11863***	(1201)
Samferdsel, etc	-18418***	(911)
Uoppgitt el. lavere utd.	18090***	(1126)
Brutto inntekt (i 1000 kr)	0,13	(0,42)
Brutto inntekt ² (i 1000 kr)	0,00	(0,00)
Konstant	110 977***	(576)
Justert R ²	,434	
N	433 484	

* = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001. Standardfeil for koeffisientene i parentes.

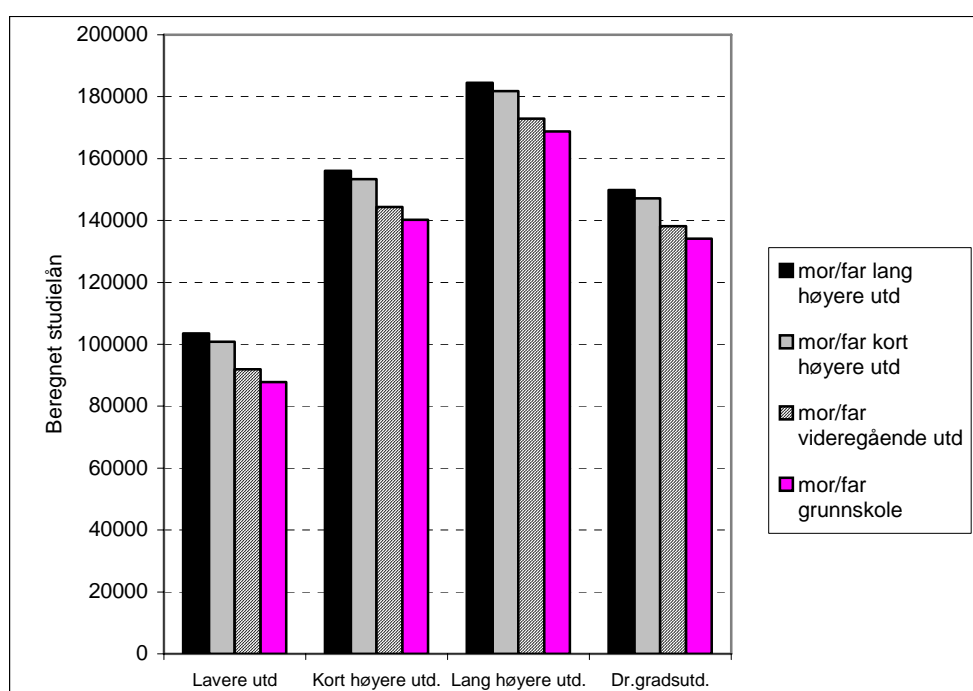
Heller ikke tidspunkt for overgang til tilbakebetaling kan forklare de sosiale forskjellene i størrelsen på studielånet. Det kunne være slik at forskjellene skyldes at det var en høyere andel som hadde foreldre med høy utdanning blant de som nylig startet å nedbetale studielånet. Dermed ville den tilsynelatende forskjellen mellom de med foreldre med lav og høy utdanning i virkeligheten skyldes at dette var to grupper som var kommet ulikt langt med nedbetalingen av studielånet. Nærmere analyser viser også at det er høyere andeler som har foreldre med høyere utdanning blant de yngste tilbakebetalerne og blant de som nylig startet tilbakebetalingen (som er to nokså overlappende grupper). Dette er ikke overraskende, i og med at befolkningens utdanningsnivå er stadig stigende (SSB 2001). Dermed vil en stadig større andel av foreldregenerasjonen ha høyere utdanning. Når vi kontrollerer for antall år i tilbakebetaling, reduserer vi imidlertid faren for at vi sammenligner ulike kohorter. Vi ser for øvrig at studielånet synker i takt med antall år i tilbakebetaling. De som startet å nedbetale lånet i 1998 har om lag 5000 kr mindre i studielån, sammenlignet med de som gikk over i tilbakebetaling i 1999. Etter to år i tilbakebetaling har lånet blitt vel 17 000 kr mindre, og etter tre år er det 27 000 kroner mindre som gjenstår å betale tilbake. At gjennomsnittlig studielån er lavere blant de som har vært lenge i tilbakebetaling skyldes rimeligvis at lånet nedbetales over tid, men det skyldes også inflasjon. Ettersom kroneverdien synker, vil også samlet studielån ved endt utdanning stige.

Ser vi på hvordan størrelsen på studielånet varierer etter utdanningsnivå, ser vi at de med videregående skole som høyeste registrerte utdanning, i snitt har 71 000 kroner mindre i studielån enn de som har tatt kort høyere utdanning. Innenfor de ulike fagområdene i høyere utdanning er det også forskjeller i størrelsen på studielånet, og beregnet ut i fra modellen i tabell 4.1, er det de med utdanning innenfor administrasjon og økonomi som har de høyeste lånene. Denne gruppen har i snitt nesten 30 000 kroner mer i lån enn de med utdanning innenfor området samferdsel, sikkerhet og andre servicefag, og rundt 20 000 kroner mer enn de med utdanning innenfor helsefag og primærnæringsfag. Som tidligere nevnt, kan en høyere andel med utdanning fra utlandet være med på å trekke opp gjennomsnittlig studielån innenfor fagområdet administrasjon og økonomi.

Av alle variablene som inngår i modellen, er inntekt det eneste som ikke har betydning for størrelsen på studielånet. Modellen gir dermed ingen støtte til hypotesen om at studielånet synker ettersom inntekten stiger. Argumentet om at de med høy inntekt ville ha økonomisk mulighet til å nedbetale lånet raskere, eller omvendt, at de med lav inntekt i større grad enn andre er forsinket i nedbetalingen av studielånet, synes ikke å stemme. Men heller ikke den motsatte hypotesen, at studielånet øker med stigende inntekt, får støtte i denne analysen. Denne hypotesen tok utgangspunkt i at forventninger om inntekt har betydning for opptak av studielån. Dette forutsetter imidlertid både at villigheten for å ta opp lån for å finansiere studiene henger sammen med hvor mye man forventer å tjene etter fullført utdanning, og et visst samsvar mellom forventet og reell inntekt. Vi har ingen mulighet til å undersøke om dette er tilfelle her. Nærmere analyser (som ikke presenteres her) der utdanningslengde og fagområde ikke er inkludert, tyder riktignok på en positiv sammenheng mellom studielån og

inntekt. Vi finner med andre ord en sammenheng mellom inntekt og studielån, selv når vi sammenligner grupper med lik alder, sosial bakgrunn, kjønn, bosted og antall år i tilbakebetaling. Denne effekten reduseres imidlertid betraktelig når vi kontrollerer for utdanningsnivå, og forsvinner helt når fagområde i høyere utdanning blir inkludert i modellen. Det vil si at mye av inntektsforskjellene mellom de med høye og lave studielån skyldes at de med høy inntekt og høye studielån også har høyere utdanning. Videre tyder analysene på forskjeller i størrelsen på studielånet og forskjeller i gjennomsnittsinntekt mellom de ulike fagområdene, men at inntektsforskjeller *innenfor* hvert av fagområdene *ikke* har betydning for størrelsen på studielånet.

Figur 4.9 Beregnet studielån etter foreldrenes utdanningsnivå og eget utdanningsnivå. Tabell 4.1.

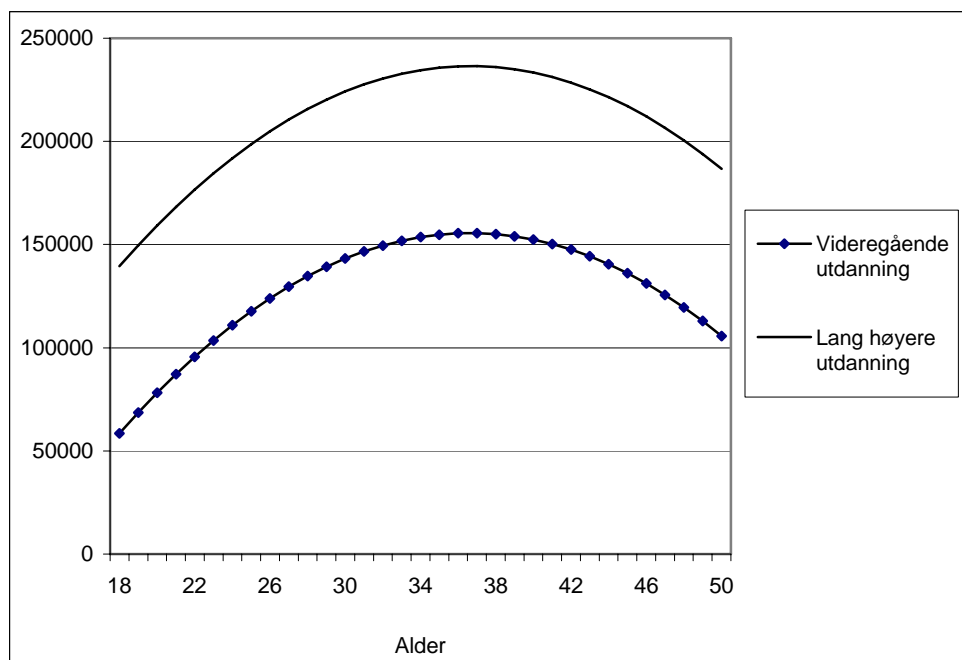

At alle variablene med unntak av inntekt, gir signifikant effekt, må ses i sammenheng med det høye antallet enheter som inngår i analysene. Med over 400 000 personer med studielån, vil selv små forskjeller mellom gruppene gi statistisk signifikante utslag. Det at noe har statistisk effekt trenger dermed ikke å bety at forskjellen har substansiell betydning, altså at det gir mening å snakke om en reell forskjell mellom gruppene i virkeligheten. Riktignok er den forklarte variansen i tabell 4.1 (adjusted R^2) svært høy, 0,43. Det vil si at over 40 prosent av variasjonen i størrelsen på studielånet, forklares ut i fra de variablene som inngår i analysen. Modellen har dermed relativt stor forklaringskraft. Men alt har ikke like stor betydning og det er stor variasjon i forklaringskraften til de ulike variablene. Ved å gi en visuell fremstilling av beregnet studielån for noen grupper, blir dette lettere å se. Figur 4.9 viser resultatene fra tabell 4.1 blant de med ulik utdanningsnivå og foreldre med ulikt utdanningsnivå. Figuren er dermed nokså lik figur 4.1, bortsett fra at vi her har kontrollert for en rekke demografiske forhold, i

tillegg til utdanningsmessige og økonomiske forhold. En sammenligning av figurene viser også at forskjellene mellom gruppene er mindre i figur 4.9 enn i figur 4.1. Det betyr at en del av de forskjellene vi så i figur 4.1 skyldtes at de med foreldre med ulik utdanning, også var ulike med hensyn til andre forhold. Når vi i figur 4.9 sammenligner grupper som er like (statistisk sett) med hensyn til demografiske og utdanningsmessige forhold, ser vi at betydningen av foreldrenes utdanning er mindre. Men den er ikke forsvunnet. De som har foreldre med lav utdanning har lavere studielån enn de som har foreldre med høyere utdanning, alt annet likt. Dette gjelder både de som selv har videregående skole som høyeste fullførte utdanning og de som har fullført utdanning på høyskole eller universitet.

Ettersom alderen øker, øker også størrelsen på studielånet. Sammenhengen mellom alder og størrelsen på studielånet er imidlertid ikke rettlinjet, noe vi ser ettersom annengradsleddet av alder er signifikant og negativt. Det vil si at det er de “midterste” aldersgruppene som har de største studielånene, mens de yngste og eldste har lavere lån. Dette er forskjeller som består selv når vi sammenligner grupper med lik utdanning, lik inntekt, og like demografiske kjennetegn som kjønn, bosted og sosial bakgrunn. Sammenhengen mellom alder og studielån er altså kurvelineær, men dette er ikke helt enkelt å lese ut av tabellen. Resultatene fra tabell 4.1 er derfor omregnet til beregnet beløp i studielån for ulike aldersgrupper. Figur 4.10 illustrerer denne sammenhengen.

Figur 4.10 Beregnet studielån etter alder og utdanningsnivå. Tabell 4.1.

Ut i fra figur 4.10 ser man hvordan størrelsen på studielånet varierer med tilbakerbetalernes alder, beregnet ut i fra resultatene i tabell 4.1. Gjennomsnittlig er det de som er i slutten av

trettiårene som har de høyeste lånene. Figuren illustrerer også forskjellen i størrelsen på studielånet mellom de med utdanning på hovedfagsnivå og de som har utdanning på videregående nivå⁹. En forklaring på forskjellene mellom de ulike aldersgruppene kan være at de yngste har hatt kortere tid på å akkumulere studielån og kanskje har bodd hjemme i deler av studietiden. De eldste kan i større grad ha arbeidet under studiene og dermed redusert studielånet.

Vi finner at størrelsen på studielånet varierer etter foreldrenes utdanning, ved at de med foreldre med lang høyere utdanning gjennomsnittlig har 16 000 kroner mer i studielån enn de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå. Det er betydelige forskjeller i størrelsen på studielånet innenfor de ulike fagområdene i høyere utdanning, noe som til en viss grad er i samsvar med inntektsforskjeller mellom utdanningsgruppene.

⁹ Separate analyser av de med høyere utdanning og de med videregående opplæring viser enkelte forskjeller i sammenhengen mellom alder og studielån mellom de to gruppene. Alder har relativt større betydning blant de med høyere utdanning. Dette uttrykkes ikke i figur 4.9.

5 Hvem får lånet sendt til inkasso?

Å få studielånet sendt til inkasso er et temmelig klart uttrykk for at man har betalingsproblemer. Kun en liten andel av tilbakebetalerne opplever dette, men antallet er likevel ganske stort. I 1999 hadde om lag 10 prosent fått lånet sendt til inkasso, det tilsvarer i overkant av 45 000 av Lånekassens kunder. I følge Lånekassens egen statistikk er den "typiske inkassokunden" en ung mann med bare videregående skole som høyeste utdanning. Hele 70 prosent av kundene som er i inkasso i Lånekassen har bare videregående skole, mens 30 prosent har høyere utdanning. Menn utgjør 61 prosent av alle som er i inkasso (Lånekassen 2001).

Her vil vi undersøke i hvilken grad inkassokundene også kjennetegnes på andre måter enn ved kjønn og utdanningsnivå. Er det først og fremst lav inntekt som er forklaringen på betalingsproblemene? Eller finner vi at også sosial bakgrunn har betydning? I første del av kapitlet ser vi på hvordan andeler som får lånet sendt til inkasso fordeler seg etter sosial bakgrunn, utdanning og inntekt. I siste del av kapitlet undersøkes sammenhengen mellom ulike demografiske, utdanningsmessige og økonomiske forhold og sannsynligheten for å få lånet sent til inkasso. Her brukes logistisk regresjon.

5.1 Sosial bakgrunn

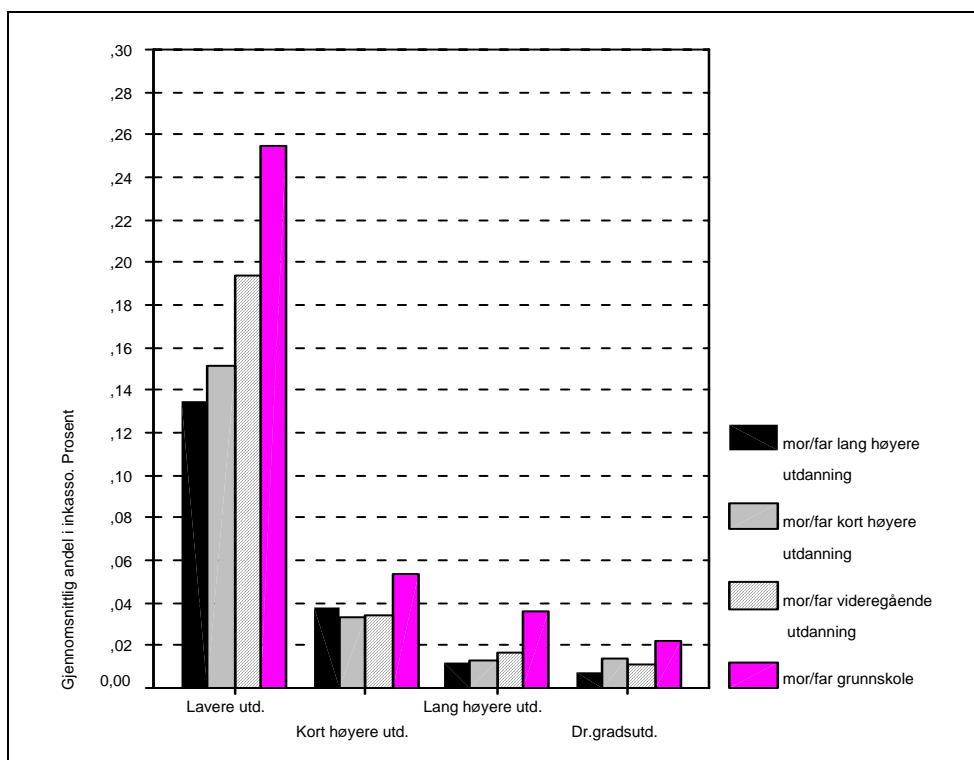
Tidligere i rapporten har vi sett at størrelsen på studielånet har sammenheng med foreldrenes utdanning. Det er de med foreldre med høyere utdanning som har de høyeste studielånene, og ikke omvendt, slik vi skulle tro ut i fra argumentet om at opptak av studielån styres av økonomiske behov. Både våre resultater og tidligere funn tyder på at den gruppen studenter som vi skulle forvente har størst behov for å ta opp studielån for å finansiere studiene, tvert i mot tar opp mindre i lån enn andre. Dette kan blant annet skyldes at denne gruppen har større motvilje mot å sette seg i gjeld (uten sikkerhet). Gjeldsaversjon kan både være uttrykk for en fysisk realitet og for en psykisk oppfatning. Det å ta høyere utdanning kan i seg selv oppfattes som et stort skritt og der utbyttet er usikkert. Også de økonomiske konsekvensene av å ta opp studielån kan være usikre. Med usikkerhet både knyttet til fremtidig inntekt og gjeldsbyrde, kan opptak av studielån fortone seg som nokså risikofylt. Denne oppfatningen kan påvirke låneatferd og studievalg.

Er dette kun en innbilt risiko? Eller har ungdom med foreldre med lav utdanning en større sjanse for å få betalingsproblemer? Det å ha foreldre med høy utdanning, og som regel god økonomi, kan gi fordeler i form av tilgang på økonomiske ressurser. Dette kan gi et "økonomisk sikkerhetsnett" i form av foreldre som kan tre støttende til dersom avkommet havner i en økonomisk knipe. Men fordelene trenger ikke å være rent økonomiske, også informasjon og kunnskap om økonomiske forhold er fordeler som ungdom fra høye sosiale lag har mer tilgang på enn andre. Denne informasjonen kan eksempelvis dreie seg om

rentefordeler ved å ta opp subsidierte lån, fordeler/ulemper ved fast og flytende rente, kunnskap om muligheter for å utsette avdragene på studielånet ved arbeidsledighet og lignende. Uttrykt i sosiologiske termer vil personer med høy sosial bakgrunn ha tilgang på mere og flere former for ressurser, sammenlignet med andre grupper, deriblant både økonomisk og kulturell kapital (Bourdieu 1984).

De sosiale forskjellene i opptak av studielån, kan både skyldes forskjeller i faktisk og oppfattet risiko ved å ta opp studielån. Her undersøker vi i hvilken grad det er sammenheng mellom sosial bakgrunn og betalingsproblemer. Dersom vi finner at foreldrenes utdanningsnivå har betydning for det å få betalingsproblemer, kan det tyde på at gjeldsaversjonen blant ungdom med lav sosial bakgrunn ikke bare skyldes oppfatninger om risiko, men også i realiteten en større sjanse for å få problemer med å nedbetale lånet. Figur 5.1 viser andel som har fått lånet sendt til inkasso etter sosial bakgrunn og utdanningsnivå.

Figur 5.1 Gjennomsnittlig andel i inkasso etter eget utdanningsnivå og foreldrenes utdanningsnivå. Alle tilbakebetalere av studielån 1999.

Figur 5.1 gir først og fremst et bilde av forskjellen mellom de med og uten høyere utdanning. Mens andelen som får lånet sendt til inkasso blant gruppene med høyere utdanning generelt ligger under 5 prosent, varierer andelen blant de uten høyere utdanning fra om lag 14 til 25 prosent. Ettersom gruppen med lavere utdanning generelt også har lave studielån, er det lite som tyder på at det er de med høye studielån som har størst risiko for inkasso. Dette er for

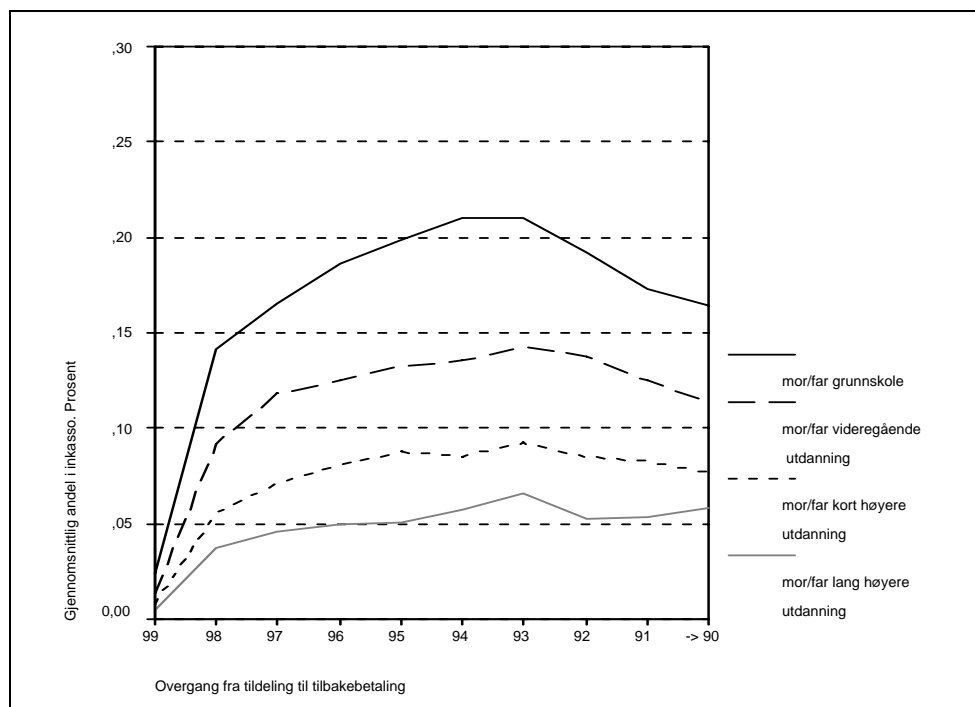
øvrig i tråd med Lånekassens egne beregninger, som viser at det som regel er personer med lån under 50 000 kroner som får lånet sendt til inkasso (Lånekassen 2002). Senere i kapitlet undersøker vi nærmere sammenhengen mellom inntekt, størrelsen på studielånet og betalingsproblemer.

5.1.1 År i tilbakebetaling

Figur 5.2 viser gjennomsnittlig andel med studielån i inkasso etter foreldrenes utdanning og år i tilbakebetaling. Figuren illustrerer en klar sammenheng mellom foreldrenes utdanningsnivå og andeler som har fått lånet sendt til inkasso. De med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå har de høyeste andelene inkassosakene, uansett når i tilbakebetalingen man befinner seg. Blant de som startet tilbakebetalingen i 1993, 94 eller 95 ligger andelene på vel 20 prosent. Dette er 7-8 prosentpoeng høyere enn blant de som har foreldre med videregående utdanning, og 12-15 prosentpoeng høyere enn blant de med foreldre med høyere utdanning. Generelt finner vi de laveste andelene som har fått lånet sendt til inkasso blant de med foreldre med lang høyere utdanning. Her ligger andelene som regel rundt 5 prosent, med toppår i 1993, der andelen er litt over 6 prosent. Sammenhengen mellom foreldrenes utdanningsnivå og andeler i inkasso har trolig sammenheng med eget utdanningsnivå. Det er en overvekt av tilbakebetalere som kun har tatt videregående opplæring blant inkassosakene. I denne gruppen er det også en større overvekt av personer med lav sosial bakgrunn, sammenlignet med de som har tatt høyere utdanning. I de multivariate analysene senere i rapporten kommer vi tilbake til dette, når vi undersøker betalingsproblemer innenfor ulike utdanningsgrupper.

Vi ser at andelen som havner i inkasso er høyere blant de som har vært noen år i tilbakebetaling, enn blant de som nylig startet å nedbetale lånet. Dette skyldes nok hovedsakelig at det tar noe tid å få lånet sendt til inkasso. Man skal ha unnlatt å betale avdrag og mottatt flere varsler før lånet havner i inkasso, noe som tar om lag et år. Videre er det en viss kumulativ effekt, ved at lån som havner i inkasso kan bli der i vel tre år før de enten sendes til Statens innkrevingsentral eller at låntakeren kommer tilbake i “normal” tilbakebetaling. Personer som har fått lån sendt til inkasso, kan altså ha hatt lånene der i null til tre år. Dermed er det rimelig at andelen som får lånet sendt til inkasso øker med antall år man har vært i tilbakebetaling. Figuren viser likevel ingen klar stigning i andeler inkassosaker. De som startet tilbakebetalingen i 1993, eller i perioden rundt, utmerker seg med noe høyere andeler i inkasso, uansett om foreldrenes har høyere utdanning eller ikke. En forklaring på dette kan være at de som startet tilbakebetalingen av studielånet på dette tidspunktet hadde større betalingsproblemer enn de som startet på senere eller tidligere tidspunkt. Perioden rundt 1993 var en økonomisk nedgangstid preget av høy arbeidsledighet og høye lånerenter, noe som kan ha medført at flere fikk problemer med å betale avdrag på studielånet.

Figur 5.2 Gjennomsnittlig andel med studielån i inkasso etter antall år i tilbakebetaling og foreldrenes utdanningsnivå. Alle tilbakebetalere av studielån 1999.

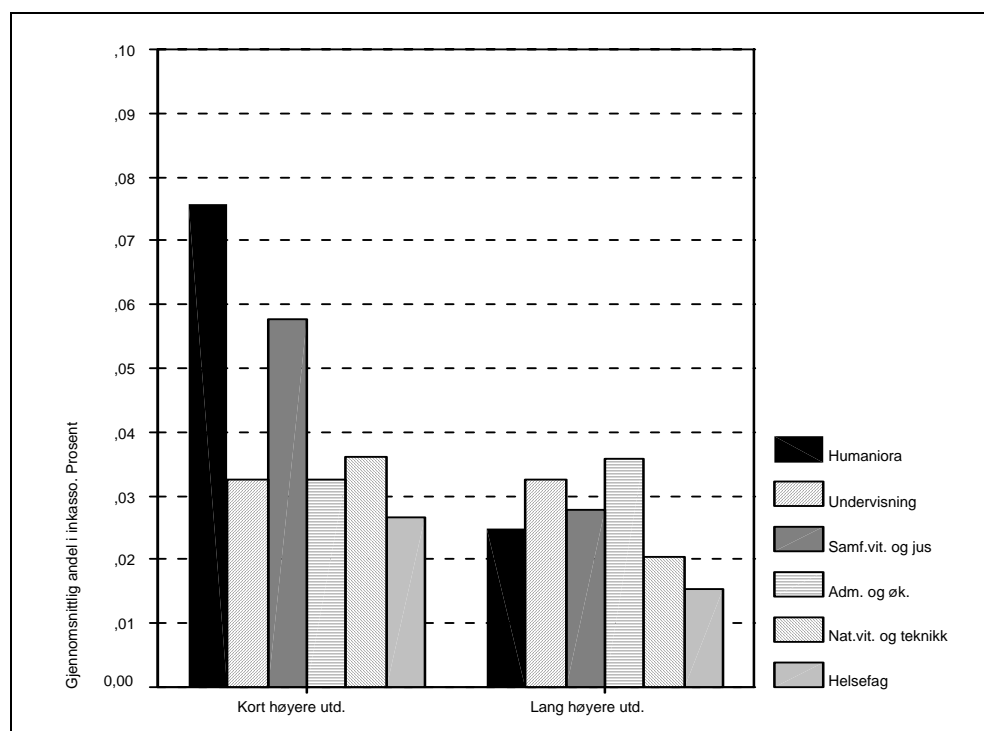
5.2 Studielån og utdanning

På samme måte som vi kunne forvente forskjeller i størrelsen på studielånet mellom ulike typer utdanninger, kan vi også forvente at andelen som får lånet sendt til inkasso har sammenheng med hvilken utdanning man har tatt. Figur 4.5 viste betydelige variasjon i gjennomsnittlig studielån mellom fagområdene. Imidlertid var det lite som tyder på samsvar mellom forventet inntekt innenfor ulike fagområder og størrelsen på studielånet. Det var altså ikke slik at de som hadde tatt utdanning innenfor fagområder som generelt oppnår høye inntekter på arbeidsmarkedet, også var de som hadde de høyeste studielånene. At det i liten grad er samsvar mellom studielån og inntekt, betyr slett ikke at belastningen av studielånet ikke er ulikt fordelt mellom de ulike fagområdene. Tvert i mot, dersom de med utdanning innenfor fagområder med generelt lave lønninger har like høye – eller høyere – studielån som personer innenfor fagområder med sikrere økonomisk utbytte, skulle vi kunne forvente at de med "lavtlønns"-utdanninger i større grad hadde betalingsproblemer enn andre. Figur 5.3 viser andeler som får lånet sendt til inkasso i ulike fagområder.

I figur 5.3 er det to grupper som skiller seg ut med høyere andel i inkasso enn de andre, dette er de med kort høyere utdanning innenfor humaniora og samfunnsvitenskap og juridiske fag. Mens det innenfor de fleste utdanningsgruppene er 3-4 prosent som får lånet sendt til inkasso, er andelen inkassosaker innenfor disse fagområdene henholdsvis nærmere 8 og 6 prosent. Som vi så i forrige kapittel, var dette to grupper med relativt høye studielån og lave inntekter. En mulig forklaring på inkassoproblemene kan dermed være kombinasjonen av høye

studielån og lave inntekter i disse gruppene. I siste del av kapitlet vil vi undersøke om forskjellen mellom fagområdene består også når vi kontrollerer for inntektsforskjeller.

Figur 5.3 Gjennomsnittlig andel med studielånet i inkasso etter utdanningstype og -nivå. Alle med studielån i 1999.

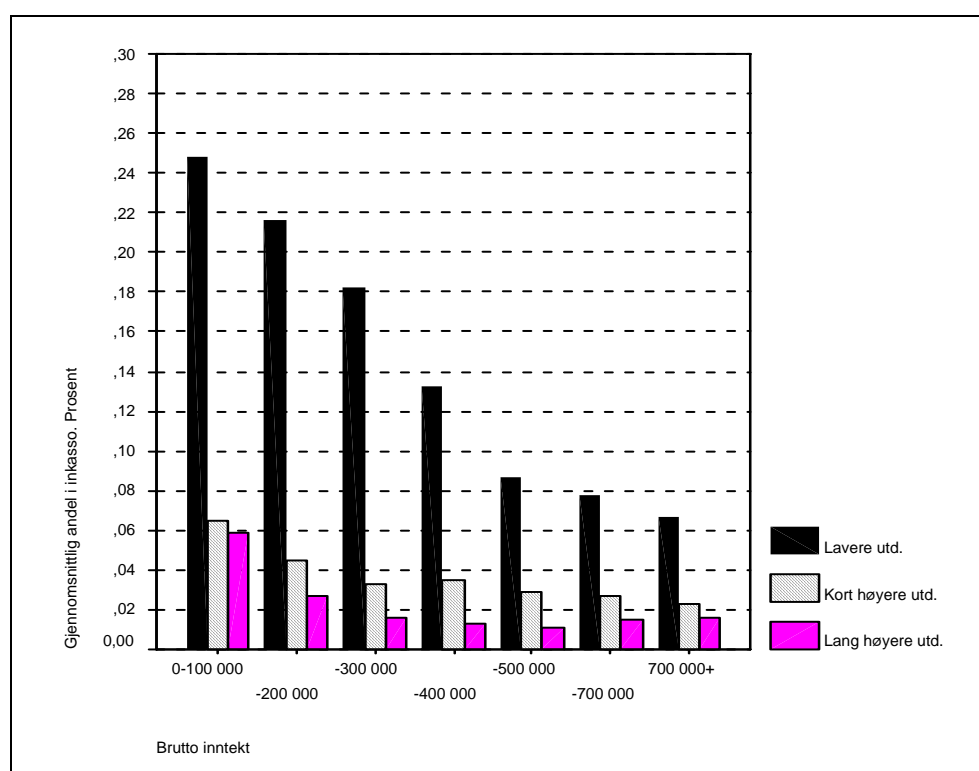
Merknad: Av hensyn til oversiktighet viser figuren kun de største fagområdene. Områdene primærnæringsfag og samferdsel, sikkerhet og andre servicefag er derfor utelatt. Disse fagområdene vil imidlertid være med i den multivariate analysen i siste del av kapitlet.

Figur 5.3 viser også forskjeller mellom utdanningsnivåene, ved at andeler inkassosaker generelt er lavere blant de som har utdanning på hovedfagsnivå, sammenlignet med de med kortere høyere utdanning. Unntaket fra dette er fagområdet administrasjon og økonomi, der andelen som har fått lånet sendt til inkasso er noe høyere blant de med lang høyere utdanning enn blant de med kort utdanning. Dette kan ha sammenheng med andelen som er bosatt i utlandet. Tall fra Lånekassen viser at personer bosatt i utlandet oftere får lånet sendt til inkasso. Det kan være flere grunner til dette (se kapittel 2), en av grunnene er at det er vanskeligere for Lånekassen å nå fram til denne gruppen. Nærmere analyser viser at om lag 10 prosent av de med lengre utdanning innenfor fagområdet administrasjon og økonomi er bosatt i utlandet. Innenfor de fleste andre utdanningsgruppene er denne andelen under 5 prosent.

5.3 Studielån og inntekt

I utgangspunktet skulle man forvente at inntekten hadde stor betydning for hvorvidt studielånet nedbetales etter planen eller ikke. Personer med lav inntekt kan forventes å ha større problemer med nedbetalingen og oftere ha lån som sendes til inkasso. Vi har i avsnittet over sett at andeler som får lånet sendt til inkasso varierer mellom fagområdene. Dette kan ha sammenheng med inntektsforskjeller mellom gruppene. Her undersøker vi mer spesifikt hvilken betydning inntekten har for hvorvidt man ikke betaler avdragene og får lånet sendt til inkasso. Figur 5.4 viser andeler som får lånet sendt til inkasso etter brutto inntekt.

Figur 5.4 Gjennomsnittlig prosent som får studielånet sendt til inkasso etter brutto inntekt og utdanningsnivå. Alle tilbakebetalere av studielån i 1999.

Figur 5.4 viser et nokså entydig bilde. Jo høyere inntekt, jo lavere andel som har fått lånet sendt til inkasso. Denne sammenhengen er særlig sterk blant de uten høyere utdanning, noe som må ses i sammenheng med at denne gruppen langt oftere enn andre får lånet sendt til inkasso. Mens om lag 24 prosent av de med inntekt under 100 000 kroner har fått lånet sendt til inkasso, gjelder dette kun i overkant av 6 prosent av de med brutto inntekt på over 700 000 kr. i året. Ettersom gjennomsnittlig inntekt ligger på vel 250 000 kroner (tabell 3.1), er antallet i gruppene høyest i inntektsgruppene mellom 2 og 400 000. Det er kun en liten gruppe med høye inntekter som har fått lånet sendt til inkasso. Figuren kan tyde på at inntekten har betydning for om man klarer å betjene lånet.

5.4 Multivariat analyse av inkasso

For å undersøke hvilke forhold som har betydning for mislighold av studielånet, brukes logistisk regresjon (Lewis-Beck 1980, Hosmer og Lemeshow 1989, Liao 1994). Tabell 5.1 viser resultater av analyser av sannsynligheten for å få lånet sendt til inkasso. Analysen gjøres trinnvis. I modell 1 kontrolleres det kun for foreldrenes utdanningsnivå. I modell 2 innføres demografiske forhold som kjønn, alder og bosted, i tillegg til hvor lenge man har vært i tilbakebetaling. I modell 3 inkluderes utdanningsmessige forhold, det vil si utdanningsnivå og fagområde i høyere utdanning. Til sist, i modell 4, inkluderes økonomiske forhold, det vil si opprinnelig studielån, størrelsen på gjestående studielån, samt brutto inntekt. Modellene inneholder i tillegg annengradsledd for alder, nåværende og opprinnelig studielån, og inntekt. Ved å innføre variablene trinnvis, får vi undersøkt forskjeller i forklaringskraft.

Tabell 5.1 Logistisk regresjon av sannsynlighet for å få lånet sendt til inkasso. Alle tilbakebetalere 1999.

	Modell 1		Modell 2	
	Bare sosial bakgrunn		Inkl. demografi	
	Koeffisient	St.f.	Koeffisient	St.f.
Foreldrenes utdanning (Lang høyere utdanning=0)				
Kort høyere utdanning	,426***	(,026)	,320***	(,027)
Videregående utdanning	,946***	(,024)	,752***	(,025)
Max. Grunnskole	1,436***	(,026)	1,264***	(,027)
Uoppgitt	1,742***	(,029)	1,319***	(,037)
Alder (født i 1981=0)			-,237***	(,026)
Alder ²			,467***	(,042)
Kjønn (kvinne=1)			-,472***	(,026)
Bosted (Oslo/Akershus=0)				
Hedmark/Oppland			,189***	(,042)
Sør-Østlandet			,186***	(,040)
Agder/Rogaland			-,068***	(,026)
Vestlandet			-,108***	(,026)
Trøndelag			-,021	(,026)
Nord-Norge			,270***	(,042)
Bosted i utlandet (Norge=0)			,670***	(,042)
Utenlandsk statsborger			,767***	(,042)
År i tilbakebetaling (ref=0 år)				
1			2,190***	(,037)
2			2,664***	(,037)
3			2,934***	(,037)
4			3,147***	(,037)
5			3,331***	(,037)
6			3,506***	(,037)
7			3,544***	(,037)
8			3,565***	(,037)
9 år eller mer			3,780***	(,037)
Konstant	-3,089***	(,023)	-3,476***	(,047)
R ² (Nagelkerke)	,035		,131	
-2 log likelihood	273031,8		252420,8	
N	433 484		433 484	

* = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001 Standardfeil for koeffisientene i parentes

Tabell 5.1 (forts.) *Logistisk regresjon av sannsynlighet for å få lånet sendt til inkasso. Alle tilbakebetalere 1999.*

	Modell 3		Modell 4	
	Inkl. utdanning		Inkl. økonomi	
	Koeffisient	St.f.	Koeffisient	St.f.
Foreldrenes utdanning (Lang høyere utdanning=0)				
Kort høyere utdanning	,082**	(,027)	,091**	(,030)
Videregående utdanning	,302***	(,025)	,246***	(,028)
Max. Grunnskole	,616***	(,027)	,436***	(,031)
Uoppgitt	,728***	(,037)	,415***	(,043)
Alder (født i 1981=0)	-,105***	(,026)	,010**	(,003)
Alder2	,248	(,042)	,055***	(,009)
Kjønn (kvinne=1)	-,387***	(,026)	-,629***	(,013)
Bosted (Oslo/Akershus=0)				
Hedmark/Oppland	,060**	(,042)	-,066**	(,027)
Sør-Østlandet	,056***	(,040)	-,092***	(,019)
Agder/Rogaland	-,181***	(,026)	-,230***	(,022)
Vestlandet	-,272***	(,026)	-,325***	(,020)
Trøndelag	-,128***	(,026)	-,334***	(,024)
Nord-Norge	,072***	(,042)	,056**	(,021)
Bosted i utlandet (Norge=0)	,867***	(,042)	,301***	(,059)
Utenlandsk statsborger	,545***	(,042)	,172***	(,033)
År i tilbakebetaling (ref=0 år)				
1	2,144***	(,042)	2,372***	(,043)
2	2,572***	(,042)	3,123***	(,043)
3	2,748***	(,043)	3,573***	(,044)
4	2,844***	(,043)	3,863***	(,044)
5	2,934***	(,044)	3,809***	(,045)
6	3,048***	(,044)	4,053***	(,046)
7	3,076***	(,046)	4,147***	(,048)
8	3,049***	(,047)	4,197***	(,050)
9 år eller mer	3,238***	(,044)	4,267***	(,045)
Utdanningsnivå (Kort høyere utd.=0)				
Videregående nivå	1,098***	(,075)	,989***	(,084)
Lang høyere utd.	-,917***	(,036)	-,460***	(,040)
Doktorgrads utd.	-1,211***	(,153)	-,621***	(,163)
Fagområde i høyere utdanning 1) (Humaniora og estetikk=0)				
Undervisning	-,967***	(,035)	-,510**	(,037)
Samfunnsvitenskap og jus	-,281***	(,040)	-,097*	(,043)
Administrasjon og økonomi	-1,133***	(,038)	-,538***	(,041)
Naturvitenskap og teknikk	-1,130***	(,039)	-,556***	(,042)
Helse, sosial og idrett	-1,069***	(,038)	-,521***	(,040)
Primærnæringsfag	-1,314***	(,173)	-,817***	(,180)
Samferdsel, etc	-,640***	(,078)	-,115	(,083)
Uoppgitt el. lavere utd.	-,162*	(,078)	-,261**	(,086)
Brutto inntekt (i 1000 kr)			-,003***	(,000)
Brutto inntekt ² (i 1000 kr)			,0000***	(,000)
Opprinnelig lånesaldo (i 1000 kr)			-,143***	(,001)
Opprinnelig lånesaldo ² (i 1000 kr)			,0002***	(,000)
Nåværende lånesaldo (i 1000 kr)			,128***	(,001)
Nåværende lånesaldo ² (i 1000 kr)			-,0002***	(,000)
Konstant	-4,389***	(,053)	-3,444***	(,056)
R ² (Nagelkerke)	,235		,414	
-2 log likelihood	228779		185049	
N	433 484		433 484	

* = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001 Standardfeil for koeffisientene i parentes.

Modell 1 viser effekten av foreldrenes utdanningsnivå på sannsynlighet for å få lånet sendt til inkasso. Vi ser at de med foreldre med lang høyere utdanning har klart lavere sannsynlighet for å få betalingsproblemer sammenlignet med de andre gruppene. Her er det ikke kontrollert for andre forhold, slik at den tilsynelatende sammenhengen mellom sosial bakgrunn og inkassorisiko kan skyldes at gruppene er ulike med hensyn til både demografiske forhold, valg av utdanning og økonomiske forhold som personlig inntekt og størrelsen på studielånet.

I modell 2 er flere demografiske forhold inkludert. Dette gjør at effekten av foreldrenes utdanning reduseres, men likevel er den signifikant for alle gruppene. Vi finner i tillegg en klar effekt av kjønn, ved at kvinner i mindre grad får lånene sendt til inkasso sammenlignet med de mannlige låntakerne. Dette er en svært robust sammenheng som består uavhengig om vi sammenligner alle eller kun låntakere med høyere utdanning. Ser vi på betydningen av bosted tyder resultatene på at låntakere bosatt i Nord-Norge er de som i størst grad får lånet sendt til inkasso sammenlignet med de som er bosatt i andre deler av landet. Uansett hvor man er bosatt i Norge har man likevel betydelig lavere sannsynlighet for å komme i inkasso sammenlignet med de som er bosatt i utlandet. Også utenlandske statsborgere har høyere sannsynlighet for å komme i inkasso, sammenlignet med norske statsborgere.

Går vi videre ser vi at både alder og tidspunkt for fullført utdanning har betydning. Sannsynligheten for at lånet er sendt til inkasso stiger med stigende alder, men ettersom annengradsleddet er signifikant og positivt betyr det at sammenhengen mellom alder og betalingsproblemer er kurvelineær. Det er dermed både de yngste og de eldste som har størst betalingsproblemer. At det er de som har vært tilbakebetalere i en rekke år som i størst grad befinner seg blant inkassosakene er kanskje ikke overraskende. Dette må til en viss grad tilskrives en kumulativ effekt, ved at lån som har blitt sendt til inkasso blir stående i tilbakebetalingsfilen i minst tre år før lånet eventuelt blir overført til Statens innkrevingsentral. Dermed er det rimelig at andelen lån som er sendt til inkasso er høyere blant låntakere som har vært lenge i systemet enn blant de som nylig har startet å nedbetale studielånet.

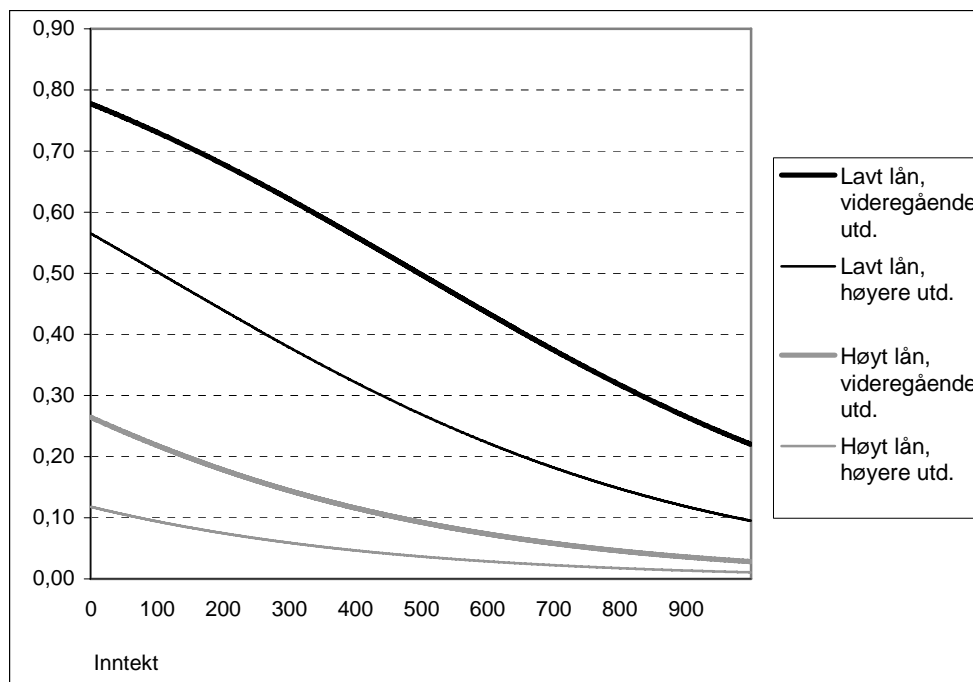
I modell 3 er også utdanningsmessige forhold inkludert i analysen. Det er kanskje ikke overraskende at både utdanningsnivå og fagområde har betydning for betalingsproblemer. Det er langt høyere sannsynlighet for at lånet sendes til inkasso hvis lånet er brukt til å finansiere utdanning på videregående nivå enn på høyere nivå. Også mellom ulike nivåer av høyere utdanning er det forskjeller. De som har utdanning på hovedfagsnivå og doktorgradnivå har klart lavere sannsynlighet for betalingsproblemer sammenlignet med de som har tatt en kortere høyere utdanning. Men fagområde har også betydning. Når vi skiller mellom ulike fagområder i høyere utdanning finner vi variasjoner i andeler som får lånet sendt til inkasso. Fagområdet humaniora og estetikk har de høyeste andelene, mens de som har studert innenfor naturvitenskapelige og tekniske fag langt sjeldnere stifter kontakt med inkassobyråene. Det kan være rimelig å se slike forskjeller i sammenheng med inntekt og økonomi. Hvor stor betydning har forskjeller i inntekt og utbytte av utdanning for betalingsproblemer?

Dette undersøkes i modell 4. Her inkluderes inntekt, opprinnelig studielån og størrelsen på nåværende (resterende) lån, samt annengradsledd for disse variablene. Ved å innføre de økonomiske forholdene som inngår i modell 4, øker modellens forklaringsstyrke betydelig, fra 24 til 41 prosent. Forskjeller i inntekt og studielån har dermed stor betydning for det å få betalingsproblemer. Effekten av både inntekt og opprinnelig lån er negativ. Det vil si at sannsynligheten for å havne i inkasso synker, jo høyere inntekt man har og jo høyere opprinnelig lån man hadde. Også annengradsleddene er signifikante, om enn effektene er svært små. Effekten blir at sannsynligheten synker noe mer for de med lav inntekt og lave opprinnelige studielån. For øvrig stiger sjansen for inkasso med stigende nåværende lån, alt annet likt. Ser vi effekten av opprinnelig lån og nåværende lån i sammenheng, ser vi at det særlig er de som opprinnelig hadde lave lån og hvor lånet ikke har blitt mindre siden starten på nedbetalingen som kjennetegnes av inkassoproblemer.

For å gi et lettere tolkbart bilde av forskjellene mellom de ulike gruppene, er resultatene fra tabell 5.1 omgjort til beregnede sannsynligheter og fremstilt grafisk. Betydningen av inntekt illustreres i figur 5.5. Her ser vi hvordan sannsynligheten for å havne i inkasso henger sammen med inntekt, utdanningsnivå og størrelsen på opprinnelig studielån. I figuren er koeffisienter fra tabell 5.1, modell 4 omregnet til sannsynligheter for fire grupper, med henholdsvis lavt og høyt studielån og lavt og høyt utdanningsnivå (se merknad). Gruppene er konstruert for å illustrere sammenhengen mellom inntekt, studielån og utdanningsnivå.

Blant gruppen med lave lån og lav utdanning er beregnet sannsynlighet for betalingsproblemer på over 70 prosent blant de med lav brutto inntekt, under 100 000 kroner. Ser vi på de med høyere inntekt, er sannsynligheten betraktelig lavere, blant de med inntekt på over 800 000 kroner er sannsynligheten under 30 prosent. Dette er likevel ikke lavere enn blant de med høye lån og lav inntekt. Figur 5.5 viser dermed at inntekt har stor betydning for betalingsproblemer, men det er også andre forhold, deriblant utdanningsnivå, som spiller inn. En forklaring på dette, kan være at det er forskjeller i utgiftsnivået mellom grupper med ulikt utdanningsnivå. Ettersom inntekt kun er målt ved ett tidspunkt kan resultatene også ha sammenheng med at noen grupper kan ha svært variabel inntekt som gjør at nåværende betalingsproblemer skyldes lav inntekt tidligere. I så fall kan resultatene indikere at høyere utdanning gir mer stabil økonomi.

Figur 5.5 Beregnet sannsynlighet for å ha lånet i inkasso etter eget utdanningsnivå, inntekt og størrelsen på opprinnelig studielån. Beregnet ut i fra tabell 5.1. Alle tilbakebetalere av studielån 1999.

Merknad: Beregnet fra tabell 5.1, modell 4: 32 årige menn, med utdanning innenfor fagområdet humaniora, bosatt i Oslo/Akershus, 4 år i tilbakebetaling, opprinnelig studielån enten 200 000 kr (høyt) eller 50 000 (lavt), nåværende lån 190 000 eller 40 000 kr. Utdanningsnivå enten videregående utdanning (lavt) eller kort høyere utdanning (høyt).

Når vi kontrollerer for inntekt og størrelsen på studielånet, synker effektene av utdanningsnivå og fagområde. Det vil si at en del av forskjellen mellom grupper med ulik utdanning skyldes at de har ulik inntekt og ulik størrelse på studielånet. Dette forklarer likevel bare en del av ulikhetene. Selv når inntekt og studielån holdes likt, er det signifikante forskjeller både mellom grupper med ulik utdanning og mellom grupper med ulike demografiske kjennetegn. Det kan dermed se ut som valg av utdanning har betydning for i hvilken grad studielånet medfører betalingsproblemer. Sammenligner vi resultatene med figurene i forrige kapittel, finner vi ingen klar sammenheng mellom størrelsen på studielånet og sannsynlighet for betalingsproblemer. Som vi så, var det særlig personer med utdanning innenfor fagområdene administrasjon og økonomi og samfunnsvitenskap og jus som hadde størst lån (se tabell 4.1). Riktignok er fagområdet samfunnsvitenskap og jus, sammen med humaniora, blant de fagområdene med høyest sannsynlighet for inkassoproblemer. Dette kan indikere at betalingsproblemer er et resultat av både lave inntekter og høye utgifter, noe som for øvrig er i tråd med tidligere undersøkelser (Bækken 1997, Berg 1997, Opheim 2000).

En sammenligning av ulike landsdeler viser geografiske forskjeller i andeler som får lånet sendt til inkasso. Personer bosatt i Nord-Norge har høyest sannsynlighet for betalingsproblemer, etterfulgt av personer bosatt i Oslo og Akershus. Sammenligner vi disse

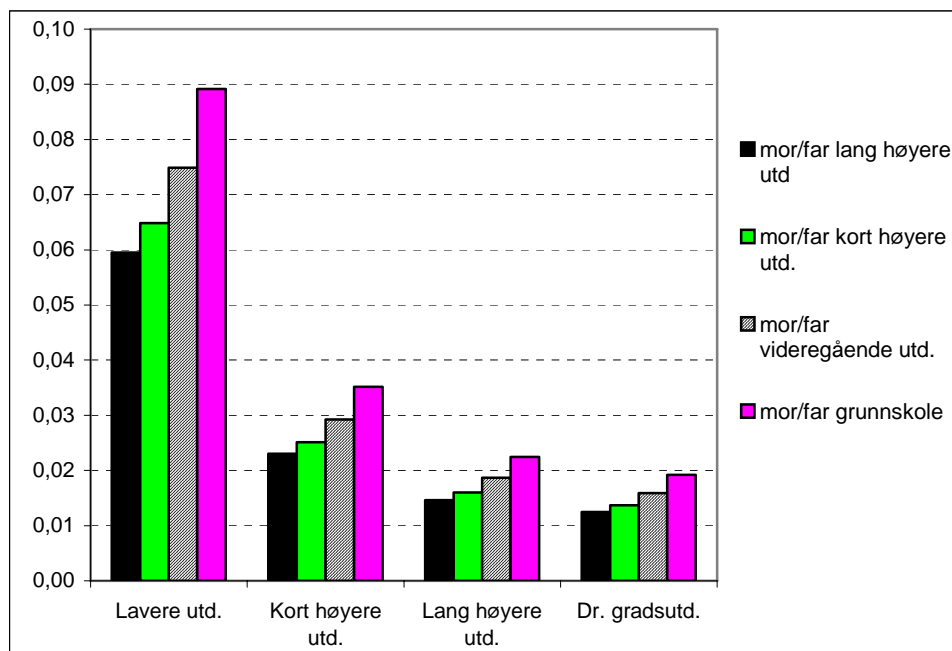
resultatene med analysene i forrige kapittel, finner vi i liten grad samsvar mellom størrelsen på studielånet og betalingsproblemer. Her så vi at personer bosatt i Nord-Norge hadde noe lavere studielån sammenlignet med resten av landet. Dette ble satt i sammenheng med regler for ettergivelse av studielånet som gjelder i de nordligste regioner av landet (se kapittel 2). I tråd med disse reglene skulle vi forvente at belastningen av studielånet var mindre i denne landsdelen, og at inkassoproblemer dermed var lite utbredt. Resultatene kan indikere at ordningen med avskrivning av gjeld har liten betydning for det å få inkassoproblemer. Vi vet likevel ikke hvordan situasjonen hadde vært *uten* avskrivningsreglene. Det kan være at de geografiske forskjellene hadde vært større uten denne ordningen.

Mens en del effekter reduseres når vi kontrollerer for inntekt og størrelsen på studielånet i modell 4, er det andre effekter som tvert i mot forsterkes. Forskjellen mellom kvinner og menn blir større i modell 4, etter å ha blitt noe redusert fra modell 2 til 3. Det vil si at menn har større sannsynlighet for å få lånet sendt til inkasso, og denne forskjellen øker når vi sammenligner kvinner og menn med lik inntekt og like store studielån. Det er med andre ord ikke (bare) økonomiske årsaker til disse kjønnsforskjellene. En forklaring på dette kan være at kvinner i større grad enn menn er økonomisk forsiktige og tar bare opp lån de vet de kan betjene. Men det kan også være at menn generelt har større utgifter enn kvinner. I så fall kan kjønnsforskjellene i sannsynligheten for å få inkassoproblemer skyldes økonomiske forskjeller mellom kjønnene som vi ikke har kontrollert for i denne analysen.

Ser vi på betydningen av sosial bakgrunn finner vi at foreldrenes utdanningsnivå har betydning selv når utdanningsnivå, fagfelt, demografiske og økonomiske forhold holdes likt. Det betyr at foreldrenes utdanningsnivå har betydning for om man får lånet sendt til inkasso eller ikke, og at denne betydningen ikke kan forklares ut i fra inntektsforskjeller mellom gruppene, eller forskjeller i utdanningsvalg, utdanningslengde eller størrelsen på studielånet. Tilbakebetalere med foreldre med maksimum grunnskoleutdanning er overrepresentert blant inkassosakene sammenlignet med de andre gruppene. Dette gjelder både blant de som har tatt høyere utdanning og blant de med utdanning på lavere nivå. Sammenhengen mellom sosial bakgrunn og inkassorisiko reduseres, men er fremdeles signifikant i separate analyser av de med høyere utdanning. Effekten av sosial bakgrunn gjelder først og fremst låntakere med lavere utdanning, i denne gruppen er de med foreldre uten høyere utdanning klart overrepresentert blant inkassosakene.

I en analyse som dette vil likevel de fleste forhold ha signifikant betydning, ettersom antall enheter er såpass høyt. I stedet for å bare se på signifikansnivå, kan det være mer interessant å se på de substansielle betydningene av forskjellene mellom gruppene. Hvor mye forklarer forskjellen mellom de ulike fagområdene? Hva vil det si at de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå, har større sannsynlighet for å få lånet sendt til inkasso? Hvor stor betydning har brutto inntekt? Figur 5.5 viser gjennomsnittlig sannsynlighet for å ha lånet i inkasso etter utdanningsnivå og foreldrenes utdanning, beregnet ut i fra tabell 5.1, modell 4.

Figur 5.6 Beregnet sannsynlighet for å ha lånet i inkasso etter eget utdanningsnivå og foreldrenes utdanningsnivå. Beregnet ut i fra tabell 5.1. Alle tilbakebetalere av studielån 1999.

Merknad: Beregnet fra tabell 5.1, modell 4: 32 årige menn, med utdanning innenfor fagområdet humaniora, bosatt i Oslo/Akershus, 4 år i tilbakebetaling, årlig brutto inntekt 250 000 kr, opprinnelig studielån 124 000 kr, nåværende lån 100 000 kr.

Figuren illustrerer først og fremst forskjellen mellom de med lavere utdanning (videregående) og de med høyere utdanning. Andelen som får lånet sendt til inkasso er klart høyest blant de som har tatt opp studielån for å finansiere videregående opplæring, eventuelt har avbrutt en høyere utdanning uten å fullføre. Men sannsynligheten for å få lånet i inkasso varierer også etter foreldrenes utdanningsnivå. Sannsynligheten blant de med lavere utdanning som har foreldre med lang høyere utdanning er beregnet til 13 prosent, mens sannsynligheten er om lag dobbelt så høy blant de med foreldre med utdanning på grunnskolenivå (25 prosent). Også blant de med høyere utdanning, er sannsynligheten for å havne i inkasso nærmere dobbelt så høy blant de med foreldre med utdanning på grunnskolenivå, sammenlignet med de andre gruppene.

En sammenligning av figur 5.5 og figur 5.1 viser at forskjellene mellom gruppene er betydelig mindre i figur 5.5 enn i figur 5.1. Det vil si at en del av de forskjellene vi finner mellom grupper med ulik sosial bakgrunn skyldes at gruppene er forskjellig sammensatt med hensyn til demografiske eller utdanningsmessige og økonomiske kjennetegn. Dette forklarer imidlertid ikke hele forskjellen mellom de med høy og lav sosial bakgrunn, målt ut i fra foreldrenes utdanning. I figur 5.5 er det tatt høyde for ulikheter i alder, kjønn, bosted, utdanning, inntekt og hvor stort studielån man har. Til tross for at vi sammenligner grupper som er like med hensyn til slike kjennetegn, finner vi altså at foreldrenes utdanning har betydning for om studielånet sendes til inkasso.

Som en oppsummering av resultatene i tabell 5.1 kan vi dermed si at selv om økonomiske forhold har stor betydning for det å få betalingsproblemer, ser det også ut til at ikke-økonomiske forhold spiller en betydelig rolle. Mye av årsakene til betalingsproblemene skyldes lav inntekt, i tillegg har også størrelsen på studielånet betydning. Siden sannsynligheten for å havne i inkasso er høyest blant de med lave studielån, kan det ikke være høye avdrag som fører til økonomiske problemer. Her må størrelsen på avdragene ses i sammenheng med samlede inntekter og utgifter. Dette kommer vi tilbake til i neste kapittel, der vi oppsummerer hovedfunnene fra analysen.

6 Oppsummering og avsluttende kommentarer

Studiefinansieringen i Norge er sammensatt av lån og stipend fra Statens lånekasse for utdanning (Lånekassen), og de fleste som tar høyere utdanning tar også opp studielån. For mange utgjør utdanningen en kostbar kunnskap, som betales i årene etter at utdanningen er fullført. I denne rapporten har vi sett nærmere på fordeling av studielånet mellom ulike grupper tilbakebetalere, og vi har undersøkt hvem som har alvorlige betalingsproblemer og har fått lånet sendt til inkasso. Analysene har avdekket en rekke forskjeller og sammenhenger i bruk av studiefinansieringen og det å ha betalingsproblemer. Når vi har undersøkt fordeling av studielånet mellom ulike grupper, er det først og fremst nåværende lån vi har sett på. Størrelsen på studielånet henger både sammen med hvor mye lån man har tatt opp i løpet av studietiden og hvor mye man har nedbetalt. Vi har derfor undersøkt størrelsen på studielånet blant de som nylig startet å nedbetale lånet, og blant de som har vært flere år i tilbakebetaling. Både lengden på utdanningen, og hvor lang tid man bruker har betydning for hvor stort studielån man ender opp med. Som vi har sett i denne rapporten, er det også betydelige variasjoner mellom de ulike fagområdene. Vi har undersøkt sammenhengen mellom inntekt og studielån, i tillegg til å undersøke hvilken betydning kjønn, alder, bosted og sosial bakgrunn har for bruk av studiefinansieringen og det å ha betalingsproblemer.

Her oppsummerer vi hovedresultatene fra analysene. Resultatene diskuteres og ses i sammenheng med noen betraktninger om utformingen av studiefinansieringen. Avslutningsvis peker vi på enkelte områder for videre forskning.

6.1 Hovedresultater

6.1.1 Hvilke forhold har betydning for størrelsen på studielånet?

I overkant av 440 000 personer er i gang med å nedbetale studielånet sitt. Mens noen nettopp har startet tilbakebetalingen, har andre betalt avdrag i en årrekke. Tidspunkt for når man startet tilbakebetalingen har naturlig nok betydning for størrelsen på lånet. Men det er også en rekke andre forhold som har betydning. Både størrelsen på det opprinnelige lånet, og hvor fort eller sakte man har nedbetalt lånet, vil påvirke størrelsen. Mens noen nedbetaler lånet raskere enn nedbetalingsplanen tilsier, får andre betalingsutsettelse eller reduserte avdrag. Når vi sammenligner størrelsen på studielånet blant grupper med ulik utdanning eller ulik sosial bakgrunn, sammenligner vi dermed grupper som innad er svært ulike. Dette har vi forsøkt å ta hensyn til når vi sammenligner størrelsen på nåværende studielån blant ulike grupper tilbakebetalere.

I begynnelsen av kapittel 4 sammenligner vi grupper med ulike sosial bakgrunn. Her finner vi at det er de med foreldre med høyt utdanningsnivå som også har de høyeste studielånene (figur 4.1). Personer med høyere utdanning på hovedfagsnivå og med foreldre med lang

høyere utdanning, har i gjennomsnitt 160 000 kroner i studielån. Dette er nærmere 35 000 kroner mer enn gjennomsnittlig studielån til de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå. Blant de med videregående skole som høyeste registrerte utdanning finner vi tilnærmet samme forskjell. Mens de med foreldre med utdanning på grunnskolenivå gjennomsnittlig har 50 000 kroner i studielån, sitter de med foreldre med lang høyere utdanning med vel 80 000 kroner i studielån. Mye av denne forskjellen skyldes at vi sammenligner grupper med ulik alder og som har kommet ulikt i tilbakebetalingen av studielånet. Dersom det er høyere andeler som nylig startet tilbakebetalingen blant de med foreldre med høy utdanning, kan det være kohortforskjeller og ikke sosial bakgrunn som forklarer forskjellene i studielån. Ettersom utdanningsnivået i hele befolkningen stadig stiger, vil andelen som har foreldre med høyere utdanning være høyere blant de yngste som nylig startet å nedbetale studielånet enn blant de som allerede har nedbetalt store deler av studielånet. Imidlertid består forskjellene når vi sammenligner grupper med ulik sosial bakgrunn og som har nedbetalt studielånet like lenge (figur 4.4). Dermed kan ikke kohortforskjeller være den eneste forklaringen til de sosiale forskjellene vi observerer. Vi finner heller ikke noen indikasjoner på at de med foreldre med høy utdanning nedbetaler lånet raskere enn de med foreldre med lav utdanning.

I tillegg til nedbetalingstempo og hvor lenge man har vært i tilbakebetaling, vil størrelsen på studielånet være avhengig av hvor mye lån man tok opp i løpet av studiene. Opptak av studielån må ses i sammenheng med reglene for tildeling av støtte og studentenes valg av utdanning. Vi finner naturlig nok store forskjeller mellom ulike utdanninger. Hovedforskjellen skyldes utdanningenes lengde, jo lengre utdanning, jo høyere blir studielånet. For å se nærmere på dette undersøker vi forskjeller i studielån blant de som nylig avsluttet utdanningen og startet nedbetalingen av lånet i 1999. Fordi denne gruppen ikke har rukket å nedbetale noe særlig av studielånet, vil forskjeller mellom gruppene først og fremst skyldes ulikt låneopptak og ikke ulikt nedbetalingsmønster. Når vi sammenligner størrelsen på studielånet blant grupper med ulikt utdanningsnivå, finner vi at gjennomsnittlig studielån blant de med kort høyere utdanning (opp til 4 år) er på 160 000 kroner, mens de med lengre høyere utdanning i snitt har 220 000 kroner i studielån (figur 4.6). De med videregående opplæring som høyeste fullførte utdanning har betydelig lavere lån, gjennomsnittlig 72 000 kroner. Men også mellom like lange utdanninger er det betydelige forskjeller. En mulig forklaring på dette kunne være at studentene tilpasset låneopptaket til forventet inntekt. Dermed skulle vi finne de høyeste studielånene blant de med utdanning som vanligvis gir godt betalte jobber, eller vi skulle finne at de som har høyest inntekt også har høyest studielån. Vi finner i noe grad støtte for dette. For eksempel har personer med medisinutdanning og andre helsefaglige utdanninger av tilsvarende lengde, gjennomsnittlig både de høyeste studielånene og de høyeste inntektene, når vi sammenligner ulike fagområder i høyere utdanning. Innenfor andre fagområder, for eksempel humaniora, finner vi imidlertid ingen sammenheng mellom studielån og inntekt.

I siste del av kapittel 4 gjør vi en multivariat analyse der vi undersøker hvilken betydning ulike forhold har for størrelsen på studielånet. Analysen bekrefter mange av de forskjellene vi har observert i figurene tidligere i kapitlet. Utdanningsnivå har stor betydning for størrelsen på studielånet, noe som har sammenheng med utdanningslengden. De med høyere utdanning på inntil 4 år har over 50 000 kroner høyere studielån enn de med videregående opplæring som høyeste utdanningsnivå. Sammenlignet med de med mer enn 4 års høyere utdanning, er forskjellen om lag 80 000 kroner. Også antall år i tilbakebetaling har stor betydning, studielånet synker jevnt og trutt ettersom årene går. Vi finner også geografiske variasjoner i størrelsen på studielånet. Personer bosatt i Nord-Norge har noe lavere lån enn landsgjennomsnittet, noe som trolig skyldes regler for ettergivelse av gjeld som gjelder i Nord-Troms og Finnmark (se kapittel 2).

Dersom vi sammenligner forskjeller i størrelsen på studielånet mellom de som startet nedbetalingen samme år, med likt utdanningsnivå og fagområde, lik alder, kjønn, sosiale bakgrunn, inntekt, og bosatt i samme landsdel, reduseres de sosiale forskjellene betraktelig i forhold til det vi så i figur 4.1. Men selv da har foreldrenes utdanning betydning for størrelsen på studielånet. De med foreldre med høyere utdanning som har om lag 16 000 kroner med enn de med foreldre uten utdanning utover grunnskolenivå, alt annet likt (figur 4.9). Dette er for øvrig omtrent tilsvarende forskjell som vi finner når vi sammenligner studielånet blant de med høyere utdanning som startet nedbetalingen i 1999.

Analysen viser ingen signifikant sammenheng mellom inntekt og størrelsen på studielånet. Ut i fra kunnskapskapitalteorien er dette noe overraskende. Dersom vi tenker oss utdanning som en investering kunne man anta at de som forventer et høyt økonomisk utbytte av utdanningen er de som er mest villige til å ta opp studielån for å finansiere studiet (se kapittel 2). Vi finner lite støtte for dette i våre analyser. På den annen side kunne det være omvendt, at høy inntekt ga lavere studielån. Dette kunne skyldes at høy inntekt ga større mulighet til å nedbetale studielånet raskt, eller unngå betalingsutsettelse. Figur 4.8 kunne også tyde på en slik sammenheng, blant de med høyere utdanning sank studielånet med stigende inntekt. Ettersom denne sammenheng ikke består når vi sammenligner grupper med like demografiske kjennetegn og likt utdanningsnivå og fagområde, skyldes resultatene i figur 4.8 mest trolig kohortforskjeller.

6.1.2 Hvem har fått lånet sendt til inkasso?

I undersøkelsen av betalingsproblemer har vi benyttet et svært strengt uttrykk. Å få lånet sendt til inkasso er et drastisk skritt både for den enkelte og for Lånekassen. Dette skjer først etter flere purringer og varsel om påkrav, og skyldes ikke bare sommel og forsinkelser i betaling av avdrag. Vi finner også at slike betalingsproblemer i betydelig grad henger sammen med lav inntekt. Derimot er det ikke slik at høye studielån øker risikoen for betalingsproblemer, det er først og fremst personer med lave studielån som havner blant inkassosakene. Dette har sammenheng med utdanningsnivå. En klar overvekt av de som får lånet sendt til inkasso har

videregående opplæring som høyeste fullførte utdanning. Likevel finner vi selv når vi sammenligner personer med lik inntekt og lik størrelse på studielånet, at de som har foreldre med lav utdanning har større sannsynlighet enn andre for å få lånet sendt til inkasso. Dette er overraskende. Vi antok at betalingsproblemer først og fremst skulle ha sammenheng med personlig økonomi og ikke sosial bakgrunn.

Hva skyldes disse forskjellene? En forklaring kan være at sosial bakgrunn har betydning for hvor godt man kjenner til utdanningssystemet og støttereglene. Foreldre som selv har høyere utdanning har trolig god kjennskap til utdanningssystemet, noe som kan være en fordel både når det gjelder å gi råd og veiledning om utdanningsvalg, samt økonomisk støtte i studietiden. At dette gir en trygghet som minsker risikoen ved å ta opp studielån, er rimelig å forvente. Tidligere studier har også funnet av ungdom med høy sosial bakgrunn (enten i form av foreldre med høy utdanning eller høy posisjon på arbeidsmarkedet) tar opp mer i studielån enn ungdom fra lavere sosiale lag (Hansen og Rogg 1991, Berg 1997, Bækken 1997, Fekjær 2000). Når våre resultater viser at også betalingsproblemer har sammenheng med sosial bakgrunn, kan dette indikere at risikoen forbundet med å ta opp studielån, ikke er ubegrunnet. Riktignok er ikke de sosiale forskjellene store. Det er likevel verdt å merke seg at de finnes.

Tatt i betraktning at studiefinansieringen er ment å være et middel til å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller i utdanningssystemet er det et tankekorst at det er ungdom fra lavere sosiale lag som i størst grad får betalingsproblemer. Dette til og med til tross for at denne gruppen tar opp relativt lavere studielån, og dermed får mindre indirekte studiestøtte i form av subsidiert rentestøtte, sammenlignet med ungdom fra høyere sosiale lag. Ut i fra dette, kan det synes som om dagens studiefinansiering ikke i tilstrekkelig grad er tilpasset de gruppene den først og fremst er ment for. Man kan også sette spørsmål ved den omfordelingen av midler som rentefrie studielån innebærer.

6.1.3 Hvem er med i analysene?

De fleste studenter tar opp studielån for å ta høyere utdanning. Det er imidlertid noen som ikke gjør dette, og de vil selvsagt ikke være med i analysene. Det er også to andre grupper som ikke er med i analysene. Den ene gruppen er de som innløser hele lånet like etter fullført utdanning og som dermed aldri mottar betalingsplan. Også de som nedbetaler lånet raskere enn normalt, vil være underrepresentert i våre data, ettersom denne gruppen forsvinner ut av lånekassens kunderegister raskere enn de som følger normal betalingsplan, eller er forsinket. Med andre ord betyr dette at de “gode tilbakebetalerne” er underrepresentert i våre data. I den grad gode tilbakebetalere for eksempel har høyere sosial bakgrunn enn andre, vil dermed våre resultater gi et mer forsiktig bilde av betydningen av sosial bakgrunn enn det som i realiteten er tilfelle. Den andre gruppen som ikke er med i analysene er de som har hatt lånet så lenge i inkasso at det har blitt permanent overført til Statens innkrevingssentral (SI). Dette skjer etter at lånet har vært om lag tre år i inkasso, uten at det har skjedd noen endring i saken i løpet av denne tiden. På samme måte som de “beste” tilbakebetalerne er utelatt fra datamaterialet, er

heller ikke de “dårligste” låntakerne med i analysene. Dette kan også ha betydning for resultatene. Analysene viser en overrepresentasjon blant de med lav sosial bakgrunn blant inkassosakene, noe som kan indikere at det samme er tilfelle blant saker som har blitt overført til SI. Selv om resultatene i denne rapporten når det gjelder betydning av sosial bakgrunn er relativt beskjedne, kan man anta at forskjellene i virkeligheten er større.

6.2 Effekter av endringer i støtteregele

Dersom ulikt opptak av lån skyldes ulik risikovurdering eller risikoaversjon blant studenter med ulik sosial bakgrunn, er det lite trolig at endringene i studiefinansieringen vil minske disse forskjellene. Snarere tvert imot, er det grunn til å forvente større sosiale forskjeller i bruk av studiefinansieringen i fremtiden. Spørsmålet er i tillegg om endringene kan medføre endringer i rekrutteringen til høyere utdanning. Per i dag er den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning svært skjev, dette gjelder i særlig grad innefor de lengre universitetsutdanningene (Hansen 1999). Nå kan det hevdes at i et samfunn som Norge der de sosiale forskjellene er relativt små og studentene først og fremst velger utdanning etter interesse, vil endringene i studiefinansieringen ha liten innvirkning på valg av utdanning. Men er det slik for alle? For en del studenter er imidlertid økonomiske forhold med i betraktningen ved valg av utdanning (Berg 1997, Skjersli og Støren 1999). Likevel vet vi nokså lite om hvor mange som har vurdert å ta høyere utdanning, men har valgt å gjøre noe annet. Er økonomiske forhold med på å avgjøre utdanningsvalget? Velger de noe annet for å unngå studielån? For ungdom som i utgangspunktet er usikre på fremtidige muligheter og yrkesvalg kan utsiktene til gjeldsbyrde allerede før man kommer ut i arbeidslivet, virke avskrekkende. Spørsmålet om effekter av endringer i studiefinansieringen trenger med andre ord ikke bare å dreie seg om *hvor mange* som bli påvirket, men *hvem* endringene har betydning for.

6.3 Videre analyser

Datamaterialet åpner for en rekke interessante analyser av sammenheng mellom utdanning, studiefinansiering, personlig økonomi og demografiske forhold. I denne rapporten har vi konsentrert oss om å sammenligne størrelsen på nåværende studielån mellom ulike grupper. I senere analyser vil det være interessant å se nærmere på forskjeller i låneopptak, ved å sammenligne opprinnelig studielån mellom ulike grupper. En slik sammenligning vil i større grad kunne avdekke hvilken betydning Lånekassens regler har for låneopptak blant ulike grupper av studenter. Det vil også være interessant å se nøyer på nedbetalingen av studielånet. Ved å trekke nåværende studielån fra opprinnelig studielån vil vi få et uttrykk for hvor mye som er nedbetalt. Hvor mye man har nedbetalt og hastigheten på nedbetalingen kan si noe om hvordan studiefinansieringen fungerer for ulike grupper.

Fordi vi har informasjon om et så stort antall personer, vil det være mulig å gå inn på svært avgrensede grupper og gjøre analyser på et høyt detaljenivå. Her har vi skissert noen områder hvor manglete kunnskap har vært særlig uttalt, både fra Lånekassens og fra studentenes side. Et sentralt område både med hensyn til utforming av studiestøtten og reduksjon av misligholdte lån, er å se nærmere på de som har studielån uten å ha fullført høyere utdanning. Dette er ingen liten gruppe, hele 40 prosent av de som har studielån har kun videregående skole som høyeste fullførte utdanning. Det er i denne gruppen vi finner de fleste med alvorlige betalingsproblemer. Gruppen er svært sammensatt, den omfatter både de som har fått behovsprøvd studielån til å ta videregående opplæring (de under 19 år), personer som har avbrutt en høyere utdanning og de som har tatt videregående opplæring (allmenn eller yrkesfag) i voksen alder. Fordi det i liten grad er gjort undersøkelser av hvordan denne gruppen er sammensatt og hva som er årsakene til betalingsproblemene, er det vanskelig å rette inn tiltak for unngå mislighold av lån, og ikke minst å forebygge fremtidige betalingsproblemer og inkassosaker. Etersom gruppen er så sammensatt, er det trolig en rekke ulike årsaker til betalingsproblemene. Ved å skille mellom gruppene etter alder, vil vi for eksempel i den ene enden kunne finne de yngste låntakerne som tar opp studielån for å finansiere videregående opplæring og eventuelt spe på foreldrenes inntekt, mens vi i den andre enden finner eldre låntakere hvor studielånet i ekstreme tilfeller fungerer som lånefinansierte arbeidsmarkedstiltak. Lånekassen har betydelige kostnader som følge av misligholdte lån. I hvilken grad studiefinansieringen fungerer som substitutt for ulike sosiale støttesystemer, kan ha betydning for låntakernes evne til å betale tilbake lånet.

Et annet sentralt område med hensyn til å redusere omfanget av misligholdte lån, er å se nærmere på tilbakebetalere med ulik landbakgrunn eller bosted i ulike land. Lånekassen har problemer med innkreving av lån fra tilbakebetalere som ikke bor i Norge og/eller ikke er norske statsborgere. Dette kan skyldes rent praktiske vanskeligheter med å nå frem postalt til kunder som er bosatt i utlandet. Men det kan også ha sammenheng med å nå frem til kundene med informasjon om rettigheter og plikter man har i forhold til Lånekassen. Manglende kommunikasjon og kunnskap om regelverk kan føre til betalingsproblemer som kunne vært unngått. I hvilken grad dette problemet er større i noen land enn andre, eller det er forskjeller mellom lånekunder med ulik landbakgrunn, vil ha betydning for hvilke tiltak som bør settes inn på dette området.

Et av hovedmålene ved studiefinansieringen er å være et verktøy for å sikre rekrutteringen til ulike utdanninger. Men fordi arbeidsmarkedet og lønnsnivået er svært ulikt for ulike utdanninger, er det ikke gitt at støttesystemet virker som et like godt verktøy for alle utdanningsgrupper. I denne rapporten har vi ikke hatt anledning til å gjøre detaljerte analyser av ulike utdanninger, men har måttet nøye oss med å undersøke forskjeller mellom fagområdene i høyere utdanning. Vi finner likevel betydelige forskjeller i størrelsen på studielånet, inntekt og omfang av betalingsproblemer selv med en så grov inndeling av utdanningsgruppene. Det er stor variasjon også innenfor de enkelte fagområdene. Bare innenfor fagområdet samfunnsvitenskap og jus finner vi et stort antall ulike utdanninger med

et svært ulikt arbeidsmarked og lønnsnivå. Ved å gjøre nærmere undersøkelser av størrelsen på studielånet og omfang av betalingsproblemer blant personer med ulik utdanning, vil kunnskap om sammenheng mellom valg av utdanning og bruk av studiefinansieringen øke betraktelig. Dette vil ha vesentlig betydning for en videreutvikling av dagens støttesystem. Slik informasjon er også verdifull når det gjelder arbeidet med å styrke rekrutteringen til enkelte fagområder.

Som et ledd i en grundigere undersøkelse av studiestøtten som rekrutteringsinstrument vil det være å se nærmere på de som har avsluttet etter “halvgått løp”. En del har tatt opp studielån for å ta høyere utdanning, men har enten avsluttet med kun enkeltfag (grunnfag) eller deleksamen fra høyskole eller universitet. Dette er utdanninger som kan være vanskelig å få økonomisk uttelling for i arbeidsmarkedet. Ved å skille mellom ulike grupper og ulike utdanninger, kan vi få informasjon om konsekvenser av frafall i utdanningssystemet fra en annen vinkel enn ved tradisjonelle gjennomstrømningsanalyser. En slik vinkling er særlig interessant i studiet av økonomiske konsekvenser av frafall og studieavbrudd.

Referanser

- Arnesen, Clara Åse & Jane Bækken (1997): *Kvinner i mannsdominerte yrker*. Rapport 8/97. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Bækken, Jane (1997): *Et lån å leve med? Situasjonen for tilbakebetalere av studielån*. Rapport 12/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications Ltd.
- Becker, Gary (1975): *Human Capital; a Theoretical and Empirical Analysis with special reference to education*. New York: Columbia University Press.
- Berg, Lisbet (1997a): *Studieløpet. Om tidsbruk, faglige valg og kunnskapsteoretiske valg*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet (1997b): *Leve på lån. Studie- og låneatferd fem semestre etter studiestart*. Rapport 11/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Boudon, Raymond (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality. Changing Prospects in Western Society*. New York: John Wiley & Sons.
- Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications Ltd.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dodd, Nigel (1994): *The Sociology of Money. Economics, Reason and Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press.
- Dynarski, Mark (1994): "Who Defaults on Student Loans? Findings from the National Postsecondary Student Aid Study". *Economics of Education Review*. Vol.13, Nr.1, s.55-68, 1994.
- Edvardsen, Rolf (1995): *Yrkesvalgmotiver. Resultater fra en undersøkelse om 16- og 18-åringers utdannings og yrkesplaner i 1991*. Rapport 4/95. Oslo: Utredningsinstituttet for forskning og høyere utdanning.
- Erikson, Robert & Jan O. Jonsson (1996): *Can Education Be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. Boulder – Oxford: Westview Press.
- Erikson, Robert & Jan O. Jonsson (1998): "Social origin as an interest-bearing asset: Family background and labour-market rewards among employees in Sweden". *Acta Sociologica* Vol. 41, Nr.1, s.19-36.
- Eurydice (1999): *Key topics in education. Volume 1. Financial support for students in higher education in Europe. Trends and debates*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- Fekjær, Silje N. (2000): "Studielån og sosial bakgrunn: Rike barn låner mest?" *Samfunnsspeilet* nr.6, 2000. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Fossey, Richard & Mark Bateman (red) (1998): *Condemning students to debt: College loans and public policy*. New York: Teachers College Press.
- Gulbrandsen, Lars (1997): *Husholdningenes betalingspraksis*. NOVA Rapport 12/97. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Gulbrandsen, Lars (1999): *Å betale for sent. Dårlig råd eller dårlig moral?* NOVA Rapport 3/99. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Hansen, Bjørn Jaaberg (1972): *Studiefinansiering – mål og midler*. Oslo: Norsk studentunion.
- Hansen, Marianne Nordli (1999): "Utdanningspolitikk og ulikhet". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1999:2, s. 172-203.
- Hansen, Marianne Nordli (2001): "Education and Economic Rewards. Variations by Social-Class Origin and Income Measures", *European Sociological Review*, Vol.17, Nr. 3, s.209-231.
- Hansen, Marianne Nordli & Elisabeth Røgg (1991): «Høyere utdanning i Norge. Rekruttering, finansiering og omfordeling» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Vol. 32, Nr. 5, s.387-416.
- Hosmer, David W. & Stanley Lemeshow (1989): *Applied Logistic Regression*. New York: Wiley.
- Johnstone, Bruce (1986): *Sharing the costs of higher education: Student financial assistance in the UK, the federal republic of Germany, France, Sweden and the USA*. New York: The College Board.
- Leslie, Larry L. & Paul T. Brinkman (1988): *The Economic Value of Higher Education*. American Council on Education: Macmillan Publishing Company.
- Lewis-Beck, Michael S. (1980): *Applied Regression. An Introduction*. Newbury Park – London – New Dehli: Sage Publications.
- Liao, Tim F. (1994): *Interpreting Probability Models: Logit, Probit and other Generalized Linear Models*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Lyngstad, Jan & Irene Øyangen (1999): *Sjung om studentens lykkelige dar*. Rapport 99/15. Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Løwe, Torkil (1995): *Etableringsassistanse. Om omfang og fordeling av økonomisk bistand fra foreldre til unge i etableringsfasen*. Rapport 95:5. Oslo: INAS.
- Lånekassen (1999): <http://www.lanekassen.no/stat/rente/rente.html>
- Lånekassen (2001): *Årsrapport 2000*.
- Lånekassen (2002): <http://www.lanekassen.no>

- McPherson, Michael S. & Morton Owen Schapiro (1991): *Keeping College Affordable*. Washington, D. C.: The Brookings Institution.
- Miller, Paul W. & Jonathan J. Pincus (red.)(1997): *Funding Higher Education: Performance and Diversity*. Department of Employment, Education, Training and Youth Affairs 97/19, Australia.
- Moen, Espen R. & Lone Semmingsen (1996): *Utdanning og livsløpsinntekt*. SNF-rapport ; 96/1996. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Norges bank (1999): <http://www.norges-bank.no/stat/renter/fininst.html>
- NAVF (1992): *Kandidatundersøkelsen 1990*. Rapport 2/92. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- NAVF (1993): *Kandidatundersøkelsen 1991*. Rapport 2/93. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Norges offentlige utredninger 1976:46: *Utdanning og ulikhet*. Gudmund Hernes & Knud Knudsen. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norges offentlige utredninger 1988:28: *Med viten og vilje*. Oslo: Forvaltningstjenestene Statens Trykningskontor.
- Norges offentlige utredninger 1992:33: *Leve og lære – om utdanningsfinansiering og studentvelferd*. Oslo: KUD.
- Norges offentlige utredninger 1999:33: *Nyttige lærepenger – om utdanningsfinansieringen gjennom Lånekassen*. Oslo: KUD.
- Norsk institutt for studier av forskning og utdanning (NAVF): *Kandidatundersøkelsen 1985*. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Norusis, Marija J. (1994): *SPSS Advanced Statistics 6.1*. SPSS Inc. Chicago.
- Næss, Terje & Inge Ramberg (red.) (1996): *Utdanning og arbeidsmarked*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- ODIN (1999): <http://www.dep.no/kuf/>
- Odnes, Dag (1986): *Inntektsavhengig tilbakebetaling av studielån*. Oslo: FAFO, Rapport 57.
- Opheim, Vibeke (2000): *Tilbakebetaling av studielån. En analyse av studielånets betydning for husholdningens økonomiske situasjon* Rapport 11/00. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Ormerod, Paul (1998): *Butterfly Economics. A New General Theory of Social and Economic Behaviour*. London: Faber & Faber.
- Pedersen, Petter Andreas (1995): *Investering i utdanning : teori og empiri*. SNF-arbeidsnotat, nr 42/1995. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Shavit, Yossi & Hans-Peter Blossfeld (red.) (1993): *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press.

- Skjersli, Synnøve og Liv Anne Støren (1999): *Hvor ble de av? Om frafall i søknadsprosessen til høyere utdanning*. NIFU skriftserie 6/99. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Skog, Ole Jørgen (1998): *Å forklare sosiale fenomener: En regresjonsbasert tilnærming*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Skoie, Hans & Per Olaf Aamodt (red.) (1991): *Søkelys på høyere utdanning i Norge. Endel utviklingstrekk med vekt på 1980-tallet*. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 3/91.
- St.meld nr. 36 (1987-1988). *Om tilbakebetaling av utdanningslån*. Oslo: KUV.
- Statistisk sentralbyrå (2002): *Om Inntektsstatistikken*. <http://www.ssb.no/emner/05/01/inntpf/>
- Statistisk sentralbyrå (2001): *Statistisk årbok 2001*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Støren, Liv Anne (2000): *Yrkesfag eller allmennfag? Om stabilitet og endring i de unges valg, og bakgrunnen for utdanningsvalg*. NIFU skriftserie 9/2000. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Try, Sverre (1998): “Utviklingen i arbeidsmarkedet for høyere utdannede” i Szanday, Birgitta & Berit Lødding (1998): *Utdanning og arbeidsmarked 1998*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Try, Sverre (2000): *Veksten i høyere utdanning: Et vellykket arbeidsmarkedspolitisk tiltak?* Rapport 2/00. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Utredningsinstituttet (1993): *Kandidatundersøkelsen 1993*. Rapport 11/94. Oslo: Utredningsinstituttet.
- Aamodt, Per Olaf (1982): *Utdanning og sosial bakgrunn*. Oslo – Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå, Samfunnsøkonomiske studier nr.51.
- Aamodt, Per Olaf (1996): *Utdanningssystem og utdanningsplaner*. I Øia, T. (red.): *Ung på 90-tallet. En antologi*. Oslo, Cappelen Akademisk/UNGforsk.
- Aamodt, Per Olaf (1997): *Hovedtrekk ved norsk studiefinansiering*. Delrapport 3 fra Studiefinansieringsprosjektet. Rapport 13/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per Olaf (1998): “Studiefinansiering”. I: Szanday, Birgitta og Berit Lødding: *Utdanning og arbeidsmarked 1998*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.